

М. ГОРЭЦКІ.

РУНЬ

Вільня ————— 1914

БЕЛАРУСКАЯ КНІГАРНЯ

Вільня, Завальная, № 7.

Вядае агульніцкі і дробны гандэль беларускімі кніж-
камі, дастаўляе кніжкі аб Беларусі у другіх мовах,
прыймае да друкаваньня рукапісы.

Кніжкі беларускіе кнігарня высылае і накладной пла-
тай. Хто выпісывае накладной платой—даплачвае еш-
чэ 10 кап. за накладную плату і 7 кап за заказ.

Прыймаецца падпіска на газеты.

Гандлярам Беларускай кнігарня дае вялікую
уступку.

Каталогі высылаюцца дарма.

„БЕЛАРУСКИ КАЛЕНДАР“

Выходзіць што год рускімі літэрамі і другое выдань-
не польскімі літэрамі. Цэна 15 кап., с перасылкай—
20 к. Прадаецца ва ўсіх беларускіх рэдакцыях і
кнігарнях.

Беларускае Выдавецкае Таварыства у Вільні.

прыступаючы да выдавецкай працы паведамляе усіх,
каму дорага справа беларускага адраджэньня, аб тым,
што таварыства ставіць сабе мэту у першы чарод
выпуськаць у сьвет на сіле магчымасьці такія кнігі:

Пісьмо сьвятое цэлае, Гісторыю старога і новага за-
кону для дзяцей у школах, Кніжку да набажэнства,
Эвангелічку на сьвяты і нядзелі, Гісторыю касьцё-
ла для школ, Гранатыку беларускую, Географію,
Слоўнікі, Арытмэтыку, Кнігі для навучаньня у шко-
лах, Кнігі популярныя аб сельскай гаспадарцы. Вы-
давецтва зьвертаецца с просьбай да шанюўных пісь-
меньнікаў прысылаць як можна найхутчэй свае ру-
капісы выжэй азначэных кніжэк.

Адрэс: Вільня, Каштановая № 5, кв. 4., Беларускае
Выдавецкае Таварыства.

МАКСІМ
ГАРЭЦКІ

РУНЬ

*Рэпрынтнае
выданне*

Мінск
«Мастацкая
літаратура»
1994

М. ГОРЭЦКІ.

РУНЬ

ВІЛЬНЯ ————— 1914.
ДРУКАРНЯ МАРШІНА КУХТЫ.

154513

Беларускае Выдавецкае Таварыства у Вільні.

Рунь.

(Памяці друга).

Ад аўтара. Не падумайця, людзі добрыя, што ў апаведаніўку гэтым выдумка хітрая, пляцень мастацкі... Не!

Яўна парушаючы законы пісьменства краснаго, пішу я тут аб тым, што запраўды было. Пішу без прыкрасы самай маленькай; пішу так, як праходзіць цяпер яно, мінулае, прад вачамі духа майго.

Карыстаючы з аўторскіх правоў, пішу тут успамін дарагому, незабытаму таварышу...

Я ведаў вялікія сілы яго душы маладой і крышталёную чыстату гэтай душы.

Я ведаў... І я павінен расказаць братом беларусам, якую, можа, сілу, што была паміж нас, страцілі мы.

Ці ж-ткі страцілі, Божа?

Гдзе то цяпер ты, мой любны ўладзімір?

Гдзе ён, брацьця мае?

Ня думайця, што нябошчык ён. Скуль гэта ведаць? Я-ж блізкі яго сябра, і я ня ведаю, ці на тым сьвеці ён, ці на гэтым?

Для свае радні і знаёмых—ён памёр. І так думаюць, што ён зрабіў самагубства. Так многія

лічуць, ведаючы яго сільны і арыгінальны характар.

У паліцыні ж запісана каротка: «Ўладзімір З*)—прапаў бяз весці».

Даходзюць, што ён утапіўся, цела ж яго не знайшлі.

А я, мяркуючы па яго натуры, успамінаючы яго думкі і перабіраючы у галаве некаторыя словы, думаю, што ён—жыў!

Жыў і куюць долю новага чалавека (беларуса) у далёкай Амэрыцы альба у Аўстраліі.

Цяпер (хоць гэта выглядаець троху сьмешна, але заліваючыся хапаюцца за саломінку), цяпер я папрасіў бы, калі хто будзе ў Амэрыцы і сустрэціць, бывае, такога сур'ёзнага, думнага, з невясёлымі але хаваючымі агні, вачамі беларуса, то ніхай прыгледзіцца пільней, можа часам знайдзіць у ём майго даражэнькага Ўладзіміра З. Росту ён сярэдняго: валасы цёмнаватыя, у польку; круглавіды... Адна важная прымета была у яго, ды ноды німа цяпер—гэта прывычка даволі часта прыгаварываць: «Кепства кепствоніс».

Дык вось прашу не забыцца.

Ён хацеў словам адраджаць чалавека ў беларусе (не ў другім кім, бо ён—сын беларускага народу і найлепі мог паслужыць Беларусі). Але запыла яму неяк у галаву, што, вось, прарокі слова у нас знаходзюцца, а прарокаў—эканамістаў німа.

Ён хацеў так. Сабраць у сьвеці ў адных

*) Поўную фамілію Ўладзіміра пакуль што напісаць не магу па незалежных ад мяне прычынах.

сваіх руках столькі грошы, каб, напрыклад... купіць усю Вільню, і потым з гэтымі грашамі рабіць эканаміцкае адраджэньне Беларусі. Гэта, у пасьледку, была яго манія, і некаторыя лічылі яго блізка што ненармальным.

Быў ён сірата. Матка памёрла дужа рана. Бацька пачаў піць і зара пайшоў ўсьлед. Астаўся адзін хлопчык, маючы усё радні—нейкаго «сьвецкага» дзядзьку, што служыў у горадзі бытцам то пісцом. Быў хлопчык і халодзен і галодзен, нацерпеўся сярод людзей, служачы у батраках. Потым наўчыўся у аднаго панка троху садоўніцтва і граматы. Служыў у вялікім садзі, пачаў чытаць кніжкі, потым папробаваў пісаць. Далей пісаць абстаўна яго жыцьцё я не магу дзеля таго ж яго «шаноўнаго» сьвецкага дзядзькі, каторы цяпер працуіць ў канцэлярыі аднаго губэрнатара.

Аб гісторыі яго астатніх часаў скажу каротка. Як там было, але ён злюбіўся незвычайна с паннай Ядзэй К., ядыным адрасткам старыннаго беларускаго роду, апалячэннаго не раней 19 веку. Ядзя зрабілася сьвядомай беларускай і разгневала радню, бацьку, мачыху. Яе сілком некуды павязьлі, хапелі аддаць замуж за багатырапамешчыка пана П—го. І яна нібы то памёрла у Італіі... Абставы надта загадкавы. Можна яна і жыва, але уцекла ад радні німа ведама куды з Эўропы. Каб не было скандалу у гоноровых польскіх салёнах, паны абвесьцілі, што Ядзя пахавана ужо у Ніццы!

Адно ведама: зара, як дайшоў слых аб Ядзі, не стала й Ўладзіміра, «прапаў» і ён.

Просты народ тутэйшы гадаіць розна. Бацька Ядзі прапляў яе, а мачыху прагнаў і жывець

адзін-адным у глухім маёнтку. Адзінокі, стары,
глухі, нехалюзы ..

Ці пачуем калі ізноў аб Ядзі і Ўладку—невядома. Тут, на роднай беларускай зямліцы—яны памёрлі...

І калі жывы (як шэпчуць тут людзі), ці скуюць то за колькі гадоў долю і шчасьце сваё на карысць усёй Беларусі? Ці, можа, і запраўды ўжо нябошчыкі на далёкай чужыне? Бог сьвяты ведаць. Пачую што — напішу тады. Цяпер вось матэрыялы Ўладзіміра, што крывымі дарогамі патрапілі ка мне.

Я лічу сьвятою павіннасьцю шчыра даць тут з яго пісаньнёў усё, што можна і што паказвае нам, які быў ладзімір. З яго папераў ёсць у мяне два яго напісаных апаведаньня, паказваючыя літэратурны напрамак яго, потым запіскі «Да самога сябе», кавалачкі з днёўніка і некалькі пісем да яго ат сьветлай памяці нябошчыцы Ядзі.

Вось яго першае апаведаньне, дзе ён хацеў паказаць страшныя часы прыгоншчыны.

В О Й Т.

«Комкі сьнегу вылеталі с-пад капытоў, засыпалі перадок саней і лажыліся войту на шубу. Сьцюдзёны рэзкі вецер сьвістаў яму у вочы і круціў наўкола саней і каня і далей па ўсяму полю, як відзіш, цэлыя хмары сьнегу.

Мароз браўся на нач ешчэ горшы, ешчэ злейшы.

Добры панскі стаеннік, аж белы увесь ат шэрэні, даволі шпарка бег сярод заматухі па

занесенай дарозі, хуркаў і порскаў белаю параву у бокі. Палозьзя безустаньня скрыпела, звінела, йграла, паяла, і разам з маўчлівым відам увабраных у белае бяроз, застыхшых абапол дарогі усё наводзіла на пана войта нуду і маркоту.

Пасьля мадэры, што паднесла сама пані, троху вяла ў галаве. У горлі было прыкра-гаркавата пасьля надта масьляных сырнікаў, каторымі частаваў кухар.

«Усё ладна, усё добра, паны здаволены, што патрапілі дагадзіць гасьцям і вясёла прагулялі масьлянку, чаго ж болі?»

Войт сярдзіта варухнуўся і засоп, даргануўшы каня за вожкі.

«Не-е, на канец чорт пацягнуў пана за язык пахваліцца прыгожымі дзеўкамі... На войта нарэканьня, а што тут войту?!»

Злосна засморгаў вожкамі і збачнуў пад узгорак к хатам, што цямнелі там каля рэчкі.

«Яму, старому, трэба езьдзіць за ўсякаю каланіцаю, быцым німа каму ешчэ з дваровых»...

Конь, пачуўшы цёплы дух, замахаў храпаю з абмёрзлымі вусамі, забарабаніў, зьбегшы з горкі, па вузенькаму мосту і незабавам рухава падвёз санкі к крайняй хаці, дзе ўжо запалілі лучынку.

Кароткі зімовы дзень мінуў. Неба, цёмнае, пахмурнае, злое, было чырванейшае на захадзі і пагражала аттуль страшэнным марозам.

Войт злез, кінуў каня падляцеўшаму хлопцу і пашоў у хату.

Улез с холадам у невялікіе дзьверы, пахло паў у парозі валенкамі і хрыпата і важка кінуў, агледаючыся па хаці:

— Добры вечар!
У хаці было ціха. Каля полу вазёкалася
нейкая баба, убачыўшы войта, атарапела і заву-
гавіла:

— Добры вечар, паночку!

— Юрка тут?

На печы зашэвяліўся...

— А-а, ты на печ схаваўся! Пацяб? Пан на-
казаў, каб ты дзеўку сваю прыслаў у двор к яму;
там астатні баль сягонья будзе, гукаюць дзе-
вак пець ды скакаць, каб паном весялейшэ бы-
ло... А гдзе ж Тацяна?

Юрка заварочаўся моўчкі на печы, саско-
чыў на запечак, выгаварыў-ткі: «добры вечар
пану войту» і заскроб бараду ў задуменьні:
«Чым скончыцца нахаба?»

Войт прыхінуўся к задліку, абцягнуў лёд
з вусоў, расхінуў шубу, здзеў цёплыя рукавіцы,
разагрэўся, але так сабе, бо ў хаці было, як
у пуні.

С чырвонага поясу зьвесіўся тоўсты бізун—
знак войтаўскай грознай сілы

— Ці там, ніхай Бог крыць, без мае Таця-
ны, німаш каторых бліжэйшых,—адводзіў Юрка
бяду.

.»

Вось другое апавяданьне, у каторым Ўладзі-
мір хацеў апісаць гістарычныя часы Беларусі.

КНЯГІНЯ.

«Чутно княгіні маладой, аж з высокай сьвя-
тліцы чутно, як безустанья плешчыць і бьецца

аб кручы, і стогніць, і выіць неўгамонны
Дняпро.

Чутно княгіні-адзіноці у ціхім пакою, аж
праз таўстыя мураваныя замковыя сьцены чутно,
што вепер над бора́м грміць безупынна, гу-
дом-гудзяць і шумяць векавыя сосны.

І нудна княгіні, і здаецца ёй, што так
і дождж на дварэ, мутненькі, дробненькі, пра-
куруцца безперэстаньня цалютку ноч, а дужэючы
ён без канца будзе бубнець аб рознакалёрныя
балоны вакенныя, наводзячы невясёлыя думы...

Буль-бом-бом... Буль-бом-бом...

Дрыжыць-мітусіцца чырвоны агонь у лям-
падцы прад суровымі строгімі лікамі сьвятых на
старасьведкіх абразох у пёмным кудце. Сьвятле-
іцца кут ад лямпадкі. А бліскучыя, зьяючыя,
чорнасьрэбраныя рызы у ва ўсе бакі, бяз лічбы,
іскаркамі сыплюць і маркоту цягуча наганяюць.

Ня лёгка на сэрцы у княгіні Ганны, ня
лёгка ды й дужа...

Ціха ў пакою, як заўсёды бязгласна пазі-
раюць райскія птушкі і сіне-блакітныя васількі
з дарагіх тканін, што сьцены імі паўвешаны ад
стола да нізу.

Не зьмяты, ня склычэны сукенныя пось-
цілкі на дубовых услонах, бо калі тое было, што
сядзелі на іх?

І астатняя стараніца Евангелья сьвятога
як ляжыць дык ляжыць на чырвоным аксаміці;
а недапісана, бо у апошніе часы не ўдаюцца
кнігіні ўзоры-завіткі загалоўных літэраў. Не
ўдаюцца... калі ж цяжка на сэрцы ад думак та-
шлівых, журлівых і недаплецены фарботы пры-
гожыя. Мусіць не плятуцца чагосьці яны. Забы-
ты, закінуты на узорным сталі..

І ня сьпіцца княгіні,—адзінотка ж яна.

Непрыхільна сэрцу у ціхамірным, а пустым пакою. О, думачкі, аткуля вы?

Накінула княгіня Ганна кунічую даху на белыя плечкі, узьдзела мякка-пушыстыя палуботкі на ножкі белыя, дэлікатныя, па пакою прайшлася, маркотна на пярыны свае зірнула, прысела бязсільна ж саўсім на абіты куніччымі скурамі зэдлічэк і галоўку прыгожую пакутна схіліла на грудзі.

Скацілася тонкая, беленькая, з дробненькімі кволенькімі палычкамі княгініна рука на калена; а валасы, як непрыдуманая па сваёй прыгожасьці чыстая, густая кудзеля, рассыпаліся па дэплаватых пухленькіх плечках; с пацямнеўшых ад жалю і смутку вочэк закапалі гарачыя, чыстыя сьлёзы, як сьветлая раса, сьлёзы...

Плачыць княгіня маладая, прыгожая Ганнуса.

Вось і ўсё. А гаспадыня, у каторай жыў Уладзік, пераказывала мне, што пісаў ён цэлыя ночы і ужо меў спісаных колькі сшыткаў. Часта гаварыў гаспадыні, што пішыць гістарычную повесць і зара кончыць. Гдзе яго рукапісы, ці ён спаліў іх з другімі паперамі перад ад'ездам, ці ён узяў іх куды с сабою, хто яго ведае. Астаўся прыпадкова у гаспадыні толькі, відаць, першапачатковы рукапіс, кінуты ім, каторы я і даў тут.

Апаведаньня сьветчудь, што яго займалі ня токма што грам адзянска-палітычныя пытаньня, але і перэжываньня чэлавека, яго псіхалогія. Значыцца тож, любіў ён хараство, прыгожасьць,

хаця і не любіў паказываць таго занадта, бо па яго сумленню жыццё у наш практычны век вымагаць іншаго. Але гэта быў такі романтик. Колькі вершаў умеў ён на пямяці! З беларускай жа народнай паэзіі найболі ён любіў ціхіе легенды і страшныя праданьня; таксама — казкі, у каторых даводзіцца, што некалі праўда возьме верх над злом.

Дальш я даю запіскі яго: «Да самога сябе», каторыя пэўне ён мог напісаць толькі для свайго ж чытаньня і па каторых мы можэм больш усяго пазнаць што ён быў за чалавек.

Ўладзіміравы пісаньня (с папераў, каторыя ласкава перадала мне пані М. — гаспадыня кватэры, гдзе жыў ён астатніе часы).

ДА САМОГА СЯБЕ.

...Дык так, неўдалы Ўладзімірка, у апошніе часы часьцей ды часьцей зьяўляіцца у цябе думка нядобрая, думка аб самагубстві.

На той нядзелі табе, здаецца, якбы й павсялела, і ты пакрыківаў, як цялё, выпушчанае с пунькі на двор, і пеў у сэрцы: «Жыць! Жыць!»

А заўчора, пасьяла абеду, лёг ты від на пасьцелю, жарка дыхаў у пярыну, сьцяў зубы, с сударгай апхапіў галаву і мучыўся...

Нудна! Нудна!

Скуль зьявілася тая нуда, што пад канец, у апошніе часы, так неатчэпна грызець тваё сэрца і паддаець ламаты і болю галаве тваёй? Чаму не маіш ты цікавасьці к жыццю?

Ідэалаў німа у цябе!

Праўда? Не? Не праўда? А вось праўда!

Ты—вышэй звычайнага чалавека па свайму духу, але дух твой цяжка хварэіць, бо сам сабе дайшоў ты сьмерці у філязофіі сваёй.

Не варта жыць, бо німа нічога на сьведзі, што дзержала-б цябе у жыцьці, што гукала-б цябе к жыцьцю...

Так... чаго жыць табе?

Ты ня жывь, а пражывься. І невядома, ці разжывешся ты ізноў. Німа ведама, ці палепшаеш ты пасяля сваёй хваробы і ці закрасуіш ты? Ці падасі і другім хварэючым гаючае спадзеваньне, што ня ўсё прапала, што можна шчэ паздаравець?

Уладзімірка! Ты не маіш сярод людзей чалавека, катораму б раскрыў душу сваю, да каторага б прыхіліўся. Можна аттаго, што ты сам сабе гідак і непрыемен, дык баішся паказацца людзём у шчырасьці сваёй, у брыдоці сваёй.

А ты-ж—ідэаліст...

Ты-ж змалку гнаўся за праўд

. гаротн...

Ад аўтара. Тутака частка паперы згрэзена смальлянкамі у часі, калі пісаньня Уладзіміравы лежалі у пані М. на вышках. Потым дальш невялікую мясьцінку пісаньня яго я не даю у друк дзеля таго, што у ёй Уладзімір пішыць аб сабе і дзеля аднаго сябе і такое, што, па мойму, не цікава для грамадзянства і, надрукаванае, не пайшло б на карысьць сьветлай памяці майго друга).

.
. Душэ мая, душэ мая! Возстані!

Што сьпіш? Канец прыбліжаіцца... І імашы смуцціся,—воспрані убо...

Эх, тэмы, тэмы! Ну, Уладзімірка, вось табе тэма.

Прыгон.. Пан і ў яго цэма людзей-рабоў, падданых яго. Пан ужо й ня можаць думку такую мець, каб і смэрдоў лічыць за роўных паном людзей. А смэрды і ня думаюць, што яны—роўны паном, што яны маюць косткі не чарнейшыя за паньскіе, што яны такіе ж людзі, як і паны. А калі і памысьлюць аб волі, дык аб такой, каб не хадзіць на прыгон што дня, а толькі дні два у тыдзень... і каб пан ня біўся.

Страшна! Як людзі самі магуць закуваць сябе і дух свой, і цела сваё у страшныя зялёны-путы.

Але і ў жывейшых падданых, хоць на грунці недахвату хлеба, і перасолу на сьпіне, і здзекоў над чэсьцю, пачынаюць будзіцца ненавісьць да паноў.

У пана ігрышчэ, баль... Многіе госьці заначэвалі. Мужчыны, хлопцы... Пан надумаўся і загадаў войту. Робіцца лепшая прыемнасьць для госьцікаў. Войт ездзіць па вёсках і зганяюць прыгажэйшых дзевак і маладух да паньскага двору на вач.

Бацькі, мужыкі і браты альбо ня думаюць, што робіцца, альбо кіруюцца скарыстаць з гэтаго, альбо, чулыя і больш заможныя, пачынаюць шляхатаць злосьцю і ненавісьцю да паноў. Помста! помста!

А сілу маюць паны. Як гэта сталася?

Не даюць працаваць на сябе, адбіраюць на свае прыхамаці астатні хлеб, астатнюю адзежынку, астатнюю вольную часінку...

Голад, холад, горэ!

Бізунамі бьоць, у салдаты на ўсё жыцьце
бацек атдаюць, на сабак меняюць. Што хочуць,
тое робюць, мучаюць салодка.

Помста, помста!

Ад маткі у песнях, у казках, у сьлезях,
у стагнаньні; ад бацькі у рабскай маўклівасьці,
у злых славах, у кляцьбе дзяцёнак убіраіць
у душу ненавісьць і страшэнную імсьцівасьць да
паноў... Ах! Што б зрабіў ён, сын мужыцкі, усім!

Добра.

Ты, Ўладзька, сын народу. Колькі ты змал-
ку бедаваў! Колькі ты усякаго ліха мысьліў,
колькі краў сэрцам ад зласьлівасьці да паноў...
Ах, каб меў сілу над панамі! У порах, у пылі!

Тады шчэ ня чытаў ты кніжак, недалужка
Ўладзімірка, і не хварэў хваробамі інтэлігента.

Добра і вось ты інтэлігент. А! Рука твая не
паднімаецца на заклятых ворагаў тваіх. Ты ба-
ішся дайжэ, каб людзі не даведаліся аб думках
маленства твайго. Ты пішыш толькі «да самога
сябе». Крый Божа — даведаюцца «інтэлігенты»,
што на душы у цябе! Стыднінька табе! Стыднінь-
ка, што украдня у ночы конікаў вадзіў у панскі
лес. Стыднінька, што пакляўся са сьлезамі сам
сабе зарэзаць, як вырасьцеш, аб'ешчыка за тое,
што ня толькі садраў у ляску хустку у маткі
твае за ягады, але і бізуном даў і гідкім, стра-
шным словам зневажыў яе, маму, пры табе, дзя-
цёнку сінявокім.

Эх, чалавек, чалавек! Усё адно не дабіцца
табе, аткуля ўсё і што яно...

.....
Людзі вапашацца... Ня ўсё роўна, хто там

каго душыць! Я вышэй гляджу!.. Жыцьцё. Дык не варта жыць, бо нудна.

Нудна; цікавасьці німа

.
(Ад аўтара. Тут ізноў канец ліста ад дзёрты. У далейшым лістку — дзіркі і плямы, і па тых словах, што можна прачытаць, не ўдаецца уявіць, куды кіравалася думка Ўладзіміра; даю тут, што троху многа зразумела у астатніх лістках).

...Па праўдзі, ну чаго ж я буду жыць далей?

Каб толькі не плакала Ш. і не бедаваў Г. (любю хлопчык; які чалавек у ём!) і *) каб толькі ведаў што будзіць цераз 50 гадоў з беларускай справай*),—дык ціаністы калі...

Беларуская справа... Што я магу? І што хто можаць? Жыцьцё ідзець, ідзець... да нечэга. Праўда, што мы творым жыцьцё, але калі й праўда, то ці ня ўсё роўна! Людзі!...

А каторыя з іх болей варты спагаданьня? Хто іх разьбіраць? Я заступаюся за брата-мужыка, а ён жэ — не сымпатычны, ён жэ мяне крыўдзіў болей, чым хто. А, ты—беларус, ты можэш пісаць, ты павінен працаваць, ты тое—гэта... Пасунь уперад, праслаў родную старонку. Нічога я не маю у сабе; а каб і геній быў я, — ўсё роўна! К чаму? Усё некалі будзіць невядома, усё цяперашнее згініць.

(Ад аўтара. Калі я перачытаў гэту мясцінку Валодзіных пісаньнёў, мне узыйшло на

*) Словы паміж зорак у рукапісу Ўладзіміра закасаваны.

думку, што многіе даравітыя беларусы асталіся невядомы сьвету праз такіе вось свае погляды, каторыя к таму ж, дадам, пануюць сярод многіх беларусаў).

...І усё роўна а ні шчасьця мець ня буду а нічога, бо у думках дайшоў, што німа на сьведзі цікавага, новага і такога, з-за чаго б варта жыці мне.

А тэлефон бяз дроту? Ха-ха!

Хто хочэ жыць—ніхай жывець, а хто хочэ памерці—памрэць ніхай...

.....
(Ад аўтара. Выкінута, уважаючы не цензуру).

...Колькі прыгожых дзяўчын! І колькі з іх шукаюць, як і я, чэлавека сярод людзей. І я, дзякуючы сучаснаму соціяльна грамадзянскаму ладу, павінен жыць антымаральна.

...Пісаць,—значыць працаваць дзеля людскога чытанья.

А мне людзі—прыкрасць. Гордасць? Не..

Ой, гнянець нуда-назола; ой гложыць маркота вялікая сэрцэ маё! Стагнаць... А спакою мне!

Хапіць ціаністаго калі і лежаць спакойна...

Думка аб самагубстві улежылася добра і ладна,—

Значыцца...

.....
(Ад аўтара. Гэта усё, як відаць напісана Ўладзімірам да яго знаёмства з Ядзяю. Потым, калі ён з ёю палюбіўся, мусіць, дапісаў ешчэ, што тут ніжэй).

Самагубства ня выйшла. Ды й чаго паміраць, калі я жыў толькі у думках? І толькі у думках прышоў да самагубства! Трэба ж

самому добра пажыць, добра жыцьцё пазнаць.
Можа яно атказ дасць.

Дык так... Паехаць! Куваць долю. А там—
тады тое будзіць.

Як жа з Я? Трэба канешне так ці гэтак...
Божа! Як яна ўсё атдала мне, ўсяго старога
адрэклася і пайшла. Святая ты, Я! Ты ўваскрэ-
сила мяне. Дай ручку. Пойдзім! Эх, дарогу нам!
Мы ідзем долю куваць за моры, акеаны. Вышэй
галоўку, Я!

К жыцьцю!

(А д а ў т о р а. Звярніця асаблівую увагу
на апошніе радкі. Ці ж яны не праўдзюць
таго, што гадаў я і гадаю аб долі Уладзіміра
і Ядзі?)

Паўне жывудь яны ў Амэрыцы або ў Ау-
страліі).

КАВАЛКІ З ДНЕЎНІКА.

19...

5 студня. Сварыўся з дзядзькам за беларуш-
чыну. Гаворыць, калі ня кіну, не дасць грошы
на навуку і лютаго. Пачаў чытаць эканомію па-
літыкі.

10 марца. Бачыў, як кавалі Астапа, што
апрогса ад гарэлки. Жонка, дзеткі—сіроты...

30 красавіка. Сустрэча з Я.К. Яна—лепшая.

.....

15 жніўня. Люблю... Што будзе?

7 кастрычніка. Паліція пагледаець за мною.
Работа пана К. Паваюем!

6 лютаго. Пералом. Навіна пайшла. Будзім
жыць.

154513

(Ад аўтара. Потым ёсць і яшчэ у днеўніку тое-гэта цікавае, але друкаваць ня можна па розных прычынах. Ёсць і ўспаміна у яго, напрыклад).

...Чытаю, працую; сяджу у вечары.

Думкі цягнуцца... Маленства мае...

Граза, на начлег не вядуць, а мяне, батрака, гаспадар выправіў. Павёў я коні у вугол, к лесу; спутаў, а сам лёг пад елкаю. Страшна стала аднаму у буру. І каб не забіў пярун. Лёг у ляшчынні пад буйным дажджом. Ляжу, схаванушыся пад зніз з галавою, а пад мяне ужо патцекаіць, а зверху, па знізу, як па лубу, дождж: бом-боль-буль... ліп-ліп... Гром: гу-гу-гурр!.. Гручыць.

Другое. Мама уміраіць. Не разумею, і вясёл. Потым—у павадыры. Дзядзька забраў. Біў кійком. Дворнічыха ратавала; было непагодна, сьцюдзена, я туляўся па дварэ. Яна узяла, грэла, чаем паіла. «Ногі, як лядні... Лядзень-ляднём... Дзетка маё».

Трэцьцяе. Сказала мне Я.: «Ты—сільны і справядлівы; я пайду за табою, гдзе хочэш; я усё кіну для цябе. Ты—новы...» Душачка мая, жоначка мая... Божа! дзякую Табе!

(Ад аўтара. Потым даю тут пісьмо Ядзі да яго. Вядома ня поўнасьцю, бо у ім яна зачала радню, і я не магу усё друкаваць, каб не было на мяне навалы вялікай).

«...Мой Уладзя! Мой любы, мой ненаглядны, мой богаданны! Я рада. Так! Ты мой, а я твая, твая на векі. І татка, і матчына знаюць усё. І ніхай. Кабета беларуска была і ёсць мучэніца, і я не баюся, я — беларуска. Ня думай, і твая маленькая «жоначка» Ядзя любіць татку, шануіць многіх знаёмых, але не паглядзіць ні на гразь-

бу, ні на сьлёзы, ні на жалобныя словы, ні на што... Усё я зьнясу, і чаму раз дала я веру і па якому раз шляху пайшла, у тое буду верыць і па таму шляху буду іці, іці, іці... Да труны, або пакуль хоціць сілы

Што у нас творыцца, Ўладзя! Мне схавалі за сем замкоў. Імя тваё забаронена гаварыць. Татуся маўчыць і маўчыць, на людзей не глядзіць. Каго сустрэціць бліжэйшага са знаёмых паноў, іначынае жаліцца, што «хам» галаву падняў, а моладзь наша бязпрынцыпна і на галаве пашла хадзіць; што ён шануіць працавітага мужыка і рад памаччы яму, але гэта новая беларушчына — дурната і выдумка шалёных, што ён «хама», хоцьбы й вельмі здольнага і таланавітага, у радні ня меў і медь ня будзіць»...

Мачыха... Ой, мілы, я баюся пісаць аб ёй. Сам Сатана муціць яе. Баіцца, што «імя яе прыплятуць к скандалу». А кампаньонка паддаець: «Ніхай бы праваслаўны, ну што ужо там, а хоць бы ж роду шляхоцкага, а то... Сорам, сорам!»

Нічога, Ўладзік, не тужы: на такой зямле, упагноеннай леташнім сумецьцем, — рунь за-красуіць.

Паедзім, Ўладзік.

(Ад аўтара: Адгэтуль ужо пісьмо друкаваць ня можна; але досыць і таго, каб паглядзець на дарагія мне абразы Ўладзіміра і Ядзі. Дай Божа, каб выйшла на праўду, што я думаю аб іхняй будучыні. Веру я: —куюць сабе шчасся яны і йшчэ некалі, як сьпелыя каласы на добрай ніві, закрасуюць на роднай зямлі нашай...).

У лазьні.

Вучэнь апошняго кляссу каморніцкаго вучылішча, казённы стыпэндзіянт Клім Шамоўскі, к Калядам прыехаў у-двору і ужо другі тыдзень жыве ў бацькавай хаці ў роднай вёсцы Мордалысаве.

Якраз у трыццаць першы дзень сьнежня, перад Новым Годам, дзядзька Якуб, дамаўшы сваю пяньку, выпаліў лазьню, каторых у Мордалысаве на 25 двароў ёсць ажно дзеве.

У вечэры Клімаў брат Пархвір напайў коні, падаваў жывёлі, прыйшоў у хату і пачаў рыхтавацца у лазьню. Знайшоўшы апоркі і сеўшы на калодачку разуваць лапці, загаманіў ён.

— Дзядзька лазьню ужо вытапіў. Гатова. Збірайцеся хутчэй. Ты, тата, бяры вядро і йдзі; тымчасам і я пайду с хлапцамі; трэба па венікі на вышкі узлезьць. А Клім што гэта сядзіць? Ай ты ня пойдзешь сьняжня у лазьню, — запытаўся ён у брата.

Клім палажыў на палічку «Нізшую геодэзію» Біка і «Песьні жалбы» Я. Коласа, што дагэтуль былі у руках, нечэга задумаўся, аткінуў з лобу свае доўгіе валасы і троху памаўчаўшы, атказаў:

— Я й сам ня ведаю, іці мне, ці-то ўжо не

пачынаць. Колькі гадоў ня мыўся я у вашых лазьнях, адвук. Але памыцца сягоньня не вадзіла-б: цела пачынае сьвярбець.

— Што ты гэта, Клімачка,—загаварыла яго маці.—Чаму-ж табе не схадзіць у лазьню? Праўда гразнавата яна, вады цёплае саўсім німа, а халодная ў панаўцы на канаве надта мутна, але ўсё ж-такі, тое-гэта папарышся, костачкі пагрэіш свае, мо й на душы палягчэіць крыху табе. Ідзі, ідзі, сыноч.

Бацька напрануў дублёнку, надзеў дзіравыя валенкі і прыстоіў, пакуля Клім выймай с кішэні ключыкі, ножык, партманэцік з грашамі і старым пер'ім «рондо», каб не згубіць дабро ў лазьні.—«Хутчэй!»—казаў яму маленькі пазыр, брат Саўка, а ён, атчапіўшы кішэньны гадзіннік, адзягнуў маткіну шубку і выйшоў с хаты.

Лазьня была за гоні ад вёскі, каля заплывае канавы, што была некалі, пакуль шчэ паны жыдом лясоў не прадавалі, рэчкай. Ліпела яна сабе на узгорку, і пакуль Клім узабраўся на гэты узгорчак, два разы паваліўся і абскрабаў аж да крыві руку аб мёрзлы сьнег. Саўка патскочыў каля яго на аднэй назе, падняў яму кавалачак мыла, крыкнуў: «Хор на Бабінавічы!» і шывка пабег паперад усіх к лазьні. Там ён кумільгом укаціўся у прымыльнік і сказаў дышкантам, як тое рабілі вялікіе басам, або тэнарам.

— Пára—лазьня, лёгкі дух!..

Адзін с хлапцоў-сярэднекоў, што прыйшоў туды раней, да Саўкаваго віншаваньня ў адзін тон дабавіў колькі слоў і к слову «дух» прыкладна атпаліў такое слаўцо, што дзед Кузьма

абазваў яго сынам ведамага усім брахліваго стварэння.

Клімаў бацька пайшоў к панаўцы, зачэрпнуў асцярожна беражком ведра, каб не замуціць саўсім, мутнае з лёдам вады, утапіў у ваду бярозавы венік, каб размяк і лепей яго было спарыць, і, схіліўшыся над вядром, пабрыв у лазню услед за Клімам. А той, убачыўшы там старых, каторыя распратываліся а іншыя адыхалі на мяліцах, папарыўшыся даволі, сказаў:

— Добры вечар!—і азірнуўся дзе б яму прыхіліцца.

— Міласьці просім! атказаў яму салдат Захар Какста.

— Капеек на восем,—дагаварыў нейкі скалазуб. Садзіцеся во ладнае мыйсьцінка, Клім Раманавіч, — загаманілі голыя, барадатыя «мужы» ў пямноці, бо сьветла ў прымыльніку паліць, знаць, не знайшлі патрэбным і варушыліся, хто як мог, упоцемку.

Прымыльнік быў плятнёву, і скрозь пляцень дуў вецер. Пад нагамі — мяльлё. Каля сьценак лежалі раскірачыўшы ногі, самадзельныя мяліцы. Кліму было гразна, нячыста, непрытульна. З лазні сюды то й глядзі, выскаківалі чырвоныя, што ракі, здаволеныя ласуны да парэння. Адтуль нёсся гул...

«Ліха іх ведаць, як яны тут мыюцца, — думаў Клім, шукаючы мыйсьцінкі, дзе-б схаваць шубку.

Старыя гаманілі пра тое-сёе, хто колькі шпал ад жыда звёз на рэку Вяхру і іншае.

«Але што-ж гэта я? Ці я не радзіўся сам у Мардалысаве, ці сам не купаўся у гэтай гразі, не бачыў усякаго броду?»—так думаў Клім.

«Не, гэта-ж я ні злуюся, чаго-ж гэта я?...» І увайшоў у лазьню.

Вачам стала горка ад дыму. Нагам было ёдка стаяць на гразнай сьцюдзёнай зямлі. Галава ударылася аб шост. Жарыня была на версі, як у пеклі. Ня можна было нічога разгледзіць.

— «Жчах, жчах, жчах, жчах...» работалі венікі. — «Ого-го-го-го» — рагатаў нехта, лезучы на палок. — «Паддай, паддай... Яшчэ горстачку... ліні паўкружачкі на печ... Братцы, ад'жалейця паўчаўхірачкі... Духу мала, духу німа, гэі духу!» Аж стон лунаў у лазьні. Павярнуцца думаў Клім. — нейдзе: паўнютынька лазьня людзей. На нізу у гразі блазота. Іншы плакаў ад дыму, ці йшчэ ад чаго і цёр вочы кулакамі, і плёскаў гразнай вадой. Але й тую яму нехта забараніў браць, казаў: «Злётай прынясі сам. Іншы сядзеў непарушна, ушчаміўшы галаву паміж ног. Той шчыпаўся, той штурхаўся, той жартаваў—мацаў бекаго па вачох, кажучы: «Ці еў балазе?»

— А, та-а-атачка, а а-ай, а до-о-ос! сквірчэў малы хлопчык, як мага, на ўсю сілу, а добры бацька дзержаў за шыю с пэўнасьцю, што агоўтаіцца, і гарачым, як полымя, венікам сьцебаў з усіх бакоў. — «Дай сьпінку, дай жываток, йшчэ трошку, ну, ну, ну, дурненькі, не плач жэ; дос, дос, ня бойся... Ато, брат, камлём заеду, хочыш, — дабавіў ён ўрэшці і злаяўся. А побач с Клімам два нехалювых хлопчыкі сварыліся за нешта.

— Во-охці, охо-хо-о—чудь жывы выкаціўся у прымыльнік нейкі дзядок.

— Як тое было, як тое будзіць, ось табе на, крычэў Юрка, і раптам зняцеўку — бах! паўнюсенькі карэц вады на маленькую печ. Аж камяні загурчэлі, засіпела вугальля і с палка пасыпа-

ліся, як бульба, слабейшыя. А крапчэйшыя, стойка вядучы справу сваю, пільна запрацавалі рукамі.

— Госпадзі, памілуй! Божухна, злітуйся! Мірам Навышнему памолімся, — прыгаварываў адзін у помач рукам, а другі, трэйці, гацьвёрты ня грэбавалі і самай бруднай лаянкай. Аж прыкра зрабілася Кліму ад гідкіх слоў, што насіліся у цёмным, гарачым, свойабразным пеклі — гэтай лазьні.

— Во калі ашалелі мужычкі,—мудрыў салдат Какста, дэпаючыся венікам.

Нехта шукаў на шосьціку сваю кашулю і зваліў у самую грязь чужыя штаны.

— Саўка! зьбегай, сыноч, вады: гару, саўсім гару... Хутчэй бяжы... А, Клім, лезь на палок, паўзі, парся,—гукаў Раман.

Клім палез, абпёк ляжку на гарачым палку, плакаў ад дыму і, махаючы венікам, праклінаў, скрыўджэны, і лазьню і тых глуздоў, хто пабудаваў яе такую. «Жывуць-жа людзі!»—думаў ён: «Лес пад бокам, жыды у пана адваевалі яго за даўгі і прадаюць колькі гадоў; і селяне кожнагодна пускаючы на гарэлку рубельчыкі і жывучы сярод лесу, маюць лазьню... каб яна, даруй Божа, згарэла на чыстым полі гэткая».

— Духу паддайце, гэі, хлопцы! — са скурны пнуўся стары Мікіта.

— Ужывай, дзядзька! Пагрэйся, — атказаў «вясёлая галава, а гнілыя кішкі» малец Яхім, і—чо! паўведра на печ.

— Холадна!—упінаўся Мікіта.

— І так гарым, — буркнуў Клім, седзячы каля яго і льючы халодную ваду на галаву. Ён успомніў, што Мікіцёнак Панас кожны дзень

пьець «ханджу», як ваду, а Язеп мажыць ёю ногі ат прастуды. Успомніў ён, Бог знае к чаму, што матка корміць вярпоў у хаці, і у хаці гразка. Дрэнна...

— Запанеў наш каморнік, пышэн надта Клім Рэманавіч, духу баіцца... А мне, мужыку, любата,—крычэў Мікіта.

— «Які тут чорт «запанеў».—злуваў Клім. «Сьвіньні, а ня людзі»,—думаў ён злосна на ўсё бадай Мордалысава. «Я вёз дамоў кніжкі, каб чытаць ім, а яны кожны вечар, кожна сьвята гуляюць у карты у Мікітавай хаці, а на кніжкі не зьвярнулі ніякай увагі... Шчэ казалі,—разумцы!—што «некалі ім займацца панскім дзелам...» І толькі гэты «сьвяты» Хлімон прасіў пачытаць. Бажаў паслухаць што-небудзь «бажэственае» ды бабы гаварылі, каб ён, Клім, прачытаў ім «сьлёзна-жаласна» І што ні ступнеш,—чуіш дурацкае: «Запанеў, запышеў. гардзіцца».

— Падажджы, патрывай, Клім. Пахвір вады чыстае с калодзежа зараз прынясець. Будзем абдавацца.

— Добра, тата, тут буду—сказаў, а сам, не маючы ужо сілы вытрываць шалёнага жару, пэры і разам холаду каля ног, таксама вялікаго клуму, гоману, лаянкі, выйшоў, як пьяны, у прымыльнік, схпіў адзежу і рупна, як слухалісь рукі, пачаў не абдаўшыся і с прыліпшымі на целі лісьцямі ад веніка, надзевацца.

«А грэх мне казаць «дурацкае», дзе толькі цемната»,—гваздом сядзела у галаве яго непазбытная думка. «Скуль жа ведаць гэтаму старому вяскоўцу, «прыгонніку» Мікіці, што ён, Клім, вучыўся не дзеля таго, каб «загрэбаць» грошы, што ён іншы, што ён жа не чураецца вёскі, любіць

яе і шануіць, як родны сын, што ён хочыць кіравацца усімі сіламі, каб бачыць яе пьвярозай, сьветлай, здаволенай жыцьцём ды сумленнай, што ён «запанеў», але зусім не так, як думаіць Мікіта... І лацьвей ім,—думаў Клім далей,—стрэляць у вочы «запанеў», ведаючы вагу свае вэкавечнае працы мужыцкае, а хай бы яны пабачылі боль сэрца і смутак душы у мяне, прымача у «панстві» і пасынка вёскі, і яны лепей паехалі-б с сахою на родныя палеткі, чымся адарваўшыся ад дзядоўскіх сяліб вісець у новым і невыразным паветры...»

Кашуля не надзевалася, нечым дрэнным пахла. Шапку шукаў Клім і ніяк ня мог знайсці у дакучлівай, прыкрай цемні прымыльніка.

— Братцы, што гэта, я-ж акалеў саўсім: кажыця, хто ўзяў мае штаны, — пытаўся дзядзька Якуб. хныкаючы з лазьні і назад у аднэй кашулі.— Хто тут?—узбіўся ён на Клімавы ногі.

— Я—адгукнуўся Клім і узноў засумаваў.

Старыя аддыхалі, седзючы на мяліцах, напратываліся, абуваліся. Гаварылі аб Новым Годзі, успаміналі, што было цікавага у Старым. Хто ішоў у двору, казаў:

— Дзякую за пару, за дух, за добрую лазьню, хто тапіў, хто й ваду насіў, усім шаноўным паном-гаспадаром. Дабранач!

Клім прыслухаўся к роўнаму голасу старога дзеда Банадыся, каторы бытцым восенні дождж у вокны, барабаніў:

— ..Ато вось, браткі мае, дык шчырая праўда. Чуў я гэта ат самого Панаса Дземянка, што служыў у аднаго заможнага гаспадара, але, ня тут будзь казана, у вялікаго ведзьмака. Але й казаць мо далей ня трэба?

— Кажы ужо, кажы, зацеваў Мікіта,—ато абдугі прынясём, словы с цябе цягнуць пачнём.

— ...Паехаў Панас нешта раз з гаспадаром у дровы. Прыехалі у цёмны-цёмны лес, якіх цяпер і ня знайдзіш. Гаспадар і кажыць яму; «Ты папільнай тут коні, а я хутка зьвярнуся»,—і пашоў некуды. А Панас ня дурэнь, троху пабавіўся ды паціхеньку усьлед...

— Клім, во твая шапка. — шэптаў Саўка, надзеваючы жупан і слухаючы аповеданьне дзеда Банадыся.

...А гаспадар, крыху адыйшоўшы,—кулдык! чэраз пень перэкаціўся і пабег... Чым? Ваўком.— «Ага, думаіць Панас.—грашы Богу, ваўкалачэ»; троху пагадзя і ён перэкулдыкнуўся праз пень і,—да душы ня лгу, сам Панас казаў,—і ён пабег ваўком, але разумеў усё, якбы і чэлавек. Далей зірк ён: выскачыў гаспадар на поле, схапіў барана са стадка ды ў лес. На ліха тут дагледаіў ён Паназа, сцяміў усё, сам перабег чэраз пень яшчэ, і зрабіўся чэлавекам, а на Паназа наклаў такое заклацьце, што той тры гады прабегаў зьверам: раз чудь не забілі яго людзі, бо ён, хоць і прыкра, а еў, каб ня умерці з голаду, што і усё зьвяры...

Йшчэ далі нешта гаварыў Банадысь, але Клім ня слухаў больш і пайшоў з лазьні.

Быў ціхі вечар. На высокім небе зьялі зорачкі, ліў пазычэным сьветам месяц. Скрыпеў пад нагамі сьнег. «Заўтра Новы Год...»

І неяк невясэла, невясэла было Кліму, «запанеўшаму», як казаў стары Мікіта. Думкі плылі, чэплялісь адна за другую, роем мітусіліся у галаве. Беларусь, Беларусь, чым ты была і чаго

ты во даждала? » Звінела ў адным баку. І што с табою будзе? плыло ў другім.

А зорачкі блішчэлі так хораша на небі І скрыпеў сьнег... І мерныя тужлівыя вершы ля целі з неаткуль:

Мой родны край, краса мая,
С табой на век расстаўся я!..

І задумаўся Клім. І пеялася неяк па іншаму:

Мой родны край, краса мая,
С табою век ня ў згодзі я..

Пад ложэчкаю шчымеда нешта незнаёмае.
Мой родны край, як ты-ж мне мілы,
Забыць цябе не маю сілы.

І ляцелі думкі. І дрыжэлі струны душы даўна-маркотным гукам.

Мой родны край, як ты-ж мне мілы,
Ў цяміць цябе не маю сілы...

«Эгэ-ж, уцяміць, пазнаць, зразумець ніколі ня здоліш»—быў чужэн шэпт. «І хіба!.. Што?..»

«Але ж не адрэкацца, ня быць здраднікам, а любіць, шанаваць родную Бацькаўшчыну павінен, доўжан...» быў другі шэпт. «Люблю... ці ж не люблю?.. А страшна яно роднае.. чым?..»

І спархмурнеў Клім, сігаў шпарчэй па скрыпучым марозным сьнегу. Ляцела думка: «Мой родны кут, люблю цябе бяз меры!» і забавілася яна, не ўцекала.

— Ці не захварэла твая галава, Клім, пасьля лазьні?—спытаўся бацька.

— Палепшаіць,—атказаў сын.

А т р у т а .

(Кароткі жалобны абразок).

Людзі: { Дзед
Раман, яго сын.
Ганна, жонка Раманава.
Аўдудзька 8 г. } Дзеткі Раманава.
Косьцік 6 г.
Яначка 8 м.
Хрысьце́на, дэтка Ганіна.

Усё дзеецца ў старэнькай, закопчанай вясковай хаці. Налева у ёй — дзьверы у сенцы і далей у вуглу печ і качарэжнік. Ад печы — пол аж да правае сьцяны, у каторай два вакенцы; ад полу каля гэтай сьцяны ідзець лаўка. Перад лаўкаю водаль ад полу — стол, на стала ляжыць нож, а хлеба німа; к столу прыстаўлен зэдлік. Над сталом у куту — абразы с палічкай дзеля сьвечак.

На палу — сувалка, на ёй ляжыць дужа хвора Ганна пад дзяругай. Каля Ганны вісіць калыска на круку, убітым у столь; у калысцы сьпіць малы Яначка. Пасярод хаты на падлозі — калодачка, на ёй сядзіць дзед, даплетаіць лапаць.

і за пачопку, калі трэба, калышыць Яначку. У хаці надта бедна.

Праява 1-ая.

Дзед, Ганна, у калысцы Яначка.

Дзед. Божухна-Бацухна! Ці будзе ж гэ-таму калі канец? П'янства кожны дзень, кожную ноч... Дзеткі плачуць, Ганна хворая ляжыць,— як ей, матцы, глядзець на гэта? А ён? Охо-хо-о... Пакараў ты мяне, Справедлівы Божа! За грахі мае брудныя пакараў ты мяне, бо калісь і я ня меў сумленьня, цягнуў-ціў зелья пагананае, будзь яно проклятае на векі... (Бярэцца за сьпіну). А-ай, усе костачкі ломюць. Мне, старому бацьку, трэба гараць ехаць во, а ён... ён пьець. Яму і клопату мала. Не-е, сыноч, дап'ешся, апомнішся. ды каб не было ногды позна... Нікому ніколі ні пада-руюцца сьлёзы дзетак, ой, ніколі! А ён пьець, крычыць, б'ецца, глуміць, дзіцячы хлеб прап'ваіць. Будзе грэх, чую, усімі думкамі чую...

Ну, хіба іці саху прынадзіць. (Паклаў ла-паць, устаець). Эх, Раманька, Раманька... (Да Ганны з ласкай у гаворцы) Ганна! Ці чуіш, Га-нуля! Мо ты зьела б чаго-небудзь? Хлеба кум Аўрам пазычыў, учорашняе поліўкі з ложку ста-іць. Сербанула-б, Гануля!

Ганна (кранулася, гаворыць-стогне). Ці-і Раман прыйшоў с карчмы? А-ах...

Дзед. Зара прыдзіць... Дык зьеш чаго кры-ху, Гануля. Як жэ гэта, Божа мой, трэцьці дзя-нэк у цябе крошкі у році не было. Смагу, балазе, прогналаб.

Ганна. Не-е-е... Ня трэба. Касьцючку, Аў-дульцы ніхай поліўка. Дзетачкі вы ма-е-е... (За-

гадалася) Сусолачку зрабі дзіцёнку, нечым карміць яго, майго Я-на-чку. (Дзіцё у люльцы заварушылася і закугакала жаласна). Калышы, калышы, та-ту-леч-ка...

Дзед (калышыць). Забыўся сыноч на Бога, забыўся. Зьменяў на гарэлку і сумленасць, і сямейку, і усё, усё. Што яму? Абы пляшку купіць, а іншае, — пямся яно! На маткіну памяць забыўся: на імшу не даў, а прапіў грошы... Чую грэх-бяду. Доля, доля... Дажыліся... (Мармочыць нешта далей, ня можна расслухаць).

Ганна. Ні-ма, ні-ма Рамана, ня йдзець... Тата! А дзе Аўдулька, Косьпiк? Дзетачкі мае-е...

Дзед. Усё чыста прапіў сыноч. Мусіць, забыліся на Бога людзі, не дбаюць на Таго, што сьвет Яго. У коршмі днююць, у коршмі начуюць... Ат, што, — бацька-ж дурэнь, бацька нічога ні знаіць, на што яго слухаць?... Ня слухай сынку, ня слухай...

Ганна... Тата! Ці ёсць у нас дошкі на... (с натугай і праз сілу) на тру-ну? Ах!..

Дзед (спужаўшыся). Ня думай пра... пра гэта, Ганна! Божа воля на усё:—на Бога і трэба думаць. (Закалыхаў дзіцёнку і адзеваіць дзіравы жупан). У цябе дзеткі, Гануля, маленькіе Ось лецячка ідзець, падзівуйся, як вясёла на дварэ, як сонейка сьвеціць, птушачкі прыляцелі, лясок зарунеўся, Гануля... Кiнь *тое* думаць... Дзеткі у цябе; што я стары з імі рабіць буду? Мне трэба *туды* збірацца. А, а, а ты... Сонейка во, грэіць, а ты, ты... (Убегаюць у хату Касьцючок і Аўдулька; абодвы босы, чупь адзеты; у Аўдулькі жмуток першых вясеньніх белых красак, у Косьціка медзяныя грошы).

Прява 2-ая.

Дзед, Ганна і дзеці.

Косьцік. А у мяне грош! А у мяне грош!

Дзед. Што?

Аўдулька. Ды не: гэта у яго пяць, ажно вун капеек; гэта, гэта... А у мяне вун што,—краскі! На табе, мама! (Кладзець кветкі к матцы).

Дзед. Аткуль грошы?

Косьцік. Каморнік даў... Мама у мяне грош, глянь!

Ганна. Аддай, Косьцік, грошы дзеду. Аддай, сынок. Ён піражок купіць табе... Аддай, дзіцятка, згу-біш... (Косьцік бегаіць, не аддаець грошы і крычыць: «Грош, грош! Каморнік даў!»).

Дзед. Ну кажы нам, Аўдуля, гдзе вы былі, хто грошы даў? А ты, Косьцік, ці-ху! Яначку узбудзіш.

Аўдулька. Мы... мы хадзілі у гаёк вун кветкі ірваць... Там многа ужо кветак... і.. і там каморнік ходзіць... З ланцугом, у акулерах, але не страшны. А нейкая труба блішчыць-блішчыць..

Косьцік. А гузікаў жа у яго!..

Аўдулька. І зайца спудзілі! Як пыхнуў уцекаць!

Косьцік. І я бачыў.

Дзед. Ну, ну?

Аўдулька. Мы яму з вёскі вады заня-сьлі.

Дзед. Каму? Зайцу?

Аўдудзька. Не, вун, каморніку. Ён, вун, сказаў нам: «Малайцы!» А як пачуў ад дзядзькі Карпы, што наша, вун, мама хварэіць, дык нешта гаманіў, а тады выняў грошы даў Касьцюку і кажэ: «На, табе, хлопчык, на бублікі».

Ганна. Дзетачкі ма-е-е...

Дзед. Ці падзякавалі-ж вы пану за ласку?

Аўдудзька. Мы і яму пралескі рвалі... Я хацела у руку, вун, пацалаваць, дык ён кажыць: «Ня трэба, ня трэба... Я-ж, кажыць,—ня поп і не абраз». І ні даў, вун...

Дзед (успомніўшы). Парà, парà гараць. Пaeду, Косьцік! твае грошы цэлы будуць, дай—я схаваю іх. (Паклаў грошы на палічку перад абразамі, яны с хаты відны). Ну, Аўдудзька, прыгледай матку, Яначку тута калышы, вады мамі падай, калі пабажаіць. Доля наша, доля... Грахі нашы. Пойдзем, Косьцік, і я табе дудачку выражу з лазы... (Дзед і хлопчык пайшлі за дзверы).

Праява 3-ая.

Ганна і Аўдудзька (калышыць Янку).

Ганна (маркотна). Дачушка мая, любінькая, памру я, чую сваю сьмертухну... Слухайся, шануй дзеда. А можа ж і татка твой апомніцца, агоўтаіцца, піць гарэлку перэстаніць... Даглядай Яначку, Косьціка.. Дзеткі мае-е... Хораша жыць, калі усё ладна... (Ей трудна гаворыць). Дай піць. (Аўдудзька падаець карэц з вадою; Ганна напіўшыся гаворыць крапчэй) Якіе прыгожыя красачкі. Каб мне разок яшчэ пабачыць, як жытцо каласіцца, а там... памерці..

А ў дулька (плачыць). Мама, не кажы ж ты так, не кажы пра сьмерць,—мне страшна.. Ня трэба нікому ўміраць..

Ганна. Ня бойся, дачушка, ні плач.. Так ужо Бог даў.. Што я сьніла сяння? Бытцым нябошчыца мама, такая сьветлая, ясная, у беленькай сьвітачцы прыйшла к нам і да таго ж жаласна і сумна кажыць мне: «Ганнэчка,—кажэ,—галубка, чаго ты так счарнела ды высахла, выпятрыла уся? Рыхтуйся,—кажэ,—бо табе-ж пад вянец пара, заждалася я цябе...» (Маўчыць крыху, сьлёзы коцяцца, як боб). Тут я прачхнулася, і страшна мне, і лёгка-лёгка неяк зрабілася..

А ў дулька. Мамачка, і я памру..

Ганна. Жыві, дачушка. Будзіні мне на могілку кветачэк прыносіць.. На Радаўніцу з яечкам прыйдзі хры-сто-са-вацца-а-а... (Горка-горка плачыць).

А ў дулька. Мама! Мамачка!.. (Чутна п'яная песьня пад вакнамі).

Ганна (адыйшла крыху). Нічога, нічога, я так.. Што гэта?

А ў дулька (падбегаіць к ваконцу) Тата йдзець! Ай, п'яны, — будзе біцца.. (Палезла на пол к матцы).

Ганна. Забыўся на ўсё чалавек. А некалі ж кляўся, бажыўся. Ці даўно тое было? І што гэта з ім; ці ні паддаў яму хто? 0-0-0..

(Атчыняюцца дзьверы і, дзяржучыся за клямку, хістаіцца на парозі п'яны і, як слова, высёлы Раман; п'яець і прыстаўляіцца пракудай).

Праява 4-ая.

Ты ж і Раман.

Раман (пяець дальш). За-аўтра, за-аўтра, не-е сягоння,—ко-ожны п'яніца п'е-е... (Спыніўся). Добры дзень тату ў хату! Хвароба ў лес, здароўе ў косьці! Стуку-груку, хто тут? (Ідзець па хаці вугнава прыпеваіць).

Адна думка у Рамана.

Што кішэнічка падрана!

Німа грошы, німа дроў,—

А як выпіў—ўжо й здароў!

Не! Ёшчэ адна думка ёсць: каб мая сухотніца паднялася. Ато, калі-і ўжо скрэмсалася! (З ласкай да Ганны). Ганна! Ганначка! Жоначка мая любая! (Тужліва) хварэіш? (Жаласна і безнадзейна). Усё хварэіш... Пара ачуняць! Лепшай, галубка мая, а я, я... Во табе сьвяты крыж,—досі жлуктаць гарэлку! Дос, дос і дос. Маё слова сьвята! Ня буду й ня буду, наўсёды заракуся... (Садзіцца на зэдлік і крыху маўчыць). А дзе ж тата? Дзе Кастусь! (Ніхто яму не атгукаіцца). А? (Пачынае злець). Аўдулька! Куды пайшоў дзед? Чуіш? Злазь адтуль тэйчас, нячыстая каланіца, а то я табе! Янку калышы! Я вас! Што вы мне? Што хачу—то й раблю. Ось ешчэ! Соткі ўжо выпіць нельга? Што такое значыць?! (Ходзіць—хістаецца па хаці).

Аўдулька (калышыць Яначку). Дзед с Касцьцючком пайшоў у поле... Дзед гараць будзе...

Ганна (стогніць). Божухна! Німа сумленнасьці у чалавека... Апомніся, Раман! Сьмерць мая, дзеткі нашы малыя, ах...

Раман. До, дос ужо! Не стагні, не гнаі

ты майго сэрца. Чуў тваю песню. А тата... Як жэ ён гараць будзе, калі хамут, хамута... Я сам успашу. Ніхай стары ні турбуіцца, час ёсць. Успашым. Не сяньня — заўтра. Сяньня галава баліць, спяхмяліцца б, хіба цяпер. Гануля, дзе твая суконная хвустка? дай на сотку! Не сярдуі.

Ганна. Раман!

Раман. Ну што, што? Ну на, забій мяне! Ну на, на зарэж мяне, а дай жэ ты мне на сотку, траба ж мне апахмеліцца!

Ганна. Пабойся Бога. Раман! На хлеб дзеткам німа; што ты сабе ду-ма-іш?

Раман. Не стагні! Голая костка! Ад заможнаго бацькі браў, а што ты мне у гаспадарку прынесла? Сабаку печэнаго... Во захварэла, падла! І здохніш хутка, падажджы... (Ганна ані слова, Аўдулька пачынае плакаць). Ня румзай, Аўдуля! У матку ўдалася! Заступніца... Я табе пакаж-ж-жу! На калені! Маўчы! Што б твайго духу нячутно было! (Аўдулька ціха хліпае і становіцца на калені).

Ганна. Божа!—(Ташнуіць).

Раман. Сьйду і кіну, кіну... Прападайця тут, хвароба на вас. Ссушылі мяне... Пью,—дык я ж вас і кармлю. Ы-ы-ы! (Скрыгочыць зубамі ад злосьці). Пілююць-пілююць, смурыжуць за кожную чарку, ці выпіў ці ня выпіў.. Зьежця мяне! на зло прапью, усё прагуляю! Зарэжуся! Задаўлюся! Зарэжуся!! (Хапаіць са стала тушы нож і шмуляіць па горлу; Аўдулька крычыць, Ганна стогніць дужэй. Але нож сагнуўся, і Раман са злосьцю кідаіць яго на землю).

Ганна. Кепска мне, кепска мне.. Ай мляўка... Сьмертухна мая.. Аўдулька, па цётку Хры-

сьцёну... па дзеда... А-а-а... Раман, сьвечку, грамні-цу...

Раман (схапіўшыся). Што? Што? Уміраіць? Хіба ж праўда? Аўдудька, бяжы, бяжы, дзетка, па цётку! (Аўдудька пабегла).

Праява 5-ая.

Німа Аўдудькі.

Ганна. А-а-ах...

Раман. Ганначка, пастой... Што, што ты гэта? Прасьці, прасьці мяне, гэта гарэлка пашкодаіла... (Схіляецца над жонкай). Мо даць вады?

Ганна. Ай, ай... Паткаціла пад грудзі... Вады... (Раман пабег у сенцы па ваду, на сустрэчу зняцеўку дзед; Раман атскочыў).

Праява 6-ая.

Ганна, Раман, дзед і Яначка (пачынаіць варушыцца, Раман калышыць).

Раман. Татуля, вады, вады! Нешто з Ганнай... Слаба яна...

Дзед. Цяпер, «татуля!» Апокуль ты, аторва, лежынь ты пятроўскі! (Барэць карэц і, зачэрпнуўшы у сенцах вады, нясець). Пьянюга, згубіў жыцьцё маладзіцы, дзяцей абяздоліў... (Даець ваду Ганні). Праклянну, дажджэшся, што праклянну, сынок; папомні! (Маўчыць троху). Раман!!! Дзе хамут? Куды хамут дзеваў? Прапіў! Усё у каршму занёс!..

Ганна (напіўшыся). Ох, тата, адлягло-о... Раман, памру я; калі а-а-ажэнішся у-у-удругі— жалеі маіх дзетак, ня крыўдзі і не дазваляй крыўдзіць. Кінь выпіўку... (Раман стаіць, утуіўшы галаву уніз, і цяжка дыхае).

Дзед. Каня возьмуць за даўгі, каравёнку прадалі, хамут быў—німа. Усё на гарэлку пайшло. Раман, чуіш ты? Зямлю прадам, сам кіравацца буду, пакуль сілы хоціць, а унукаў пракармлю, а цябе... праклянў, калі не забудзішся шляху да каршмы...

Раман. Тата!

Дзед. Да старэцкага хатыля бацьку давёў! У старцы астаецца, хіба, мне ісці? Ты ж адзін у нас быў, матка як цябе пеставала, а ты як успамянуў нябошчыцу? Горэ ты маё... Вёсначка на двэрэ, жаўранкі пяюць, людзячкі з весялосьцю на полі за сахою ходзяць, а мы, мы праз цябе тут, як у смале, кіпім! Горэ ты маё...

Раман. Тата! Досыць вам, даволі... Апахмялюся я толькі і наvekі заракуся! Ці мне ж ня тошна? Атруціла мяне гарэлка, згубіла жыцьцё...

Ганна. Ты малады йшчэ, Раман. Устрапяніся. Ці хочэш, крый Божэ, каб і я с таго сьвету прыходзіла да цябе за дзетак спрэчацца, Рамане! Дай мне спакой.

Раман (пацьвярэзеў). Татуля! Ганна! Ці я-ж нічога не разумею? Ці мне-ж ні баліць? — І ці я ж не заракаўся? Але ж яна, як тая салодкая атрута... Як тое сьвятло бягучае купальскае, заводзіць яна чалавека у такую круч, аткуль німа. узвароту... Адбярэць і розум, і сумленьне і жаласьць... Ці я ж не разумею, тата? Ратуўця мяне... (Замаруўся).

Дзед. Праўда! Кара Божа, Раманька! Ка-

заў мне пакойны Габрыель: Ня трэба слухаць тых, што кажучь: «Разумны пьець, ды вум не прапіваіць, а дурэнь і вадою абапьецца..» І разумнаго, і моцнаго, і вялікаго пана, і апошняго мужыка, і пісьменнаго, і працавітаго, і цёмнаго чалавека,—усіх адзінакава, калечыць яна, у ва ўсіх адбіраіць сілы...» Праўда. Бо то-ж кара Божя! За тое, што праз гарэлку чалавек губіць розум, губіць абраз Божы, робіцца самагубцам... Чуіш ты, Раман?

Раман (ташнуіць праўдзіва). Што мне рабіць? Я німаю сілы, я ні змагу сябе! цяжка мне... Хаджу, як шалёны... Ні хачу іці, ні хачу піць, а... іду і прапіваюся да ніткі... На панахвіду па роднай мамачцы грошы прыблюў і пра-пра-піў-у-ў... (Гудзіць).

Дзед. Маліся, Рамане...

Раман (агоўтаўся ад плаку). Але-ж прысьпеў мой час... Татуля! Ганна! (Бразнуўся на калені перад абразамі і склаў перад тварам рукі далонямі). Божэ міласэрдны! Ты ўсё бачыш і ўсё ведаіш! Памажы мне, Навышні! Клянуся Табе, што ад гэтаго часу ніколі...

Дзед (страшна гаворыць). Сынок! Ні грашы. Ні падманяй Бога! Колькі разоў, шмат разоў ты ўжо заклінаўся; бажыўся—і ўсё дарма.. Дык ня трэба ж! Ня трэба прысягі, калі німа пэўнасьці яе споўніць.

Ганна Раман, не хітруй з Богам! Пакарае-е... А а-а...

Раман (тварыць сваё)... Ніхай буду я проклят, калі з гэтаго часу ня кіну піць паганае атруты да самае сьмерці!.. Ня меў я долі, шчасьця, калі... (Убачыў на палічцы грошы усхапіўся). Што там? Скуль тут грошы? (Хочэ узяць іх,

але дзед схапіў раней і пашоў да Яначкі, каторы плачыць).

Дзед. Рамане! Бог усё відзіць! Успомні што ты казаў! (Выймаіць славітога Яначку і дзяржыць яго каля сябе толькі на левай руцэ, у каторай і грошы, а праваю папраўляіць у калысцы).

Раман. Тата! дай, дай грошы, мне толькі апахмеліцца.. Дай, больш ніколі, ніразу ня буду, дай — галава баліць... (Патскочыў к бацьку, і ірвануў з рукі грошы і маланкай пабег за дзверы; Яначка скаўзануў з дзедавай рукі і грукнуўся галоўкай аб падлогу).

Ганна (усё бачыла). Ай! А-а-а... (Раптам апынулася на падлозі, крыкнула, захлібнулася).

Праява 7-ая.

Дзед і нябошчыкі.

Дзед (схапіўшы мёртвае у крыві дзіцянё). О-о-о!.. Што гэта? Божэ! Дзе-ж праўда? Пакарай, Навышні, губіцеля свае крыві і цела, ні дай яму спакою ніколі за сьмерць непавіннага дзіцяці.. Німа у мяне больш сына... Праклінаю! Праклінаю!!! (Плачыць, тымчасам шпарка бяжыць, бранула дзвярмі цётка Хрысьцёна).

Праява 8-ая.

С цёткай Хрысьцёнай.

Хрысьцёна. Сваточак, чаго у вас плак, крык? Што з Яначкам? (Дзіка крычыць). Памёр?!

Кроў... А Ганнуся? (Падбегла да Ганны). Няжы-
ва?! (Дзед здрыгнуўся). А Божа ж мой, штож гэ-
та? Прачыстая матка!.. Вады, вады!.. (Пачынае
выць). А ма-е ж вы дзе-тухны, а ма-е ж вы лю-
бы-е...

Дзед. Кара Божа! (Паклаў к матцы Яначку,
схапіўся за галаву, страшна глядзіць на абразы
і нешта шапочыць усё дужэй).

Роднае карэння.

I

...А ешчэ трэба паведаміць цябе, даражэнькі сыноч наш, —чытаў лежачы на цвёрдай канапе пасья абеда. бацькоўскую пісульку студэнт-мэдык Архіп Лінкевіч, — што у новай напай хаці жыць мы дужа баімся..

Архіп пацягнуў раз—другі папіроску, абтрос попел на бляху, буркнуў пад нос: «Што за дзіва?» і зацікаўлены пачаў разьбіраць далей закаручкі запэчканага чарвілам пісьма:

...Здаецца ніразу не было таго у нашым сяле, што дзеецца цяпер у гэтай хаці..

— Ну й пісара ж знайшоў бацька сабе, — у голас загаварыў Архіп, ніяк ня могучы разабраць слова ў пісульцы.

Ён ізноў зацягнуўся, вылаяў у думцы пісак, што ня глядзючы на добры селянскі пачастунак і пяць капеек, так дрэнна пішыць пісьмы, саўсім не чытэльна, і задумаўся аб далёкім родным сяле, аб міленькіх старэнькіх сялібах і садку, што сам з бацькам садзіў колькі гадоў назад.

«Як многа слаўнаго ў нашых вёсках, сёлах,

а тымчасам як яны непарушна-мёртвы у жыцьці. Час ідзець,—ў гары, ў воздусі лётаюць аэропланы, дырыжаблі; пад вадой жывуць людзі, як на зямлі; перэгаварываюцца на тысячы вёрст; даходзяць да таго, што думаюць замаражываць чэлавека на колькі граба часу і ўзноў аджыўляць яго; усё ідзець шпарка ўперад, толькі нашу вёску, як абросшы мохам камень каля шляху, з мясьціны не скранеш.. Сумна. сумна.

— У дваццатым вяку баяцца жыць у новай хаці. А чаго? — ну, пэўне, чэрці не даюць.— Так думаў-сумаваў студэнт.

...Мы ўжо й папá прывазілі і святцілі яе, але нехта засеў у ёй і не дае начэваць..— прачытаў ён і аж зазлуваў:

— Выдумаюць сабе усякіх дурацкіх зданьнёў ды й, бытдым дзеці, забаўляюцца. Якбы рабіць німа чаго; э-эх!

...У прошлы чацьвер пайшоў батрак начаваць у ёй, бо там халадней, а у старой хаці абцяперашняю летнюю пару дужа душна ды й мухі спакою не даюць. А лавак у ёй мы шчэ не паставілі, дык ён і лёг на групцы, бо мы цяпер яе ня топім, і спаць там хораша...

Студэнту было троху сьмешна.

...Якое ўжо, не пры нас будзь казана, ліха здалося яму там,— пісалася далей у пісьме, — ці ён, можа, вечарам з дзеўкамі перажартаваў, ці часам да Міхаля у карчму зьбегаў, хто яго там ведаіць, а толькі не пасьпелі мы заснуць у старэй хаці, як раптам заляскаталі нашы вокны так, што мы аж адразу папрашнуліся і надта папужаліся. Матка й кажыць да мяне: «Нупрэй, Нупрэй, ці ня біць нас хто лезіць, што гэта робіцца?» А я — шусь! да вакна, гляджу, — ажно

гэта батрак ў ваднэй сарочцы, без шапкі, босы, як адурэўшы, крычыць нема: «Дзядзічка, атчынай хутчэй!» Атчыніў я вакно, упусьціў яго, а ён трасецца, зуб на зуб не трапляець...—«Што такое? Што такое?»—запыталіся мы.—«Нехта у новай хаці с печы мяне зваліў.»—«Злодзей, можа, ды там жэ красці німа чаго»,—сказаў я, але батрак вляўся, бажыўся, што у хату чалавек залезьць ніяк ня мог, бо ён на нач залажыў чэп у прабой, засадзіў кіёк і слісак с клямкі выцягнуў. Ніхто улезьці ня мог... А нехта, нявідзімы, сьлізкімі, як вужакі, халоднымі рукамі схачіў яго за ногі і махануў с печы на мост. І запраўды у батрака быў зьбіты бок і адзёрты аб цэглу рукі...

— Нячысьцікі завяліся там ці што? — злосна смеяўся студэнт і падумаў, што батрак пабіўся с хлапцамі за дзевак і паддурнуў старыкоў чартаўнёй, як найлепей.

Архіп устаў с канапы і засігаў па сьвятліцы у задумленьні. Затужыў троху. І ўспомніў старога дзеда Міхалку, на катораго усе казалі, што ён тры гады бегаў ваўкалакам. Сам Архіп некалі даваў гэтаму веру.

— Што за народ наш, беларусы? — у голас задаў ён сабе пытаньне і размеркуваў, што доктарам будзе службыць на Беларусі і будзе збіраць матэры'лы аб духоўным жыцьці свайго народу.

...А надоячы пашоў начаваць ўжо я і батрак, удвух. І так сама прыбеглі воччу у старую хату, бо я прашнуўся, чуць не акалеўшы, пад зэдлікам, хоць заснуў на зэдліку, а на батрака нехта узваліўся і душыў.

— Незразумела, уцяміць не можна, што за

штуковіна такая, — ламаў галаву мэдык, і на глыбіне яго душы пачалі капашыцца абразы таёмнага, страшнага, шчыра-беларускага..

Не дарма быў Архіп—выліты яго дзед, што да сьмерці заўсёды крэпка маліўся Богу і тым-часам лашчыў, як можна, дамавых, лесавых, вадзяных.

...Мы ужо ставілі у куде й «пратэсы», псалтыр чыталі і псалмы пелі, — нічога, рады німа, усяліўся нехта у хаці і не даець спакою. Ці не параіш ты чаго, а то хоць хату разрыў..

Архіп задумаўся йшчэ больш. Дачытаў пісьмо, дзе пісалася ўжо, што кароўкі, дзякаваць Богу, пагулялі, малака даюць многа, жэрабё прадалі Зэліку, патсвінак здох, яблык урадзіла дужа-дужа многа. А потым ішоў цэлы ліст паклонаў «ад белаго ліца да сьрэй зямлі».

Студэнт памаўчаў троху, шчэкануў пальцамі і тут жа патскочыў ад раптоўнай думкі — паехаць самому дамоў на гэту чартоўшчыну.

— Яблак, гуркоў, суніц, чарніц, маліны, грыбоў цяпер там... На сенакосі с касою гуляну, як у старыну калісь, з дзеўчаткамі знаёмства старыннае ўспомню.—пацешаўся студэнт,—а старыне будуць рады-рады!

Думкі-хмары яго разляцеліся.

— К чорту ўрокі, перадам учэнікоў таварышам, хопіць грошы, а то ешчэ зараблю у зімку, як-небудзь узнясу за права ўчэньня, а цяпер жэ у нашай вёсцы—сяле закутным—рай!

.....
На другі дзень Архіп ужо тросся на зялезнай дарозі.

II

— Ну й коні ж твае! С крупадзёркі на скуру прадалі ці што? — запытаўся Архіп у балагольшчыка, дзівуючыся, што едуць яны — цішэй некуды.

— А як жэ... Быц вы тое ведалі, пане Лінкевіч, ведама сто ш крупаджоркі...

— Ну, ну паганяй, а то мы й к раньню не давалачомся.

— Гэ, гэ, гэ! Нэ-э, пасьлі, мае лярвацкі, — зацмокаў жыд, спёбаючы пугаю па зямлі. — Даеджым, пане, даеджым! Гэ, гэ, гэ... Нэ!

Коні лавілі пугу хвостом, дрыгалі нагамі і гультайлівя трасьлі па калюгах балагольскую будку.

Лес кончыўся. Выехалі на поле. Дарога пайшла роўная. Архіп залюбаваўся прыгожасьцю летняго вечэра. Сэрцэ ласуна да красы забілася дужэй у малых грудзёх яго. Наўкруг было так ціхамірна і так па нябеснаму святочна і прыгожа. Цямнела. На захадзі гарэла зара.

— Джу-нгу-у... паляцеў жук.

— Мэ, э, э... замаркатаў ў гарэ кала балота дзікі баран (чэпik); сеў недзе на купіні.

Абапал дарогі было жыта у копах і на карэньню, што не пасьпелі ешчэ зжаць. С аржанішча нёсся прыемны жытні пах. З логу ціхі, цёплы ветрык тхнуў сенам. На небі паказалася зорачка, другая, трэцьцяя...

— Го-го-го,—кацілася далёка па лесі.

— Трполя, трполя, трполя — клікаў нехта жэрабёнка.

Чутна у перадзі па дарозі: «Скры-гы-ы...

скрыгы-ы... — вязуць нешта, ці снапы, ці сена, а можа й хвораст. — «Нэ, нэ! — бадрыць коні паваждай, а яны цяжка йдуць па пылу, толькі: «шлёп-шлёп, шлёп-шлёп» — чуваць здалёку. Чарнеюцца вазы далёка, бліжэй, во, адразу вынурнулі:

— Добры вечар! Ці далёка тут да Белі?

— А вёрст пяць набярэцца.

— З гакам, — дадае з-за возу другі голас.

— Нэ-э-э! — паехалі далей, і ўзноў: «скры-

гы-ы...»

На дарозі гоман. Ідуць с поля людзі, за гэткі дзянёк пазамарыліся, напрацаваліся.

С-пад лесу нясецца-коціцца песьня — жніі йдуць ад Хаіма с падзёншчыны. І праца не бярэ маладых, красных на здароўе, круглавідых дзевак... О! песьня; яны паюць:

— Загарэла вячэрняя зара...

А з другога боку ідуць са свайго поля жнеі, там пяюць:

— Добры вечар, гаспадынька мая!..

Маладые, зычныя галасы смакуюць сьпеў, і ён рвецца са здаровай душы у дужым, ня хворым целі:

...Ці зрыхтавана вячэрыца твая?

Водгалас доўга ляціць па лесі. Эх! і пагода-ж, пагода будзе на заўтра.

І жнеі, і гоман, і песьні астаюцца па троху... Праежджаюць ціхую вёску; агнёў німа, сабака, нейдзе гаўквуў і змоўк, у пунях, хлявох жвуць каровы, а гаспадыні старыя, што зараней с поля прыйшлі, там з даёнкамі: цур-цур, цур-цур...

Праехалі мосьцік, ярыня пайшла, а на полі памней, ды памней. Усё неба зорамі гарыць, дзіўнае, пекнае! Чароўнае хараство разліта ў ём...

— Драў, драў, драў,—сквярэцца драч; і ён
сьціх. Ціха-ціха..

Не, во чуваць збоку шчэ,—павялі нашлеж-
нікі коні ў лес пасьвіць. Смяюцца, рагочуць,
жартуюць. Нейкі скалазуб сумысьля вугнава за-
цягнуў прыпеўкі:

Не хадзі ты па балоту,
Не мачы ты ног, ног..
Не любіся з багатою,—
Не паможыць Бог, Бог..

— Ай-я-я-я, я-я-я,—якочыць, прыстаўляец-
ца каторы-то хлапчук.

Багатая—гарбатая,
А к таму-ж і пышна,
А бедная дык чэсная.
Як у садзі вішня.

— Трым-трым, трым-трым,—у тахт басуюць
другіе хтопцы, вясёлыя, радыя.

Усё ў полі супакоілася. А ні гука. Архіп
быў ў добра-дэлікатным настроі. «Краіна родная
мая...» — марматаў-пеяў ён ціхенька і думаў-ду-
маў, што будзе праз дзв'есця, трыста, чатыры-
ста гадоў тут, наўкола? Калісь тут лясы былі
драмучыя, непраходныя, у лясох людзі пням ма-
ліліся і жылі са сваёй доляй-нядоляю. Ішло
жыцьцё, высекаліся лясы. Загарцавалі па тутэй-
шых мейсцох людзі ваенныя-ратныя, шмат костачэк
маскоўскіх, польскіх, казацкіх палягло, «паміж
пустак, балот беларускай зямлі...» Швэды, фран-
цузы знаходзілі сабе тут вечны спакой. Божа,
Божа, як гэта ўсё страшна і цікава!

— Паніч,—загаварыў балагольшчык з нейкім
жахам,—вы, мусіць, ведаюць, што ў гэтым балоці,
што на лева, калісь-то у даўныя гады цэлы го-
рад за нешта праваліўся скрозь-доньня. У ноч

Купальскую чутны званы пад'земныя, а каля кургана, гдзе манастыр быў даўней, іншыя чулі, як манахі у скляпох абедню праводзяць...

— А хто ж гэта чуў?—запытаўся студэнт.

— Усе. Як гэта-хто? Каму трапілася познай парой бываць тут, апынуцца... Бывае так ешчэ, кажуць: агонь нейкі над балотам бегаць. Ты за ім — ён ад цябе, ты бліжэй — ён уцекаць. Сіненкі такі, невялічкі аганёк. Кажуць, грошы схавана тут багата пад нейкім вялікім закладцем.

Не дакончыў балагольшчык свае гутаркі, як далёка на полі паказалася на самай зямлі полі мя... Гарыць нешта... То шугае ў верх яно, ў бок, то бяз сілы збегачць уніз.

Чорная сьцень, як чэлавецкая фігура, прабегла па ём раз-другі.

Праз некалькі часу полля ўспыхнула ў другім, у трэцім месцы...

Балагольшчык змоўк ад страху. Коні вышэй паднялі галовы і закруцілі вушамі. Сам Архіп пачуў, як закалацілася у яго сэрца і прыліпілі на лбе валасы.

— Што за глупства?—у голас загаманіў ён, — каб разумна абмеркаваць, аткуль, жа тут агонь у столькіх месцах: нашлежнікаў на парні быць ня можа, а ешчэ што ж?

Балагольшчык ціха зацмокаў на коні, дыргануў вожкі і нешта ціха шапнуў коням, а тые пабеглі шпарчэй.

Архіп задзіўлена глядзеў у поля, ў цямоту.

— Ось так чартаўня. Ну й ўдям тут, што за справа. І калі мне робіцца неяк ня добра, то што-б было з нашым батраком? І черці здаліся

б.—раздумляў студэнт, каб неяк выбачыць сабе сваё спужаньне.

Ён йшчэ доўга, доўга углядаўся на полмя а яно было ўжо цішэй, не шугала так у гару і патроху знікла саўсім.

Балагольшчык маўчаў, пакуль не пад'ехалі к самай хаці Лінкевічаў. Там ён, узяўшы грошы і пажадаўшы спакойнае ночкі, дабавіў неяк недаўменна:

— Ды й зданьнё ж! — і паехаў начаваць к Міхалю у каршму.

III

Архіп спаў доўга і смашна. Ноччу сьніў нешта, хто яго знае, якое, але прачхнуўшыся нічугусенька ня помніў. У хаці нікога не было, толькі чутна — у прысценку за дзв'ярмі матка ляпала у качарэжніку вілкамі. Блінамі пахла.. Сонійка гуляла снапамі сьвета па настольніку і па старенькіх абразох. У куце гарэла лямпадка. На вуліцы, чутна, гаманілі, седзючы на бяргеньні, старыя і хлопцы.

«Ага, сягоньня-ж сьвята»,—успомніў Архіп, пацягнуўся і сеў.

— Ці ўжо прачхнуўся? Паспаў-бы ты, сынок болі: з дарогі замарыўся,—гаварыла маці за сьцяною.

— І так выспаўся, як п'янку прадаўшы,—вясёла адгукнуўся Архіп і пачаў адзевацца.

У галаве таўпесіліся думкі аб горадзі, таварышах, уроках, к ім падбаўлялася дзіваваньне, што за зданьнё ўчора было і якая чартаўня

завелася у новай хаці. На серцы было ўсё-ж-ткі радасна і спакойна ат цёплае вясковае абставы.

— Ну й сыбірнікі, расколы!.. На галаве пачынаюць хадзіць, — голасна і сурова загаманіў нехта на вуліцы, падыйшоўшы к кучы мужчын.

Архіп прыслухаўся.

— А што? Чаго ты? — запыталіся у сер-
дзюка.

— А што-ж? Ну, ці можа гэта быць? Сем-
дзесят гадоў на сьведзі пражыў, а геткае праку-
днае ды й па праўдзі паскуднае зьявы не бачыў.
Вы тут во сядзіце і нічога ня ведаце, а ў полі
ноччу німаведама што парабілі арыштантаў нейкіе.
Янка! Схадзі ў поле, пашукай барон сваіх... І ты,
Самусь, і ты, Гаўрыла...

— А што? Якое там ліха шчэ з баронамі?

— А такое, што нейкіе шэльмы іх ноччу
спалілі.

На вуліцы падняўся клум, крык, гоман.

Архіп уцяміў.

— Дык вун там якое полымя шугала. Доб-
рае зданьне!

Тымчасам матка накрыла ўжо стол, пала-
жыла бліны, паставіла скавараду з яешняю.

Прынёс бацька паўбутэлячку, і хоць не ха-
целася грашыцца старым (абедня ешчэ не
адыйшла) але дзеля дарагога любога сына і яны
селі сьнедаць.

Пацекла бязконца, прыемная гутарка аб
тым, аб сім і аба ўсім.

IV

Доўгі дзень прайшоў—і ня угледзіць калі.
Схадзіў Архіп у поле, пабыў у лесі, даведаўся
дзе-каго з бліжэйшай радні, абгледзіў сад.

У вечары ён захацеў безпрымённа іці начаваць у новую хату. Узяў кажух, табаку, падушку. Бацьку таксама пажадалася пайці с сынам: пайшоў і ён.

Новая хата была у канцы саду, недалёчка ад шляху і блізка к рэчцы. Пабудавана была добра; Архіп ладна зарабляў летаўшні год вурокамі, у сябе грошы меў і ешчэ сабраў бацьком на хату.

Пайшлі, агледзіліся. Бацька паклаўся на халодненькай грубцы, а студэнт лёг на лаўцы каля вакна Дзверы ён запёр, а вакно, дзе лежаў, атчыніў для сьвежаго паветра.

Пад вакном шамацела лісьця на ябланках і дулях. На небе зьбіраліся хмары, нейдзе далёка-далёка бліскала маладня.

Архіп закурыву, расшпіліў гузікі і адварывуў каўнер кашулі, каб не было так душна.

— Архіп, не забудзься ж вакенца зачыніць.

— Добра, тата.

Бацька прывык уставаць рана, з вечара хутка заснуць мог.

І цяпер скоро захроп.

Архіп лежаў, курыву і думаў...

«Як, ў істоці, ўсё каля нас дзіўна, неясна. . Навука? Ну што ж навука? Яна, скажэм, дае маляпаценькіе атказы, якім парадкам робіцца што ў прыродзі. Ну і ўсё. Наўчоныя людзі падлічылі, колькі важыць земля, ці далёка ад зямлі месца, сонцэ; яны ведаюць, па якіх дарогах бегаюць плянэты, а ніхай дадуць яны атказ, хто пусьціў іх у гэткі гармонічны ход, ніхай яны знайдуць Першапрычыну усякае істоты. Навука ведаіць, што за жывучкі, няўгледныя простым вокам, робяць хваробы, яна ведаіць, што ужы-

ваюць клетачкі, с каторых складаюцца людзі, жы-
вёла, расьліны, але што ж? Як бы даў атказ, ён,
Архіп, студэнт-мэдык, на пастаяннае пытаньне
у «пісьменных» людзей дзядзькі Якуба: «Чаму
чэлазек расьцець-расьцець гадоў так да двацца-
цёх, а далі як ты яго ні кармі, у росьці не пры-
баўляецца. Здаецца і есьць таксама а другі
і смашней, чымся змалку, а росту німа такога
як раней. Што за прычына? Эге ж. Наўчоныя
ведаюць цяпер, як чэлазек зараджаецца, с чаго
ён складаецца і многа чаго іншаго уцямілі.
А ніхай жэ во яны самі набяруць з зямлі, чаго
ім трэба, і створаць чэлазэка. Не, навука ніколі
не дасьць, бо ня можа даць, атказу на праклятыя
пытаньня. Ды ў яе і цэль зусім іншая».

І Архіп успомніў, як ён з вялікім жарам
і шчырай ахвотай пачынаў вучыцца, бо думаў,
ды што думаў, — крэпка верыў, што у кніжках
усё ёсьць, кніжкі ўсё раскажуць, ня толькі, як
яно, але і аткуль яно?

І ось ён «укусіў» ад кніжнае мудрасьці..
Папраўдзі, знайшоў такія і гэткія атказы, але
ж, — Божэ! — пэўнасьці аніякай німа, німа. Хто
даў гэтыя атказы?

— Тыя-ж людзі. Угу! — Бог адзін, а вер
колькі на зямельцы Божай?

Архіпу было сумна і неяк трывожна.

«Мы ня ведаем, што будзе пасьяла нашае
сьмертхны, а на гэтым сьвеці на ўсё адгадкі
найсьці *ня можна*, шукай ні шукай. І шчасьліў
той, хто мірыцца лёгка з гэткім будаваньнем
жыцьця, або хто бадай што ня думаіць аб гэтых
«шалёных» пытаньнях, ці ў беганьні за кавалкам
хлеба забываіць аб іх, шчасьліў ён. І горэ, вялі-
кае горэ таму, хто захочэ хоць на адзін момэнт,

адным вокам зірнуць на той бок заслоны! Яму адзін шлях к разгадцы, шлях страшны і, глаўнае, ня пэўны, ня пэўны шлях, і гэты шлях — сьмерць».

Закурыў другую папіроску.

«І то йшчэ дзіва: ніхай бы людзі дэлікатныя, чуткія, не запрацаваныя ат цяжкае працы, ніхай бы яны гібелі ад гэткай мукі; дык не, дык жа народ просты, народ, катораго лаюць «цёмным», чаго ён, гэты шэры, аднатонны народ, па глухіх куткох, у лясох сваіх, сярод балот і пнёў, чаму ён мучыўся і мучыцца ат тэй жа болькі?»

Архіп зачыніў вакно. Яго пачынаў ужо марыць сон. А усё думалася: «Нічога ня ведаем, ня ведалі і ведаць ня будзем...» Сэрце пачнець біцца дужэй і сьціхніць, а вешта чорнае, вялікае станіць прад вачамі, нейкія узоры мітусяцца, і так добра, ладна лежаць. Навука, чэрці, зданьнё... Нічога ня ведаем... Бог, чэрці, душы... Ня ведаім...

І Архіп заснуў.

І на дварэ глуха грукатаў гром і бліскала, то й глядзі, малання. Зьбіралася бура. Яблынкі гальлём: «шу-шу-шу...» — ціхенька шумелі.

Архіп спаў.

V

Лес гулка гаманіў. Макухі дрэў трывожна, неспакойна так нахілялісь то дужа хутка, то паважна адна к другой і шэпталі нешта сваё, лясавое. Дарожка паміж густых елак ўсё вузела і вузела, а ні прайці, а ні пралезці, а ні прадрацца праз калючыя зялёныя йголки.

Сухое дрэва страшна і балюча скрыпала, бытцым выказвала бяду, і горэ, і усякае ліха. А ешчэ далёка, далёка..

— Баў...—гудзіць звон на колькі вёрст уперадзі, гукаіць к сабе, завець, клічэ. А як жэ дайці туды?

— Баў, баў, баў, дзілінь-дзілінь-баў,—дробна аддаецца у вушох. Шуміць лес. Зарагатаў злыі дух, заплакаў жаласна закугакаў і зліўся ў аднэй жудасна-сумнай песьні скрыпучаго дрэва

Блішчыць аганёк пад кустом, во-во другі пад старою бярозаю, а во трэцьці каля чорнаго пня, во й яшчэ адін, яшчэ, многа, многа, зданьнэ...

«Што гэта я? — думае сабе Архіп, — то ж чэрвякі купальскіе сьвецяцца: чаго-ж баяцца мне? Пайду на звон шпарчэй, нанач дабаруся, дацягнуся»

— Троп, троп, хр... гкрдзбдэр.. кажан каля самысенькаго вуха шпорквуў.

— Цзы-ыць, цзы-ыць...—без канца плачыць аб нечым камарок здохленькі і не даець спакою

Зайшлося сэрце у Архіпа: схапіў ці не схапіў кажан волас з галавы у яго? Занясець ён той валасок на скрыпучае сухое дрэва, зашчэміць яго там паміж скабак калючых.. І будзе сохнуць як дрэва тое. Архіп: датуль будзе хварэць-прападаць, пакуль дрэва скрыпець будзе; заваліцца, бахне аб землю яно, — і Архіп памрэць.

Расступіўся лес. На палянцы стаіць Архіп. Бачыць: што гэта? — Хата іх новая перад ім на аднэй назе круціцца, скачэ, верціцца. .

«А — а, гэта я сон бачу, гэта я сьню ўсё..—

уцяміў Архіп, — але ж які дрэнны сон, хваравіты. Нячысьцікі мусіць, кіруюцца спужаць мяне, што ня веру ў іх, — сьмешна яму стала дужа. — А хораша спаць, німа ўжо зданьнёў».

«Скрыпела дрэва нейкае? — прыпамінаў Архіп, — ай, не, тож бацька на печы храпець сабе».

«Засну крапчэй, — падумаў ізноў. — А гдзе ж музыка чутна такая жалобная-пакутная».

«Ай я-я-яй...» — ташнуіць Архіп. Жалі, болю, суму, тугі незабытай у тых гуках дзеваць некуды, а музыка ўсё бліжэй ды бліжэй.

Грае-грае ліра старэцкая аб часох мінуўшчыны-старадаўшчыны. Сьпеваіць сьляпы старэц-музыкант, перэбіраіць не хапаючыся па струнах тых, гучна-маркотных...

А ня струны гудзяць-пяюць тое, а чэлавецкіе галасы чутны там. Далёка, у гору, думна так у паднябесься паднімаіцца голас сярэдні, ні таўсты і ня тонкі, не слабенькі, аб нейкай долі-нядолі сьпеваіць ён, плачыць, плачыць, галосіць, уніз спускаіцца, клоніцца, ў адзін енк-плак зліваіцца з другім, таўсьцейшым, дужэйшым незадаволеным голасам, што ня хочэ бачыць, як крыўда-непраўда на свеці пануе... А трэці, чутна, квольныкі галасок, як дзіятка малое заходзіцца-заліваецца, да Бога і Маткі Прачыстае шлець у тонах чудоўных мольбы-прозьбы дзіцячыя-простыя-чыстыя...

Штосьдзі падымаіцца на сэрцы у Архіпа ад музыкі гэтае: плакаць, стагнаць, сьлёзы ліць жадаецца, думкі любые выплакаць-выгукаць бажаецца, і млосна-мляўка так робіцца... Шчыміць у грудзёх маладых, жалка, жалка, усе людзі добрыя, ладныя, любыя, а як мучуюцца бедныя!..

У спрэчкі с чорным страшным-неправым

ідупь музыкі-скамарохі у граньні сваём, — і кіпць-бьецца сэрцэ хлапецкае... Эх! Пайці і сілу сваю на ўвесь сьвет паказаць, прагнаць крыўдзіцялёў, вытурць іх ад людзей бедных, шчырых, змірных і пакорліва-прыячых, людзей родных і балюча-скрыўджэных.

І добра на зямельцы будзе ўсім! Усе родныя, радыя, усе дужыя, ладныя. Сьвеціць соніка, а ў гайку птушачкі пяюць вясёла так, ладненька, а красачкі цвітуць, пахі-араматы прыёмныя любячыя, шуміць жытцо высокае, доўгакаласае, шапчыць думу сьвятую, ціхую каласамі буйнымі, падзяку пье працы мужыцкай, а не «мужыцкай», — селянскай працы, справядлівай...

А у хаці відней ды відней, але скуль жа сьвятло гэта прадзіўнае? І музыка дужэй усё чуцца, шырыцца яна і бліжыцца.

Чуваць ужо і сьпевы хаўтурныя, цяжка — ціха-плакучыя. Выць нехта, заходзіцца... дзявоцкі плач то, няўдешны, пэўна што.

Зірнуў Архіп на хату, бачыць — падлога каля печы расступаецца, і выходзіць, падымаецца труна аграмадная з пакрывамі чорнымі. То падымаецца, то схаваецца; то падымаецца то схаваецца...

Валасы дубам у Архіпа становяцца. Хочэ ён падняць галаву, пабачыць лепей труну страшную, — цяжка, галава не падымаецца. Хацеў рукою крыж на сябе палажыць, — рука, быццам палка, не шавеліцца. Крычаць-гукаць, ратуўе зваць памкнуўся ён, — а ні каліва голасу німа, як і не было яго ніразу, толькі дух цяжкі у рот набіраецца, паветрэ сьмярдзючае увакруг ўсюдых.

Добра сьпіць Архіп, дзіўна сьпіць Архіп.

А на дварэ малавня бліснула вялікая, вой-
страя, жудасная, загрымеў гром, па ўсяму небу
вялікі грукат-грымот пайшоў, у самыя далёкіе
канцы глуха і дробна пакаціўся, пасыпаўся і рап-
там: трах-гара-рах-рах... — трэснуў - стукнуў
пярун.

Ірвануўся Архіп з усіх сіл сваіх, з усіх
жыл сваіх, і праз страшны сон з лаўкі на зямлю
паляцеў, больна аб мост урэзаўся.

Прашнуўся Архіп: смольлю пахне, гарыць
нешта, бацька с печы саскочыў, крык падняў.

— Сынчак, Архіп! бяры падушку: пярун,
знаць, ударыў, гарым...

Аглухшы падняўся студэнт сярод гулу
вялікаго. Добра йшча -- не ў хату, а ў сенцы
польмя адразу сьвіснула. Высадзіў Архіп бацьку
у вакно і сам скочыў, а польмя ужо у вокны
с сянец так і лезе-ірвецца, адразу усе вуглы аб-
хапіла, во ўжо і ў хату кінулася...

— Баў, баў, баў... — зазваніў вартаўнік,
у званьніцы.

— Тата, татуля, табе не пашкодзіла? — Ар-
хіп у бацькі запытаўся.

— Не, дзякуй Богу, а нісколічкі. Толькі
звон у вушах, аглушыла троху. Ну ці трэба-ж
ткі гэта! А Божухна, а во-хці, а вой-я...

— Татка, куды-ж ты?

— А? гэта я дзівуюся, як шугаіць, пойдзем,
ідзі, ато матка убачыць, спужаіцца, ці жывы
хоць мы пазаставаліся?

— Пажар! Пажар! Ратуйця! — крычэў ўжо
нехта на сяле. Заварушыліся людзі. зьбегаюцца.

— Гдзе, хто гарыць?

— Новая хата у Лінкевічаў.

— Ці там?

— Няго ж—не, вун, ай-ай...

— Падзівуйся, во шугаіць, і помачы не дасі.

— Якая тут помач: пярун чорта забіў.

— А маўчы ж ты, ай сказіўся? Проці ночы...

— Добра, што водаль двароў пабудавалі: на сяло не перакініцца.

— А не, ніхай Бог крыіць.

Немалыя клубкі дыму чорна-сівога выбіваліся праз стрэху новую саламяную, чырвоныя язычкі полымя са хцівасьцю і прагавітасьцю рупліва лізалі бярэвенья, кідаліся ў бок і наводзілі сваёй маўклівай і незразумелай руплівасьцю-рухавасьцю думку аб вечным і безатказным, думку: аткуля ўсё і што яно?

Сьпены трэскаталі і абваліваліся патроху. Бура прайшла. Дзікі віхор зьмяніўся ціхенькім, прыяўным ветрыкам. Зашамацеў па лісьцю дожджык. Далёка, за панскім лесам, бліскала заціхаючая маланьня.

— Ну скажы ты! Бог ведае, к чаму й што? І гэта здарэньня: пярун ударыў, людзі жывы асталіся, а хата згарэла. Мабыць і стары Лінкевіч ня будзе надта клапаціцца па ёй; згары лепей яна, чымся цярапец у ёй гэткае страхацьцё. Злыдні у ёй былі-ткі.

— Ай, не гавары ты, кум; можа тое праўда, а можа батрак набрэхаву, што яго с пачы скінуў нехта. Хвароба яго ведаіць.

— А сам Нупрэй Лінкевіч? Ён жэ сам казаў, што засьнець на зэдліку, а прачхнецца пад зэдлікам.

— А мала што бываіць. Зэдлік вузкі, нізкі, вось і зваліўся стары.

— Ну, браце, тут ні так... Пачуў бы ён.

— Што, ці я ж не казаў? Як вільчылі гэту хату, дык ішоў нейкі старэц. Ну ладна; майстрам давалі гарэлку, — трэба, калі па гаспадарску, і старцу б даць, пачаставаць. Не далі: пэўне і патчараваў. У яго вочы такія чырвоныя, чараўніцкія, кроўю паналіваліся. Я так і падумаў, што ён ведзьмак, што не падаруіць.

— А дось табе, дзед, лухту пароць. Патчараваў, патчараваў... Ешчэ што, выдумай.

— Думай, як сабе хочэш, дзіцятка, а я добра ведаю што яно так.

— Дык жа вот, гадоў дваццаць назад, як асінавым калом прабівалі. ня тут будзь казана, што выходзіў з магілы кроў ссаць, нябошчыка. дык гэта...

— Не гавары... Ноч цяпер, бура, гай-магільнік недалёчка, дось... ня гожа, не варта. Як слова, ня ведаіш?

— Пойдзем, браткі, спаць.

VI

Ужо с паўмесяца пражыў Архіп у дварэ сваім, у роднай старой хаці бацькаўскай.

Грошы-страхоўку выдалі за хату, што згарэла, але каб лес купляць і не говарылі пакуль што: задумалі селяне на хутары выйці.

Людзей прадпрыімных, рухавых і здольных душыла жыццё абчэственскае. А ні палепшэньня якое у полі зрабіць, а ні лепшаго сорту жыта пасеіць, а ні дабрэйшую жывёлу прыдбаць. Трэба было з аборкаў ваду спусьціць у парыні: селяне рупныя згодзіліся, а гультай і тые, што

на сваёй зямельцы не жывуць, а пастухамі, ба-тракамі, лесьнікамі у паноў ды жыдоў жывуць, ушнуліся, не далі праз свае шнуры канаў капаць. Што ты з імі, мала-ўчонымі, рабіць будзіш? — «Возьмем уругу *) у пана братцы, — казалі добрыя гаспадары, — жывёла на парыні, як на бубачках, як на таку, ходзіць, што яна зьесьць там, якую трасцу?...» — «А на якое ліха мне твая уруга, калі у мяне адна карова? Дзень як-небудзь і на парыні прашлындаіць без пашы твае, а к вечару жонка мех травы с панскаго лесу прынясе ды накорміць, і ўсё тут». — разбіваюць увесь саглас вузкашнуровыя, атходжыя ды рохлі-гультаевічы. А за кожную драбніцу брэшудца, за шкоду няўмыслную і незаметную лаюцца, як агалцелыя.

Эх, бяднота, бяднота, бяднота!

Да чаго ты даводзіш чэлавека! І жалка, горка, і крыўдна ..

З лепшых людзей робіць цар-голад зьвяроў, сумленьня ні маючых.

Пачалі селяне варушыцца, аб хутарох зюкаць.

Архіп нічога пра тое с селянамі не гаварыў, баяўся: пачануць апося дапекаць бацьку. «А—а, твой сын падбіў на хутары, панам зрабіўся, папанску жыць захацеў; будзіць доктарам, накалупаіць грошы і скупіць хутары гаспадароў бедных, занепаўшых, будзіць маэнтшчыкам, жывадаёрам».

Як агня, баяўся такіх гутарак Архіп і жыў у бацькоў ціха, змірна, у гаворкі вялікіе ня лезучы.

Радавалася сэрце старога бацькі яго, як пой-

*) Уруга—паша.

дудь на сенакос яны: хлапец работнік Восіп, сын і сам стары Нупрэі.

Сала возьмуць, бліноў матка напячэць, вады у бітлажцы набяруць, выйдудь у трох на дзесяціну у Дуброўках, у паноў гдзе сенакос купілі.

Восіп уперадзі, а студэнт ззаду не паддаецца, гонар маіць. Толькі й чуто: «Ўжык, ўжык, ўжык»...

Скіне студэнт і брыль з галавы, і расшпіліцца, і расьперажэцца, хочыць плячо-ў-плячо з работнікам харошым іці.

Вясёла! Вецер сарочку паддуваіць, халадзіць. Скакунцы: «стрык-стрык, цырр»... песеньку пяюць. Пад кустом жупаны лежаць і песчанка з бруском стаіць і Разбой іх сьперажэць, зьвіўся там. Бяроза сцень кідаіць халадок даець. Пакошэнай травой прыемна пахвіць, а наўкола красачак прыгожых і стаіць і ў пакосах ляжыць многа-многа!

Стары Нупрэі сядзіць сабе на пні ды: «кляп-клёп, кляп-клёп»—касу клепіць і радасна на сына пазіраіць: малады, вучоны, прыгожы і добры такі. Сам земскі, сам к яму з рукою здароўкацца першы патходзіць. І мужыкоў, сваіх людзей, сынок не чураіцца, земляка, калі трэба, усюдых абароніць і чужога ня скрыўдзіць...

Добра і студэнту забыцца на думы гарадзкіе — сівые, паэзіей народа роднаго пачаставацца, душу засмучоную ажывіць

І толькі зданьні гэтые... Пытаньня дрэнныя... Туга тая... А што! Нічога, нічога... До. Ці ні дапытаць Восіпа, хто кідаў яго? Ці ні пайці на могількі са стрэльбаю начэваць?

Хву! сьмешна...

Але у чым жэ справа, і чаму яны ўсе маўчаць аб тым, як ён прыехаў?

Яны спакойны: яны ведаюць, што нячыстая сіла ёсць, але калі яна не дакучаіць, то ім і дзела мала да яе Што ім даходзіць, аткуля яна?

Ды й студэнту неяк усё больш не на ўме тое, таёмнае. Некалі за працаю ці-то за чым другім У вясковым жыцці некалі, можа? Бяжыць час у роднай хаці

Згарэла тая хата, і зданьні забывацца сталі. Ат, проста прыдалося бацьку... Ну? А Восіп сьмяецца. Напаіць яго, каб праўцу сказаў? А некалі неяк усё: то тое то другое і зданьні забываюцца. Ды Архіпу не саўсім. Чаго жрыекаў? А вось... бацькоў даведацца. Люба тут! Люба жыць сярод працы сьвяцейшай усіх прац: працы земляроба. Люба мець здаровае цела і здаровы дух А і тут дакучаюць «пытаньня шалёныя».. А бываіць ды ну іх! не да іх, некалі. Папрацаваць, аддыхнуць, пажартаваць, і зноў узяцца за працу прыемную. Ня ў горадзі, у сяле. Люба тут. Люба у вечар цёплы, і ціхі, і добра-пагодлівы снапы вазіць. Люба раніцай у рацэ, у рацэ з вадою лёгкаю, ня дужа халоднаю пакупацца. А днём гуркоў у градах пашукаць, пасмакаваць, або яблак са-лодзенькіх, мядуначак невялічкіх пакаштаваць. А ў-раньні у сьвяты дзень ўстаць і ў лес пайці, грыбоў насабіраць (мо ляснікі не абдзяруць, а потым — у цэркву, у госьці пайці, а вечарком, скрыпку узяўшы, на вуліцы пад хатай пасядзець, сыйграць скокі-танцы ды песьні вясялушкі розныя. Іграіць Іван на гармоніку, а Цімох на дудцы мастак; танцуіць студэнт з дзяўчынкамі хахатушкамі, саромліва сьмелымі, здарова прыгожымі.

Ідзець час, зара да гораду рыхтавацца пара... Сумна тады робіцца.

А толку пра зданнѣ-страхацьцѣ так і німа. І бацька с сынам не ахвотна гаворэ ўжо пра тое. Баіцца за сына ядынаго, дрыжонаго. Бо баіцца стары, што надта пачаў цікавіцца сыноч незразумелым, таёмным, страшным, няземным.

* * *

— Ой, Нупрэй, пагляддай за сынам, — гаворэ сват Яхім, сівы разумны дзед: — пара яго апаслівая-маладая. Ніхто шчэ лбом сычану мураваную прабіць ня здалеў, а галовы разбівалі многіе, ой-ой, многіе, як падумаіш. Вялікіе навукі прайшоў Зроіл Давыдзёнак, што ўсё на глаўнаго рабіна навучаўся, а пачаў задумывацца, пачаў, — і ось табе на: ў аднэй доўгай кашулі ходзіць цяпер па Шамаву с кійком, галавою круціць ды усё нешта гамоніць, бурчыць сабе пад нос: «Адэной, Адэной, адгукніся Зроілу. Гдзе ты схаваўся ад Зроіла? Ага, ага, ну німа нічога». Аж страшна становіцца. Такі разумнейшы за ўсіх жыдоў шамоўскіх быў, а во адурэў, бедачэ, ад гэтай думы заўсёгдашняй.

Бяражч треба Архіпа: мала з нашаго селянскаго роду у людзі наўчоныя выходзюць, а калі й выйдзіць каторы, дык барані Ты яго, Божухна! Бо трудненька такому адразу прыросць у іншым стане людзей, паркалёвых людзей. Праз тое трудненька, што як-ніяк, а роднае карэньня глыбока сідзіць у ём. Ось і мучаюць яго пытаньня розныя: чаму я—пан, а брат мой, брат, каторы сто раз больш мяне працуіць, пот льець, у катораго рукі ў мазалёх і закарэлі, каторы век сумуіць ды гаруіць і ў гарэлцы душу топіць, думы заліваць, гэты брат, родненькі сын мае мамачкі роднае.

ён — мужык, мужык, эх! Во і мучаецца чалавек: чаго на сьвеці так папарадкувана? Далі-болі, аткуля сьвет, аткуля што, Бога шукаць пачанаіць, як той Зроіл. Глядзіш: дыбаў-дыбаў чалавек па гэтаму каўзялю,—пасклізнаўся, заваліўся... І навука не паможыць, а зможыць такога, бо прырода і навуку адалеваіць.

Так гаворыць сват Яхім, а кум Міхась дадае к таму:

— А падумаць: колькі турбот, болек і працы бязконцай трэба вынясьці бацьком, пакуль-ткі сыночкі ці да чушка на ногі станіць! Ды другі ж на ногі станіць — бацькоў успомніць; сам вучыцца, ці службыць, дзе і бацькаўскую старасьць к сэрцу прынімаіць, клапаціцца памагаіць, як, скажэм, Архіп. Адругі ж, бываіць, і бацькоў адрачаецца! Вучы яго, такую дрэнь. Ого! Ці мала іх гэткіх, далёка шукаць ня трэба...

— Дык што-ж рабіць, сваток? — да Яхіма зьвертаецца Нупрэі, Жывём, як Бог даець.

— А што-ж? трэба жыць. Перша-на-перша трэба, каб бацькі ўкладалі ў галаву гэтым хлапцам-вучням тое, што ніхай яны не саромяцца нашых мужыцкіх мяркуваньнёў пра Божы сьвет слухаць. Ніхай сабе мы на погляд шэры, а браце, душа можа быць і пад шэрым жупаном ня шэрая. О! Помню, бывала, прыедзіць к нам у сяло на лета, ці ў зімку калі, с Пецярбурга пан Белееўскі. Вучоны многа, кніжкі сам складаіць друкуіць а са мной так, бывала, як пойдзе, як пойдзе гаварыць, аж захлібаецца. Бачу — перада мною, мужыком, думкі лепшыя выкладаіць. «Я, — гаворыць, — толькі у вас і аддыхаю і спацьні знаходжу. У вас, селян, усё кіруюцца праўду знайці ў ва ўсім. Пастух, які-небудзь, слова

прамовіць с панам ня можиць — забіт ці ўжо натура такая у яго да схоўкі прыхільная,—а каб пабачыў яго душу псьменьнік які, ці там архірай, ці хто такі, ён бы задзівіўся і пазайздраваў». Во як пан казаў.

Недбаласьці, зьвярынства, гразі многа. Але гдзе-ж гэтаго німа? Бяднота нас адалеваіць.

— Ведама, што яна.

— А паглядзі ты, сваток, на панскае жыцьцё. Яно-ж найболі такое, што горш.. сабацкаго. Распушта, паскудзтва. Толькі што у іх дзеецца ўсё пад цёмнаю дзяругаю, с-пад дзяругі гэтаі і жыцьцё праўдзівае мала відаць.

— Яно-то так, няўжо-ж.

— А нашы хлопцы, што у сьвет, у людзі йдуць, яны ад вёскі атпаўзаюць.. Прыедуць у госьці с чыстаты, с хлеба белаго на пушны; як пабачуць, тут як мадзеем мы па родных куткох, робіцца ім і халодна, і непрыхільна, і прыкра. Паедзіць назад, закруціцца там у вадаверці гарадзкой, агалцеіць, у вёску ўжо а ні блізка, мужыка чураіцца, хоць і мучаіцца, пэўне, каторы. А дзеткі яго ужо карэньня нашаго роднаго ні маюць у сабе, тые і у лічбу ня йдуць.

— Сваток, калі-ж будзе па іншаму, калі, у які час будзе, а?

— Будзіць. Але, гора, не пры нас. Ты ж паглядзі, відалёчка хадзіць, у палякоў, у латышоў, што тутэйшыя фальваркі пакуплялі: жывуць, нельга казаць, што б на вялікіх кавалках, а жывуць неяк чысьцей, і газэты чытаюць, і дзетак па розных гімназіях ды гаспадарскіх вучылішчах вучаць. Падростаюць трошку гэтыя дзеткі, — дзівіся, як твой Архіп, самі зарабляюць і вучацца. Адзін доктар, другі аграном, трэцьці

увчыцель, ці што другое... Радні не адрэкаюцца, рбатнюю руку заўсёды дэргаць і йшчэ пляменьнікоў ды пляменьніц за сабою у людзі цягнуць.

— Пажывём, паглядзім. Шукаюць нічага і нашы маладые... ажно часам хныкаюць, стогнуць.

— А-а! Нашэ старое ўжо ім не надта падабаіцца.

— На тое ж маладые.

— А праўда і шкода іх што яны знайдуць?

— Пажывём — поглядзім.

— Калі дажывёмся.

VII

На станьцію павёз Архіпа той жэ сват, сівы дзед Яхім. Ездзіць з дзедам было дужа ладна: чаго ён не раскажэ, не нагаварыць, і ўсё разумна, к толку, лішняго не пачуіш ад старога.

Мінуўшчына, як у люстры, праходзіла прад вачамі студэнта у час Яхімавых апаведаньнёў аб старыне.

Ехалі ўжо даўно. Сьцямнела. Архіп маўчаў, успамінаючы, як пражыў дома да восеннай пары. Дзед, набіўшы піпку табакаю, курыў і гаманіў с конямі.

Дарога ішла па старому казённаму лесу. Цёмна, пара нераньня. Дрэвы, як чорныя, нямыя веліканы, абступілі дарогу з абодвых бакоў і сходзіліся ўперадзі. Коні пад ласкаваю, бадрашчую гутарку дзеда рухава і асьцярожна беглі па чужь бялеючай толькі перад самым носам ласавой дарозі.

Дзед ціхенька сьцэбаў пугаю і думаў, каб даў Бог хутчэй перэбрацца праз лес і выехаць

на поле. За вярсты паўтары направа цягнулася Вялікая Патапеча: балота, мох, купнік, зарасьлі. Там ешчэ вадзіліся ваўкі, і ў восень і ў зімку праезджаць без прыпасу было страшнавата.

Архіп думаў аб матцы. Якая яна сапрацаваная, вочы уваліліся, ўся быц шчапіна, а ўсё кашашыцца, клапаціцца. Праваджала яго... Дзержалася доўга, але такі сьлёзы пацяклі самі... Буйныя, буйныя, як боб.—«А можа ж я і не ўбачу больш цябе, мой сынулічка, мой Архіпачка...» І ночку, мусіць, плакала. Эх-хо-хэ!

— Гаў-ву-ву... глуха і нема завьў хтось да лёка на Патапечы.

— Дзедку! Чуіш? Выюць. Ваўкі?

— Ды не, не, сабакі дурэюць у Буліні; там вялікая вёска Буліно.

Коні паднялі вушы і спуджэна азірнуліся. Цёмны лес шумеў.

— Гаў, гаў, гаў-у-у, — пачулася ўжо многа бліжэй.

Коні, віхляючыся і с сторчма стаячымі вушамі, ступалі пасярод самай дарогі-праезду, туліліся і вадзілі галовамі па боках, аткуль моўчкі пазірала чорная цемнь. Гняды ціха храпануў.

— Дзядуля! ваўкі...

— А калі й ваўкі, ці мы іх баяцца будзім? Прыдуць, паляскочуць зубамі ды і пойдуць, куды ім паказана,—бяз клопату сказаў дзед.

— Што вы, дзядуля? Паганяць коні трэба: мо' ўцячом... А то станем ды цяпло раскладзём, да сьвету не патступяцца.

— Нічога, абойдзімся й так. Я заговор ведаю...

Дзед саскочыў с калёс і замуздаў гнядога. Конь біў капытамі па зямлі і званіў зубамі аб грудзілы.

— Ну, Архіп, трэба толькі коні дзержаць,— усаджываўся дзед на калёсах.

З боку бліснулі аганькі, пара, другая... Коні храпелі, маталі галовамі, ірваліся. Ваўкі падбеглі к самым калёсам і, патскаківаючы перадам, кульгалі і сярдзіта бліскалі вачамі.

Людзі маўчалі; коні дрыжэлi як у трасцы...

Ваўкоў было штукi чатыры. Яны беглі з бакоў і с пераду і торкаліся мордамі у ногі коням, але не чэпалі. Коні ўсё трасьліся і кідаліся. Каб ня новыя вожкі і не зялезныя грудзілы у руцэ, яны пабеглі б, як шалёныя.

Лес пачаў радзець, дрэвы расступіліся, на паляні каля дарогі выплывала нешта вялікае, цёмнае. То была лесьнікова хата.

Ваўкі прабеглі ўсьлед, моўчкі нюхаючы конскіe морды с паўварсты, можа.

Атстаў адзін, другі... Каля лесьніковай хаткі не было ніводнаго.

— Ну, к лясьніку, Архіп, заезджаць, па мойму не варта. Зараз вьездзім на поле, а там і станцыя. толькі на курганок паднімімся.

— Добра, дзядуля.

— Скура й машыну пачуім, калі закрычыць. А к поезду, пэўне патрапім.

Дзед кіраваўся, каб як разьвесяліць студэнта.

— Ну, ці ж не казаў я, што ваўкі не зачэпюць?—загаманіў ён.

А з Архіпам штосьці рабілася асаблівае. Успомнілася яму і новая хата, як батрака нехта

скінуў, пажар ад пярэна, прыпомніў ён і страшныя апавяданьня аб воўкулаках, ведзьмах, чараўніцтве. Усё яму было не ў цям. Аж тут і гэтыя ваўкі... Дзіва! У лесі набеглі, круціліся, морды конскія нюхалі, а не завалілі. Што гэта? Загавор? Чараваньне? Гіпноз?

Раптам з нейкім абурэньнем зьвярнуўся да дзеда студэнт.

— Дзедку, родненькі, дык што ж гэта? Скажыця у чым прычына? Што тут к чаму, як жа?..

— Што? Пра ваўкоў? Дык тут жэ німа нічога дзіўнаго. Я змалку ведаў гэту павадку ваўчыную. Бывала пасеш каля лесу стадак, — а раней лясны былі вялікіе, драмучыя, ваўкоў ды й усякаго зьвера было бяз ліку, — выбягуць яны, зверуганы. здаецца, адразу усё б праглынулі, зжорлі, прорва іх вялікая. Выбягуць яны, і тут ад злой радасці, што напалі на паядуху, як сьціснуть зяпу — раззявіць ня могуць: бегаюць каля жывёлы, мордамі яе толькі: таўкіль! падтаўківаюць, носам па горлу мадаюць, а зарэзаць а ніяк ня здолеюць... Пакуль хіба не адбягуць куды далёка. Зубоў, расцяць ім тады пельга. Ну, ведама, бываіць гэта з імі, калі яны надта прагадаюцца і раз'юшацца так, што болей некуды.

— А цяпер? І цяпер таксама? — зацікавіўся дужа Архіп.

— І цяпер, мусіць, так, слава Богу. Я табе толькі не казаў, пужаць цябе не хацеў, а у мяне сякера на усякі выпадак схавана. Думаў: Уцячы — не ўцячом, а можа йшчэ зяпы ім сударга зьвядзецца, а калі ўжо Бог дапусьціць, сякерай бараніцца буду. Аж яно па мойму і здарылася.

— А-а... Вун што-о, — расчараванна троху, але ўсё ж з дзіваваньнем, працягнуў студэнт.

— А ты б што думаў? Я-ж не чараўнік
які... Хэ-хэ!

— Дзядуля! а вы ж даецё веры чараў-
ніцтву?

— А-аё! Ахвота табе гаварыць пра тое, пра
што ня трэба... А хто ж яго ведаіць! Ці мала
чаго кажуць. Братка мой! усё адно — атказу
не даб'ешся. А думаць пачнеш — адно спакой
згубіш.

— А, Божэ! Дык ня ўжо ж так праз гэты,
выбачайця, сьвінячы спакой калодаю гнілою
жыцьцё пражыць і нічым не цікавіцца?

— Чаму? Я таго не кажу; пэўне, без ціка-
васьці што за чалавек? Але гэта... Мяне во дзі-
віць вучыцель Балазевіч: на усё адгадкі знай-
шоў хлапец: Бога німа, памрэш, згніеш, вось табе
і ўсё... Ну ці ня дурны! А, здаецца і дзяцюк ні-
чога сабе, рахманы.

— Дык як жэ, дзедку?

— Як? А так, што, колькі трэба, ведай,
а у вялікае не залазь, а то каб шыю, бывае, не
скруціць. І ня думай, што яно такое простае...
Што німа нічога...

— Вы, дзядуля, як былі маладзей, не каза-
лі, мусіць, таго?

— А што — «маладзей...» Як быў я мала-
дзей, ішоў я раз а поўначы каля магілак, а была
там сьвежая магіла: надоячы пан войт памёр.
Даўся ён, гэты войт, пры жыцьці людзюхам.
Жорсткі чалавек быў, нікому не дараваў, ніхай
жо сьвят ляжыць. І уміраў доўга і страшна,
памёрці ніяк ня мог, мучыўся дужа. Іду, зна-
чыцца, я сабе с качарэжкаю, адганяю думкі аб
нябошчыку, а яны так і лезудь. Не гляджу туды,

гдзе гэта магiла, а нехта як падбiваiць: «Зiрнi, зiрнi, што тама?» Ня ўдзёрпiў я, скасiў вочы: зiрк! Аж на магiльцы, над насыпам — белы як у туманi, чалавек стаiць, бытцым то й на пана войта паходж, да яго ў падобi. Закалацiлася у мяне сэрцэ, ногi занямелi, валакуся, як нежывы, дыхаць даiжэ баюся. А тое дрыжыць-дрыжыць, трасецца, як во паветрэ, калi у пагодны дзень сонечны; толькi яно белае, быц папера. Ня ведаю, як я ўжо да хаты давалокся, белых валасоў, праўда, заўтра знаiшоў, хварэў цi мала, хадзiў як у воглумi.

Дзед памаўчаў. Студэнт прыцiх, але-ткi запытаўся:

— Дык што?

— А што? Каб на другога,—ня ведаю, што было б. А я ўжо праз гадоў дваццаць ад пана Белееўскага чуў, што траплялася гэткае бачыць i другiм; гавораць iншыя наўчоныя, што гэта, як пачынаiць чалавек у магiлi ўжо тлець, дык з яго праз землю наверх выходзiць нешта, —забыўся названьне, не наскае слова,—i збiраецца ў кучу такую ж, якой формы чалавек быў, што там пахован...

— Фосфар, хiба... Ведаю

— А можэ й так, забыўся, найменьня ня помню.

— А-а...—працягнуў студэнт у задумленьнi.

— Можэ, калi-небудзь i аба ўсём, што каля нас незразумелага, даведаюцца людзi. Бог ведаiць.

Дзед замоўк. Конi весялей пабеглi, бо лес далёка астаўся цёмнай грамадай ад'задзi, а гдзе-

сьпі справа, дужа далёка, галасіла машына.
А вагзал быў недалёчка.

— Адно астанецца людзям навекі сьвятою загадкаю — гэта Тварэц наш Найвышні. Каб не было дано людзям гэтай загадкі, не было б чэлавецкаго жыцьця... Прапалі б людзі.

— Іш, які дзед,—памысьліў Архіп,—не дарма ж назьбіраў поўную багаўню *) богамаленных кніжак, не дарма ж і ў базыльянцаў **) некалі вучыўся у Мсьціслаўлі

А дзед у гэты час маўчаў, думачы важную думу. Абразы мінулаго луналі прад памаладзеўшым старыком. Ен, падумаўшы, загаманіў:

— Дык вось, Архіп, любы ты мой! Бачу я, крэпка ў табе роднае карэння нашэ. А мне старому умираць трэба. Едзіш ты у сьвет далёкі. Сьмерць мая з-закурмана ўжо сьмяецца: мо' і не пабачымся болей. дык вось, будзь ласкаў, зьвярні ты увагу на маю старыкоўскую гутарку. Першае, што скажу я табе гэта—чытай, галубец, у кніжках і у разумных людзей пытайся, як жылі даўней нашы тутэйшыя людзі... Споўніш гэты загад — у жыцьці не ашукаішся, будзіш ведаць, што рабіць трэба. І ніякая, братка, чартаўня, ніякія думы чорныя ня змогуць цябе. А другое: часьцей у роднае гнязьдзечка залетай, дык ня будзіць яно здавацца табе страшным і не пабяжыш ты, спужаўшыся уцекаць ад яго, калі часам пачуіш ад каго дурнога, або цёмнаго і скрыўджэнаго, нарэканьня неправеднае, на-

*) Багаўня—скрыначка у куту пад абразамі.

**) Уніяцкія манахі.

хабшчыну на справу і працу тваю. А ешчэ дадам: не забывай ты у горадзі, дайжэ ў добраў таварыскай бяседзі за салодкімі напіткамі ды смашнымі дарагімі стравамі, не забывайся ты запытаць у сябе: «А можа цяпер у каго скарынкі хлеба німа?» І ведай тады, што адным енкам ды стагнаньнем бядзе людзкой не паможэш... Помні, што каб другога вызваляць, трэба самому крэпкім быць, на сілы не ўпадаць, а то і самага затопчуць... Толькі ты ня гневайся, што я табе наказы раблю...

— Што вы, дзядуля! Мне так любя, лягчэй мне

— А чэртаўня... Можа яна і не такая незразумелая, як нам здаецца.. Унукі нашы, больш за нас ведаць будуць.

— А ўсе ж крыўдна, дзядуля, што людзі сьляпыя такія.

— Гэта ў парэ такой цяпер ты! А шчэ горш тое — рос ты змалку сярод нас, цёмных, у лесі, гдзе шчэ мой дзед маліўся каля асінаваго пня Богу Дуплінскаму-Ільінскаму. Вось яно і гаворыць у табе. Нічога, прывыкнеш сярод паноў — абойдзіцца...

— А не-е, дзед! Чаму ж тады..

«Ку-гу-гу-гу... — загудзела машына, глушачы словы студэнта. За гоні стаяла станцыя, па насыпу бег пасажырскі поезд.

У цёпных, добрых бягучых хатках ехалі людзі, ехалі са сваім горам і радасьцю.

— Ча-чах ча-чах-стук, — шпарка дужа грухаталі-чахалі, — чах-чах, ча-чах-стук, — тахалі колы вялікіе пад вагонамі.

Падуў ціхі ветрык, заківаў лазу над кана-
ваю і траўку змірную прыдарожную.

«І трыста, чатырыста гадоў назад таксама
дуў ён тут, ветрык, і таксама калыхаў-цалаваў
траўку сумную і маўклівую... толькі чуда-машы-
ны не было», — памысьліў студэнт і замарко-
ціўся...

Страхацьцё.

— Паніч надта мяне дзівіць. А ці спаткаешся з ім, пачынае: «Як па твоему, Гаўрыла: ёсьць Бог ці німа? Ці было табе, Гаўрыла, страшна? А Богу ты шчыра молішся, Гаўрыла, ці толькі так, па прывычцы?»

Якое маё дзела да ўсяго такога? На тое жывудь папы і ксяндзы, на тое ж іх адукуюць і грошы ім плаціюць. А мне што? Я—пячкур. І не абы які, а добры пячкур. Я даволі працую, а на рабоці мне трэба шкелік—другі выпіць, добра пад'есьць хоць ня дужа смачна, а каб у волю. У сьвята мне трэба выспацца у-смак і пагуляць у карты ці ешчэ ва што.

І чаго палезіць мне ў галаву дурное, як панічу таму?... Ці шчыра малюся? А ты перш растлумач-ка мне гэтае шчырае маленьне. Як змалку matka наўчыла, так і малюся. Кожны дзень і ў раньні і ў вечары. Я сярод людзей живу. Дзякуй Богу, не сказаўся, каб не маліцца. А што іншы раз молішся і аб печках думаеш, то ніхай Бог даруіць.

Чаго ў цэркву хаджу? Вось табе на! Вядома чаго. Ці за асецьцю мне маліцца? У сьвяты дзень што рабіць? Пойдзеш у Слаўнова, атстаіш абе-

дню, завернеш к Боруху — сотку спаласьнеш ды й у-двору марш.

Аб сьмерці загадывацца, панічыку, саўсім пустое. Усе памром. Хто раней, а хто пазьней. Шкоду каму зраблю, скрыўджу каго а німа за што,—і так на душы будзіць тошна, ці я тагды мысьліў аб сьмерці, ці саўсім ня мысьліў. Калі варта намардаваць другога сабаку за што якое,— не ўваж! За такіх і Бог і добрыя людзі даруюць. А пекла баяцца? Э... Чаму быць—ад таго ня выкруціцца. Ды непраўда: і ў пеклі не адзін будзеш.

Баяцца?! Каго Чаго? Мерцьвякоў іншы баіцца... Чаго, каб у яго хто спытаў. Памёр чалавек закапалі, пахавалі — і кікс. З зямлі быў, у зямлю і пойдзеш, зямлёю будзеш. Сатлеіць, струпяхлеіць на порах, і амін, ўсё. Німа каго баяцца Шчэ інша справа — бярэжцца зьвера, або злога чалавека. пакуль ён не сканаў. А баяцца трупельлі, гною, зямлі, — ня ведаю! Здаецца цяпер і сярод нашаго брата мала дурных. Поп ці ксёндз мяне чортам страшыць... А ці бачыў ён сам астатняго чарцяночка? І ці відзіў нячысьціка хоць адзін разумец на сьведзі? Ну?

О, ешчэ іншая справа, калі чалавек аб заклад ідзець. Такому бываюць зданьні, праўда. Аб заклад іці у чым небудзь страшным, закладацца аб страхачьцё якое — а нікому не раю. Як чалавек заклаўся, ён пачынае усё думаць аб адным: думаіць, думаіць... А к таму ж і баіцца троху. Праз гэта у галаве робіцца па каліўду у тым-сім паслабленьне, і можаць паказацца усякая дрэнь, хоць усамдзеле і німаш нічога; няхворы чалавек нічога бы не заўважыў.

А мяне-то чортам ды нябошчыкам нікто

Ўжо не спужаў бы. Бо калі мне пачало-б рабіцца страшна, я зараз узяў бы ў галаву і як мага дзержаў бы там, што ўсё бываець ад думак... А буду я так мазгаваць, — раней за мяне чорт упудзіцца, трасца яго матары! У чым-чым, а у гэтым я чалавек крэпкі:

— Не хваліся, Гаўрыла, не хварсі.

— Я і так не хвалюся.

— Папомніш, папомніш...

* * *

Прайшло дзён восем. Гаўрыла Пячкур варочаўся дамоў с працы а познай ночы. Ішоў ён каля Пецкоўскага гаю. Ноч была цёмная, маленькі дожджык то пройдзіць то перэстаніць, то пройдзіць то ізноў перэстаніць.

Гаўрыла пажадаў аддыхнуць. Узыйшоў на гай і сеў на керамок, якіе робяцца на магільках. Выніў капшук, набіў піпку табакаю і ўзяў яе ў зубы. Палажыў губку на скалку і секалом: «Цік! Цік!» а сам гаворыць:

— Сьвятыя радзіцелькі, хадзіце ка мне курьць...

— А дай сабе, закуру, — пачулася нема с-пад керамка.

Гаўрыла, як сядзеў, так, і хлёпнуўся аб зямлю нежывы. Заўтра нашлі: лежаў акалелы і піпку зубамі сьцяў, а вочы на лоб выкаціў.

І толькі праз гады тры даведаліся, што у той час пад керамок залез ад дажджу басячуга наш, злодзей Атрох, і неўспадзеўкі арашыў Гаўрылу жыцьця.

Красаваў язьмін.

Мы зайшлі на пустую вуліцу і селі на лавачку пад хатай. Людзі ўжо спалі.

Дзе-недзе на небе блішчэлі зоркі. — Яны то хаваліся, то ізноў выпаўзалі з-за чорна-сівых бягучых хмар.

С саду даходзіў к нам п'янавата-мляўкі пах язьміна. На бярозцы ціхенька варушыліся дробныя лісьцікі і сыпалі далоў, на зямлю, кропелькі нідаўнаго дожджу.

Я маўчаў і думаў-дзівіўся. А яна, чорная, верлавокінская, с сумным поглядам, шэснацпацёх гадкоў жыдовачка бліжухтынька села ля мяне і, неўзнаку, маўкліва гарнула ся ка мне, загадаўшыся аб нечым.

Хацеў звярнуць гутарку на што-небудзь будзённа-простае, але яна сумысьля маўчала і тулілася ўсё болей і бліжэй.

«Дзяцівімся, больш нічога, — думалася, — якбы яе звярнуць на гэта, ах, каб яна гэта заўважыла».

— Муся, у аўторак мне будзе дваццаць гадоў...

Маўчыць.

— Муся, вам... не сьцюдзёна?

Паклала ручку мне на плячо; маўчыць.

Я ня ведаў, што рабіць. Шукаў-шукаў хоць якіх-якіх асаблівых сардэчных пачуцьцёў у сабе і не знаходзіў. Яна мне надта, праўда, падабалася, як мягкая, добрая, начытанная дзяўчынка з не саўсім звычайна-лёгкім дзявоцкім паглядам на жыцьцё. Мне з ёю было добра, ладна, прыйна. Гуляць з ёй любіў. І усё.

І цяпер мне было дрэнна ад думкі, што яна, маладзенькая, невялічкая, уздумала, маючы трывожна-любую надзею на шчырае спатканьне, уздумала пастукацца ка мне у душу з нечым квола-дэлікатным, чыстым, і я, калі не захачу скрыўдзіць яе у лепшых, абмылкавых ці не абмылкавых — усё роўна, пачуцьцях-жаданьнях, я павінен ілгаць — не ілгаць, а так — цягнуцца ўслед і прыстаўляцца.

Раптам яна абшчапіла мяне за шыю і падзіцячу сьціснула..

Я, падаждаўшы, каб абмеркаваць, нясьмела і няўмела ўзяў яе за руку і троху пацягнуў да сябе.

І пазіраў сабе, не сьпешаючыся, на неба, як там усё зьбегаліся і зьбегаліся белаватыя болачкі і зьбіраліся у адзін цёмны груд, падобны на аграмадны, кепска складжэны стог сена.

— Дзы-ынг, дзы-ынг... — с працягам прабіў на каланчы дванаццаць стары вартаўнік.

А Муся маўчала. Заплюшчыла вочы, паклала галоўку мне на грудзі і быццым дыхаць перэстала.

— Мілая Муся, ці праўду казалі мне ваша таварышка?..

— Твая, а не ваша, — пачуўся шэпт.

— Ну, т... твая таварышка, што художнік Мартусевіч, пабачыўшы малюнкi ваш...

— Твае,—ізноў ціхенечкі шэпт.

— ...Твае малюнкi прызнаў у ва... у табе вялікі талент і прасіў працаваць, абецаўся помач?

Замест атказу тужліва запяла шэпатком:
«Хоць ты сэрца вы-ырві ды й аткі-інь далё-ка...
Хоць ты серца...» Змоўкла, маўчыць.

— Чаму ж не сказала мне калі, што ма-
люіш?

Маўчыць.

Я сядзеў, як пень, і лаю ў думках сябе калодаю, дурнем, сажалкавым гнётам... Гадаў, што дзеецца з Мусяй, аб чым яна думаць і ча-го яна у час, калі другіе гараць, полымем пы-шудь, яна быц нежывая... Ці шчыра яна пачу-ваіць?

А надоячы,—ўспомнілася,—ўсё пыталася, ці пазволяць ёй, жыдоўцы (гэта слова яна гавары-ла з нейкай жалабнасьцю, як скрыўджэная), па сканчаньні гімназіі меці у вёсцы сваю школку і вучыць селянскіх дзетак? — «Вочкі прамываць тваім белагаловенькім»,—ешчэ пажартавала с су-мам у голасі.

— Вы шчэ самі вучыцеся, калі тое будзе.—
выварачываўся я. А Муся колькі разоў усёж-ткі цвёрда і упорна памыкалася дапытацца напэўна,
і я круціўся, як тая вужака ад бізуна, ад гэтых пільных пытанняў.

Мне ўжо і так надакучылі, былі прыкры тады нацiональныя і набажэнскіе пытаньня, апа-стылела паўсёднае айканьне і салодзенька-кіслае стагнаньне няшчырых людзей. Глыбока-праўдзі-ваго спаткаў мала.—«Можа і Муся, можа і яна, толькі чапурыцца перада мною дзеля чагосьці?»—
выпаўзла, як с падпечкі, гідкая думка.

— Муся, зірні, зірні,—які прыгожыя, дзіўныя болачкі плывуць на заходзі. Бачыш? —

Ледзьве варухнулася, маўчыць.

«Як незразумела і нескладна ідзець сягоньня час — падумаў; — так, я ведаю Мусю і яе сямью гады чатыры ці пяць, але ж «пазнаёміўся» з Мусяй усяго на тым тыдні ў серэду і гудляў з ёй трэцьці, толькі трэцьці вечар. Цікава...»

Мяркаваў-мяркаваў, як і што, і ўрэшці уцяміў, што трэба яе пацалаваць.

Сагнуўся, узяў яе за плечкі і прыціснуўся к цеплаватаму лічку, пацягнуў да сябе мяккую, любую, гладзсавую, крэмяненькую шчочку, але так неўдала, так... што пачуўся прыкры, каб яго век ня чуць, гук: «Цыгу-у-уль...»

Мне зрабілася сорамна за сваё мяджжульства.

Я скасавурыўся, як конь хмылячыся, і з боку паглядзеў на Мусю. Дужа задзівіўся з нейкай дайжэ трывогай, чаму яна такая белая, не глядзіць і маўчыць, хоць ты што? Сьпіць ня сьпіць.

Баючыся, каб яна не ўціміла майго пастылаго настрою, я ненарокам, асьцярожна шукаў на яе руцэ пульсу і шчупаў дужэй, нібы ад вялікага пачуцьця паціскаў дарагую ручку.

Пульс біўся слаба, а біўся,—і тое мяне ўзвесаціла.

А яна тымчасам на ўсю сілу сьціснула маё плячо, прыціснулася, як мага, ка мне:

— Мілы, харшы.. — ціха так шэпярнула, аж маё сэрцэ зайшлося.

Мне здалося, што тут і я павінен больш паказаць любоўную прыхільнасьць. Крэпка ціска-

нуў я Мусю у руках, аж у стане у яе нешта:
«Хрэсь!»—храснуло...

— «Ну й ламіна-ж я», — стыдзіў сам сябе і чуў, як пабегла кроў у галаву; зачырванеўся, і добра, што хоць ноч, дык не відаць.

А Муся—як мёртвая.

Пасядзеў, пасядзеў, ізноў паглядзеў туды-сюды. Ага, прыпомніў: «Я—ненормальна», — сказала нет ведама к чаму заўчора.

Зірнуў на яе.

Вочы заплюшчэны. Ці ад доўгіх век, ці то і запраўды—пад вачамі было чорна-чорна. Ліцо бледнае што у нябошчыка, галоўка, нежывая, атакацілася назад...

— «А Божа! Самлела... Няжыва...» маланьей скаўзанула у галаве, пад ложэчкай зрабілася да прыкрасьці пуста і па плечах быццым пакаціўся халодны пот.

Дзержаў яе, самлелую, у руках і гукаў:

— Му-уся, Му-у-січка! Ну скажы што небудзь, Му-у-січка...

Яна не варушылася. Галава яе бяз сілы звівісла у маіх руках; адна рука, амерцьвелая, зьехала і ударылася аб маё калена.

Мне было жарка, душна, худа. Прытуліў самлеўшую Мусю да сябе і, як непрытомны сам, гадаў, ці крычаць ратунку, ці бегчы у якую хатку за вадою, ці што? Што з ёй такое? Дрэнна?

Спуджэным поглядам кінуў ізноў да Мусі і,—ай! асекся,—яна адным вокам пазірала на мяне с ціхім пытаньнем-дакорам...

Пачуўся стукат па тратуару.

— Мусічка, ідуць!

Той жа момэнт яна кранулася, атсунулася

ад мяне, адварнулася і пачала абпраўляць валасы.

Бываіць засьнеш у дзень, прашнешся і ня ведаеш: вечар ці раньне? Так было цяпер са мною.

— Юра, Ю-рачка, пойдзем дамоўку, — пачала гукаць, і здавалася, што яна смакуіць імя Юра.

— Пасядзім трошку, Муся.

— Я хачу спацькі... Галоўка баліць... — Як занадта кукоблены даіцёнак лашчылася і быцхацела трошку й пакапрысіць-павярэдаваць.

Узяла маю руку так, каб я абшчапіў яе.

Пайшлі-ткі.

Маўчалі увесь час і нікога не спаткалі. Падыйшлі к іхняму ўжо дому.

— Заўтра у-раньні ты волен?

— Не, буду на рабоці ў полі.

— А у поўдзень?

— А у паўдзён дамоў прыду.

— Прыйдзі у сасоннік к мосьціку.

— Добра, Мусічка.

Папрашчаліся. Я успамінаў закон, і не пачалаваў яе.

Яна узыйшла ўжо на ганкі і пазваніла, каб атчынілі. Я крыху прыстоіў.

— Як ты не заснуў? — нежданнае даляцела ка мне з ганку.

Я аглянуўся. Схавалася ужо за дзвьярмі... Пастаяў-пастаяў крыху і пашоў.

І цяпер сэрца пачынала млець.

* * *

На заўтра я заране ўжо прыйшоў к мосьціку. Доўга, доўга хадзіў-дажыдаўся: Мусі німа, німа й німа. Не прыйшла.

«У-вечары пэўне прыйдзіць ў парк, убачымся»—пешыў я сябе, і нейкая туга агарнула маё сэрца.

Прыйшоў вечар. Усе ходзюць-гуляюць, смяюцца, як заўсёды, а Мусі німа... Так і не пабачыў у той дзень.

«Што-ж такое?»

На другі дзень таварышка яе паведамліла мяне, што Муся «ещэ учора раніцай» паехала к радні у Вільню. І калі прыедзіць — німа ведама.

Быц згубіў я што дарагое, дужа патрэбнае, без чаго жыць дрэнна.

* * *

І вось... Чэраз пяць дзён прыйшло паведамленьне, што Муся у Вільні, раптам памёрла...

— Самагубства? — з балючай цікавасьцю у дрыжачым голасі запытаўся я у тае-ж самае таварышкі нябошчыцы Мусі.

— Аткасьні-іцесья вы, горэ... Нівесьь чаго ешчэ дабіваецца,—толькі й пачуў я.

— «Дык што ж гэта такое?»

* * *

Прайшло немала часу, на іншым жыцьцёвым шляху апынуўся я, многа розных іншых людзей спаткаў, а й дагэтуль, ат пары да пары

зъяўляецца прада мною квола-даражэнькі абраз
невялічкай, чэрнявай жыдовачкі с сумным па-
глядам у чорных глыбокіх вочках.

— Муся, Муся...

І так і чую тады той п'янавата-мляўкі пах
красуючага язьміну.

«Што й к чаму? Што й к чаму?» — ташную
у гэткі час, бо німаю аніякага-ж атказу...

У панскім лесі.

— Ах ты рагатун пракляты! Адлезь, табе кажу, ато, брат, по ўху зловіш, ці ведаш!

— А стой, не спужаліся. Ды й не карожа дарма, пакуль с табой, як з добраю. Ня хочыш з ласкі, будзіць без ласкі!

Упекай, падла стары. Мяшок бяры, хвустку бяры, абдзірай, сабака панскі, а гэткіе жарты пакінь, паскудзь ты!

— А мы во як...

— Ё-ы, не чэпай...

Хрась! Хрась!

Забатуаўся стары лясьнік, пахіліўся, раскірэчыў ногі і саўсім непрыгожа асеў к зямлі.

Дрыгнуў шабадранымі ботамі, пацягнуўся.

Чорная, гідкая, страшная кроў паплыла у яго з галавы, пэчкала новы жупан, стрэльбу.

Маладуха астаўпянела, з жахам вытрашчыла вочы, тупы шчапель, што карэньня капала, шмякнуў з рук на землю

Ой! Тошна, дрэнна... Німа як ад'жывіць. Тое ўжо навекі.

Бежч... бежч.. О-ё-ё-ёй.. Што гэта?

Дрэвы нядобра заківалі макоўкамі, прытулілася трава, ледзьве трэснуў сучок, лёгкая болачка уекла з аднаго боку неба на другі.

Бегла, як шалёная, маладуха.

Лежаў, як калода, стары лясьнік.

Лірныя сьпевы.

Цёмна ў лесі глухім, як у магілі.

Неспакойна трапечуцца лісточкі на бярозах і трывожна гудзяць макаўкі сасновыя. Не рана ўжо, час а поўначы, а гэта ночка купальская...

Бліснуў аганёк каля чорнага пня. Што тама? Ці грошы заклітыя на зямлю выходзяць, ці можа чэрвячок купальскі сьведзіцца?

— Ку-га! Ку-га! Ку-га га... страшна раптам заскігатала нешта за балотам у гушчарніку. Ой, што там? Ці русалка на веццю бярозавым гутаіцца, ці сава ляпазухая зайчыка гукіць к сабе, заесьці хочыць?

Вось цяжка залопала крыльлём нейкая птушка ў суччы і ў пушчы зьнікла. Аткуль яна ўзялася аб такой парэ?

Ох, добра,—ветрык сьвежы падуў. Ківаіцца ля дарогі над калюгаю лазовы куст, а там за ім, нехта чорны выступаіць... Пень абгарэлы там ці што ешчэ.

Не рана ўжо, час а поўначы, а дарожка нявідная ўсё цягнецца без канца па цёмным лясу. Калі йшчэ тое поля Залесьянскае, а страшна тут аднаму.

Карэньня па дарозі парасло, ня можна шпарка бегчы. А чорна ўсё, ані жывой душы.

— Госпадзі, памілуй! Госпадзі, памілуй! Госпадзі, памілуй! — шэпчыць Янка, узіраючыся. Ён цемьне лесавую; ня хочыць ён думаць аб нечысьці паўночнай, паціху шчупаіць кійком дарогу перад сабою, ступаіць нячутна, але каб скараі. А валасы на лбе мокры і сьцюдзёны.

— Дай, Божачка, толькі акопы мінучь. Толька акопы, акопы...

* * *

А тые акопы зьнямеўшы сьпяць у чорнай цьме.

Каб ня мова людзкая, дык ніхто б і ня ведаў, што калісьці тут слаўнае Замчышчэ князёў Соломерэцкіх было, жыцьцё кіпела. Грымелі гарматы, курюўся дым ад пораху і лілася чэлавецкая кроў. А ў сьвяты вялікіе хмель-віно ў чарах пьнілася, ігралі гусьлі-самагуды, пеялі старэцкіе ліры, стогн стаяў ад гоману людзкога і многа-чаго дзеялася, што ўжо навекі пахавана для пазьнейшых часаў.

Высак дэержалі князі Соломерэцкіе знамя зямелькі свае, знамя бела-чорна-чырвонае, не згібалі галавы прад цяжкаю сілай Маскоўшчыны, не хіліліся і прад хітраю прычэпкаю—Польшчаю...

А цяклі часы, ўпадалі на сілу магутныя і нечэканна ўзнасіліся ў гару непрыметныя, уміралі князі слаўныя. выраджаўся князёўскі род. Памёр маўчлівы сівавусы Мсціслаў, і асталася на ўвесь род адна наследніца—дачушка яго дрыжоная, ненадзейная княжана Ганначка.

Прыгожая яна, як краска Божая, а розум дзявоцкі і сэрцэ мела дзявоцкае...

Моліць Бога стары поп, мніх Грыгоры:
«Удзяржы ўладу князеў маіх, прасьвятлі вочы
княжны маеі на карысьць усіх радзімаў...»

І гаворыць мніх Грыгоры прыгожай Ганні—
княжне: «Ох, ты мае, княжна дзіцянё, Божая
служэбніца, а падданых сваіх заступніца, слаў-
ная ты насьледніца слаўных князеў Соломерэч-
кіх, не дапускай ты к сабе паніча польскаго,
княжыча Уладыслава Воебойскаго, ня слухай
ты салодка-атрутных прамоў спранджыстых на-
стаўнікаў яго, беражы пасад прадзядоўскі,
і веру сваю сьвятую праваслаўную беражы!..»

Слухала папа, ня гледзячы на яго, княжна
маладая.

І без атказу ішоў ён, стары, маліцца Богу
у ціхай цэркві, пабудаванай шчэ старым князем
Лугквенім.

А княжна Ганна часьцей ды часьцей да ся-
бе ўладыслава, княжыча Воебойскаго дапускаіць,
часьцей ды часьцей яму ў вочы маладые пазі-
раіць...

Ня цьвёрда стаіць пасад князеў Соломерэч-
кіх, у апасцы ад лаціны і вера праваслаўная.
А ходзюць чуткі.—маскоўскі ўладар сваю раць
на Літву Рускую паслаў пад старыя муры ста-
рога Соломерэчка.

— О, Божа наш! О, княжна мая! — стог-
ніць поп, мніх Грыгоры. Німа ўжо яму на што спа-
дзевацца.

Дарма! Ўсё канец маіць...

Сыпліцца цэгла і пыл ідзець над сьценамі
замчышча, гудом-гудзіць пад кулямі маскоў-
скімі Замковая Гара, заслаў дым усё поле ваен-
нае, равуць валы вайсковыя, ірзюць коні літоў-
скіе, гудзяць званы хаўтурныя, льецца кроў...

Плачуць маткі па сынох сваіх, а дзяўчыны плачуць па любых сваіх, туга вялікая агарнула дзяцей Соломерэцка, льледца кроў...

А ў пад'земным ходзі-лазі с-пад родных му-роў-скляпоў у Цёмны Лес нясуць княжну Ганну вусатые, у кунтушох і с пярком на шапцы, дру-жыннікі княжыча Уладыслава. Пакідаіць баць-каўскае гняздо астатняя галінка з вялікаго ра-даводнаго дрэва Соломерецкіх князёў.

Незабавам... Вось ужо чутны плескачы і го-ман ручая сьцюдзёнаго, вось і дуб векавы, а ка-ля яго і ход-лаз пад'земны на зямлю выходзіць. Як самлела княжна Ганна у Замчышчы, так і ця-пер непрытомна йшчэ. Але патроху-паціху ра-сплюшчыла вочы дзявоцкіе, памаленьку, з ну-дою, усё ўцяміла. Апхапіла ручкаю белаю невя-лічкай касу доўгую, чорную, што ў дарозі сплу-талася, прыціснула да грудак сваіх і сьлезамі, як каралі добрыя, буйнымі змачыла іх шапчыць сама: «Пасад мой... Уладзя, Уладзя, забарані мяне»...

— Гэ-гэй! Стойця, стойця, патрывайця. ля-хі!.. чутна—задыхаўшыся бяжыць нехта ззаду. Аж гэта поп Грыгоры. Бяжыць угрунь, вочы гараць, белы сам, як сьмерць, у руцэ сьвяты крыж дзяр-жыць...

— Ці... ці ня... ці ня ўнучку славетнаго Луг-квеня, князя нашаго, у стані ляхаўскім віджу я? Ці то праўда, ці то здаецца мне, што заране так княжна Ганна Соломерэцкая з роднаго кута у чужу-дальнюю старонку ляціць?..

— Маўчы, манах! — прастагнала княжна.

— Ня можна маўчаці мне, што не маўчаў пад гром гармат і кульны сьвіст на маскоўскіх і польскіх палёх с князем Лугквенім і сынам яго

Мспіславам, ня можна мне маўчаць і прад іхным дзіцёнкам...

— Куды бяжыш, княжна? Ешчэ модны мурь Соломерэцкіе, не паломаны паркан замковы, ешчэ ёсць гарбузы і арэшкі на маскоўцаў у скляпох нашых і ня гнуцца шчэ нашы людзі, княжна! Многа скарбаў дзядоўскіх захована у нас, не малы шмат золата і каменьнёў драгацэнных у сьвятынях нашых,—аткупімся ад Маскоўшчыны, а непабяжым шукаці помачы у ладнікоў, куды дзяды нашы ня бегалі і нам заказалі...

— Манах! Маўчы! Ёладыслаў мой любы абароніць насъледзьдзе бацькоў маіх...

— Абароніць... Княжна, княжна! Так абароніць, што парушацца косьці князёў нашых у трунах і попел іх разляціцца. Ня хочыць Польшча Русь Літоўскую сястрой роўнай лічыць, дык ня будзіць ні Літвы ні Польшчы, а будзе магутная безканечная Маскоўшчына. Гора нам!

— Не бяжы, княжна! Аткупіся пакуль што ат маскоўскіх ваевод, а там што Бог сьвяты дасьць. А пакінеш Соломерэцк цяпер, — ня будзе ўжо, ня будзе нашага незалежнага Соломерэцка...

— Не... гэі, хлопчэ, гукні дружыну, вядзіце коні.. Ступай, Грыгоры!

Страшны стаўся поп сівы. Высака узняў сьвяты крыж, падняў рукі і на калені зваліўся. Балюча паглядзеў у сьлед княжне Ганні, і на неба зірнуў:

— Божа наш! крыкнуў ён. — Судзі нас, судзі мяне... Канец нам. Наша княжна пакінула нас, сплутала с Польшчаю і Маскве аддала. Вун склычаліся у бягні валасы яе, дык ніхай жа ра-

склычыць іх. Ніхай расплутывае, аж пакуль і мы з Масквою ды Польшчаю расплутаімся...

Задрыжэла земля, полымя шуганула са ўсіх бакоў, пад грукат гармат і стогны байцоў пухнула ўсё аж на мілю кругом у зямлю на-скрозь-донья...

* * *

Прайшло многа вякоў, і толькі акопы, старыя акопы — сьведкі старадаўшчыны, асталіся. А ў почку таёмную купальскую чутны там званы глухіе, жалобныя, і грукат гармат, і енкі скалечэных, і сьпевы манастырскіе, і дзявоцкі плак наўдешны.

Страшна тут, а йшчэ далёка Янцы да поля таго Залезянскага, а вось вось і акопы старыныя.

— Гру-гу-гу... усхапіўся вецер, і захістаўся лес, завьў, застагнаў. Падгібаюцца ногі ў Янкі, і відзіць ён водаль дарогі каля глаўнейшага акупа чырвонае нешта: ці маладзік усходзіць там, ці агонь гарыць, можа цяпло хто расклаў.

— І васкросніць Бог, і разьбягуцца ўрагі яго... — чуць кратаючы сухім языком, зашэптаў Янка, і цяпло стухла на міг. Але раптам асьвяціўся лес; зірнуў Янка — скрынка вялікая стаіць на ёй дзяўчына валасы чэшыць, ды ніяк расплутаць ня можа, а па баках яе два чорныя сабакі на ланцугох рвуцца.

Хацеў Янка пераксіцца, ды загледзіўся ён на дзяўчыну, шкода яму стала яе.

Малая, белая, прыгожая, толькі вочы хаваіць, а сьлёзы буйныя, як раса ранняя, па шчэках цякуць. Косы, як вужакі, апхавілі галаву і грудзі, і часам як агонь ад іх пышыць.

— Распляці і мне, распляці-і мне... Ёсё, ёсё табе аддам, на векі шчасліў будзіш, а сабак, слуг маіх верных, ня бойся. Ой, пашкадуй ты мяне, распляці ж, распляці мне косы мае, о-о-о!..

Закалацілася серцэ у Янкі, падыйшло пад горла ад жалю, і сьлёзы накруціліся.

А сабакі так і гаркочуць, так і выскаляюцца, агонь з роту пышыць, а зубы, што кляцы зялезныя.

Расьпіразаў Янка свой чырвоны паяс: «Ніхай крапчэй сабак прывяжыць», падумаў і кінуў княжне маладой.

Загрымела скрыня, зазьвякалі грошы ў ёй, як шалёная: «Ой! баліць!» крыкнула княжна, быццым той паяс агнём пекануў яе.

— Зачапіў ты мяне, а ня вызваліў, буду я мучыцца ешчэ столькі, — заплакала яна жалобна і злосна — будзь жа ты пракляты, як проклята я! — дабавіла і знікла пад зямлёю са скрынею, с сабакамі і с паясом Янкі...

Зьнямеў Янка.

А ўжо чорна наўкруг, як і раней, лес шуміць, заблісчаў скоры і просьвіт поля Залесянскаго.

* * *

Чыя ліра плакучая, чыя чутна там каля сьвентару муроваго пад старой ліпнай дуплінастой? Што гэта за старец сьляпы з белымі, як воўна белая, валасамі і мутнымі невідучымі вачамі іграіць там? хто ён гэты, што пяець аб княжэстві Соломерэцкім?

— То Янка Прокляты.

Аткуль ён, хто ён, — ніхто ня ведаіць у тутэйшых мейспах.

А калі запытаюцца у Янкі людзі:

— Гдзе-ж твая, дзед, радзіна?

— У Бога, — сумна і паважна аткажыць ён.

— А ці меў жонку, дзед, а дзеткі ці ёсьць?

— Пахаваў жонку, пагарэлі на пажары дзеткі, пагарэла дабро і хатка, і конікі, і кароўкі, і ўсё. А зямелька неўрадліва мая...

— Якій ты жалобны, дзядуля, — скажучь яму, а ён паводзіць прад сабою невідущымі вачамі, падтрахнець хатыль на плечах, ліру абправіць, крэкніць:

— Дзякуй Богу за ўсё, усё пад ім, а Ён адзін бяссмертна над намі, — і пад ліру сваю старэцкую запяець сумную-сумную песню аб княжне Ганне Соломерэцкай, і аб часах Літоўскай Русі, і аб ўладарстві князёў Соломерэцкіх над радзімамі.

Плачэ ліра, і плачуць бабулькі убогіе, і маладухі, і прыгожыя дзяўчынкі...

Што яно?

* * *

.....
..... А калі цёмная, пахмурна-сонная ноч спаўзала на зямлю і дахадзіла у самыя патаёмныя куткі, калі ўсё наўкруг заціхала, ціхамірылася і заплушчывала вочы ў незразумелым сьне, калі дайжэ чуткіе, брахлівыя ў ночы сабакі пачыналі, падагнуўшы хвасты і сьцёпліўшыся, дрымаць у зацішшы пад павецьцю на саломцы, у гэткі маўкліва-сонны час яна, жалобная, паціху ішла па так знаёмай вузенькай сьцежцы за сялібамі на сонны, безгалосы, нямы гай, што невыразнай, чорнай плямай адзначаўся. здалёку, наперадзі, сярод невыразнага кругазору начнога неба, за паўсотні якіх сігоў угледала бялеючы новы, высокі крыж над сьвежай магілай, выстаўляла прад сабою тонкіе, сухіе рукі, пахілялася усім тулавам уперад і, як патчарованая, рушылася так да самага крыжу...

Ціха, безголаса... Ночныя моўчкі...

Быццым зломленая саломіна-жыціна, валілася ўжо там на халодную, вязьлежаную зямлю з глухім балючым стогнам..

Усюдых начныя моўчкі, і яна бяз голасу ляжыць, ляжыць...

Часам сівыя, мутныя, дымныя болкі разбегаліся у бакі, згруджываліся па краёх у аграмадныя, чорныя, з белаватымі прасьветамі аблокі, а пасярод выходзіў бледны, як глуха-нямы, месік і абліваў алавяным нечым, неясным і пустое поле, і бярозы с павіслым гальлём, і водаць курчавую с правіднасьцямі у суччы сасну, і дубовы, шча белаваты крыж, і яе, нерухомую; падзівіўшыся троху і, як слова, задумаўшыся аб жыцьці, ён ізноў хаваўся за невялічкіе хмаркі-балачынікі, а яна усё хліпала, стагнала, цяжка ўздыхала с атпачынкам у сваёй жалобі і пачынала шапатаць.

Агоўтаўшысь ад плаку і пакрапчэўшы, падыймала рукі ў гару над галавою, пільна угледалася у цямноці на невялічкае, блешанае расьпяцьце, што прыбіта было на крыжу, і ўсё шэптала сухімі, засмагшымі губамі, усё шэптала...

Палючыя сьлёзы цяклі па ўпалых бледных шчоках, халаднелі і ў чырвоным блеску каралямі кап!.. кап!.. капалі на сьвежую магілу і праз ня дужа зьлеглую зямлю прахадзілі аж да труны і мачылі яе—сольлю укрыцьца с часам.

А у круг усё начныя моўчкі... Моўчкі...

Анямелыя, замлелыя рукі абвісалі, хворая галава пад чорнай хвусткай схілялася на маладыя грудзі.

І гэты час час а бяз літасьці, бяз міласьці пачынала малаціць сябе па грудзёх такіх маладых, ірвала ды шкумаціла с крыўдным імпэтам белую кашульку.

Дужэй, з болем стагнала, валілася, калаці-
лася, нікнула к зямлі вухам...

Цэлавала раптам, цэлавала гліну, зямлю,
доўга, безперэстанку...

— А прашніся! Устань! А-а-а... Адгукніся
мне! Адгукніся—а-а...

Мёртвая ціша стаяла каля гаю і на гаю
і неўцяямная жудзь пляла-цягнулася у тэй
цішы.

А яна распасьцірала рукі па магільнаму
курганку і ўзноў лежала доўга і нібы безды-
ханьня...

Пачынала варушыцца, бытцым пасья цяж-
кае хваробы...

Варушылася так, мусіць гнёў яе хто да
зямлі.

Падыймалася на аслаблыя ногі, хістаючыся,
паволі клала крыж на сябе і цэлавала расьпяць-
це, клала крыж на паветра ў адзін бок, і ў дру-
гі, і ў трэцьці, і ў чацьвёрты, за кожным разам
цэлавала росныя камкі зямлі.

Пераксіла усю магілу.

Дастала с кішэні невялічкі ножык-скла-
данчык, а з-за пазухі кавалачэк спісанай папе-
ры, прыціснула к грудзям маладым, пацэлавала,
абліла сьлезамі...

Сагнулася. Падняла адну дзярнінку, капа-
нула складанчыкам.

Палажыла у ямачку паперу, загарнула зя-
млю, прыціхла...

Узяла горстачку зямлі і пасыпала сабе за
кабат на грудзі маладыя і змучаныя... Хало-
днінька...

Малілася ізноў і цішэй, с прыемнаю паку-
таю і лягчэйшым сэрцам, плакала...

А каля гаю і на гаю—ціша, начныя моўчкі і моўчкі... Ані...

Невідзімае паветра было поўнае гэтай цішы, саўсім незразумелай.

Яна сядзела пад бялеючым крыжом, цёмная... Палажыла галаву на далоні, ціснула дрыжачымі пальцамі апсохшыя вочы і якбы думала.

— «І аткуль яно ўсё? І чаму яно ўсё?»

Ціша, німа атказу...

— «Дзе душа яго, гдзе дух яго?»

Ціша безатказная...

Болкі шпарка бягуць высачэй і ніжэй, сьпіць гай, і бярозы, і сасна, і крыжы, і сьвятліцы. росна на полі, а пахніць так мякка і мляўка неяк, хоць і ядрэна у ночы.

А пад зямлёю трухляціна...

— «А ў яго труне? Ён... Не такі, не жывы, страшны... Мёртвае цела, ня ён... Парахно, труц... Як тады на хаўтурох, цяжкае паветра»...

І ад усяго, навокала сьпячага, ад усяе таёмнай незразумелай і страшнай прыроды, звычайнай, а не цямлiвай, цяпер ад яе ў цямноці са ўсіх бакоў ляцела адна думка-загадка: аткуля ўсё і што яно?

— «Якжэ гэта, невядомы Навышні? Як яно? жыў, хадзіў, любіў... Пакінуў, памёр, німа духу, німа яго... Трухляціна... Косткі, чэрап, попел...»

Безатказная таёмная ціша...

Сядзіць цёмная пад бялеючым крыжом...

Думы, думы...

Далёка водаль цямнеюць сялібы. Прашнуўся у свой час певень, запеў, за ім—другі, трэці—ці... А поля, і гай, і крыжы у сьне... Ціша... Сон...

* * *

... Ты абліваіш сваім блескам нудна але
упорчыва і безперэстанья цалютку ноч.

Ня блеск, не, ня срэбра, а нешта ала-
вянае...

Бо німа куды пайці, скончылася... Німа та-
го срэбра ядрэнай ночы, калі п'янілі галаву
пышныя, сочныя, росныя рожы і стукала сэрца
ад яе погляду любога, глыбокага, даўгога і не-
шта важнае гаворучаго...

Ты і тады быў алавяны, а здаўся срэбра-
ным... Ціха было пад старымі ліпамі... Ядрэная
ноч... Месічна... Нечэга жадалася...

Было, было... а падманіў...

Ты сваім бледным прыгажствам і незразу-
мелай адвечнай маўклівасьцю цягніш да сябе
маленькую, сінявочкую Антосю, падыймаіш яе
малютку, узводзіш на высокую страху...

Ціш-ш... Ня можна крычаць... Ён, а поўны
сягонья, узвёў дзевачку малую, а шчэ... ціш-ш!..
зваліцца, заб'ецца да сьмертухны...

Чым ён чаруіць? Чым? Чым ён цягніць да
сябе?

— Падажджы-ж!

Схапіў стрэльбу, накінуў на плечы жупан
і выбег на двор.

А ноч! Божа ж ты мой, якая ноч! Яна не-
звычайна прыгожа...

Старыя, ціхія пуні пад срэбрана-белымі
стрэшкамі сьпяць сярод цёмных садоў, кідаюць
ад сябе чорную-чорную сьцень...

А там гумны, лазьні маўчаць... Стрэхі і га-
роды водаль у срэбры, а бліжэй—цёмна...

Месік, месік..

Вязучна, нема, са сваей адвечнай думай
пааіраіць на лес, поля, хаты... Высокі, далёкі..

Часам троху схаваіцца за правідную бо-
лачку, што тонкімі фарботамі расьцягнуцца па
ім, як вышываны усякаю гурынаю паркалёвы
набожнік над абразом у сьвятым хатнім куце.

Зоркі мігцяць, мігцяць, мігцяць...

Як дарагое пьветнае каменья сьвецяцца...
Як лампадкі блішчаць аганькамі белымі, зала-
тымі, чырвонымі, жоўтымі.

Думаіцца нешта цікае, а неспакойнае...

Як прыгожа, як чудоўна-люба, якое вялікае
мастацтва ў кожнай драбяніцы с творчасьці
Вялікай Непазнаванай Сілы!

Прыемна, любя, ні страшна, а неспакойна...

— Адылі ж падажджы!.. У тваім ціхамірры
німа спакою... Ты адбіраіш спакой... На што ця-
гніш к сабе, цягніш, маўчыш?

— Стрэлю ў цябе!..

Сіпла прашыпеў злосны сярод прыгожасьці,
скрыгнуў мімаволі зубамі, пачаў цэліцца.

З узлахмачэннаю, задзёртаю ў-верх, хвораю
галавою, без шапкі, с накінутым абы-як на пле-
чы жупаном, дзяржучы высака у дрыжачай ху-
дой рудэ стрэльбу—быў страшны і цікавы...

Не рана, позна...

Месічна... Месічна навокала, так месічна,
і лезіць нешта месічнае, тое маўкліва-незразу-
мелае, лезіць у кволую душу, зваевану юпрыгаж-
ством нецямлівасьці усяго, што тут спала блі-
зка, на зямлі, і што было, нявідзімае у паветры
і што, можа, маіць душу ці пачаткі яе там, да-
лёка, на другіх плянэтах ўсясьвету...

Балюча, ня можна апхаціць кволым вухам,
балюча і ціха, безнадзейна...

А месічна... Са ўсіх бакоў, са ўсіх бакоў
апхапіла спакойна-прычэпная, пільная ў нявідзі-
мым апхапленні, срэбраная, а нэрвуючая, калі
німа куды іці, месічнасць.

І тады было бела-ядрэна, і цяпер... І тады
было бела-срэбрана, і цяпер... Які чароўны га-
ласок быў у Ядзі... Лічка яе, ручкі яе...

Не, не... ён быў алавяны... І цяпер ён ала-
вяны...

Німа таго, гдзе яно? Гдзе жывуць тые думкі?
Куды яны дзяюцца?

Сьпіць за возерам панскі фальварак, хаты
сьпяць...

Толькі вартаўнік: «Ляп!» маўчыць... — «Ляп!»
маўчыць... Далёка...

Цэліўся, цэліўся, навёў на сярэдзіну, па-
дняў вышэй.

Абурэнне пацішэла, калыханьне—ваўна-
ваньне праходзіць... Ціхая дасада на зморэным
сэрцы.

— «Што там на ём? Горы, сьцені, ці
Каін з вядром густа-чорнай, запечэнай крыві
Авэля? Што там?»

Рука бяз сілы апала, стрэльба старая, дрэн-
кая, дзядоўская звалілася на землю.

Мімаволі сеў на землю, сагнуўся, скор-
чыўся...

Схапіў галаву у далоні, падабраў пад сябе
ногі, рачыком лежаў на траве, глытаючы нешта
горкае-абіднае, што паткацілася к глотцы, і па-
чуваючы цёплые, сьмешныя сьлёзы на вачох.
шэптаў, зломаны нясходанымі сіламі:

— Што тама? А? Што там?

А час а поўначы, висока месік... А месіч-насьць, месічнасьць... Сьветла, а відна й нявідна, месічна!

— Бума арэшуся, розум страчу, галовачка мая бедная, ломіць жа яна, баліць, памуцілася у ёй, гняты с сажалкі там, дзеўбаіць у віскох, гарыць...

Месічна...

— Пуста на сэрцы... і нічога ня ведаю... І німа ўжо чаго рабіць... Думкі мае, лятуденныя мае, ідэалы мае... Скончылася дарога, німа куды бегчы-хапацца. Куды ісьці далі? Нічога й нікога німа ў мяне...

* * *

У тую ноч страшна раз'юшыўся зьлюшчы, сьцюдзёны, сярдзіты і безупынны вецер, з дзікім выцьцём гуляў ён па голых, чорных палёх, са скогатам скакаў па зрытаму бульбоўніку, як той асьцервянелы сабака, кідаўся на цямнеючыя бязлістыя абголеныя альшыны, шкумаціў іх з брыдкім сьмехам-сіпеньнем і, пераляцеўшы цераз быльнік і са злосьці паклычыўшы сувалку па пустым канаплянішчы, ён тонка зьвінеў і шчаміўся у самыя маленькія шчэлки сьцен гумна і пуці.

Яму падабалася наводзіць жудзь на зямлі гэтым сваім: дз-дж-джуг-аа-эй-сю-сю-скрыгр...

І ён галасіў праз шчэлки, праз усякія дзірачкі, вароты, патстрэшыны, прагаліны, а потым, азьвярэўшы саўсім і страціўшы астатні сорах, кідаўся у комін і пачынаў там выць і нібы пець на ўсегаласы, атпраўляючы чараўніцкія хаўтуры: «Гоё-ё-у-уў»...

На небі а ні зоркі. Чорна й чорна: у версі,
на зямлі, наўкруг..

За тры сігі ня можна чэлавека разгледзіць.

Ня ведаючы добра дарогі, падарожны дзед,
с хатомкаю на сьпіні і даўгім кійком-кастылём
у руках, што часу зьбіваўся у глыбокіе калю-
жныны з ліпкаю, важнаю гразьзю, набіваўся на ка-
меньня, колькі разоў зваліўся з дарогі у канаву
і чупь-чупь не абмінуў моста.

Так і шчабоўкнуўся б у халодную, бурлячую,
нешырокую, але с аборвістымі, абсыпленымі бе-
рэгамі і з бяздоннымі віркамі рэчку, зачачіўся б
там лапцем за корч, галавою старою ударыўся
б аб камень ці калоду і захлібнуўся б ускалму-
чэнаю вадою...

Боўкнуўся б раптам, толькі б забулькала-
забульбатала: буль, буль, буль.. Разьбегліся
б кругі, узняўся б іл, пузыры ускочылі б, пастая-
лі б, павярдзеліся б, праплылі і зьніклі б бязпенны.

Ізноў бы там—ціха, і гладка, і сьветлая ва-
да, чорная у ночы... А водаль па каменню так-
сама гуркатала б і шумела вада у шпаркай бя-
гні ручайкоў няроўных...

Чорна, халодна, мокра, сыра, гразка, вецер
заходзіцца.

С цямоты вызіраіць на падарожнаго дзяду-
лю нехта невыразны, іскравы, адначасны, несу-
праўдашны...

А убогі, стары дзядуля — старэц, пазябшы
у падраным, з дзіркамі жупане, дрыгаючы акале-
лымі ў тоненькіх альяных штанах худымі на-
гамі і шлёпаючы растоптанымі, касматымі, граз-
кімі лапцямі, ішоў у гэтай хлябі да цёплага за-
печка і ужо ня думаў аб тым, што яму дрэнна,
а неяк па прывычцы пачуваў нядолю.

Часам пільней узіраўся у цямноту і ўжо ня думаў, чаго яно ўсё такое на сьвеці, як яно стала так і чаго дрэннае надвор'е, а неяк па прывычцы пачуваў маўклівую незразумеласьць у дрэнным жыцьці і надвор'ю.

Пільней узіраўся, і з боку дарогі за альшынамі, за канавамі — сыпнуцца іскры, і німа... махнецца нехта іскравы, і німа...

— „У галаве так здаецца, у ваччу... Ломюць косьці, прастуда“...

Ці так здалося, ці так у галаве прайшло: вызірнуў нехта у цемні з вышчэрынымі зубамі, высулупіўшы даўгі і таўсты, як палена, язык і выкаціўшы чырвоныя вочы...

Жыцьцё, жыцьцё... як тая мара. К чаму так Бог даў, с чаго яно пайшло?

Як служыў ён «чэлавекам» ў распусным домі... Чаго-чаго было! Забылася... Лапці, рэматызм, старэцкая торба... Німа таго клуму, забылася... Толькі адно уелася ў памяці: таўсты, сівы генерал сярод бутэляк, сярод дзевачэк сядзеў і жудасна плакаў: «пійця, мае, мае... людзі мае! Нуда, нуда заедаіць»!..

Чорна, гразка... На цёплую б печ.

Па чорнаму, сьцюдзёнаму небу раптам паляцеў бы з-за лесу зьмей і сыпаў бы іскаркамі...

Ляціць... Клубок агнявы... Далёка асьвяцілася усё. Шум вялікі і сіп. Вліжэй... Гукаюць на зямлю каменьня, шпякаіць смуродная гразь... Грошы нясець... Вочы аграмадныя вылезлі, чырвоныя, клькі-кляцы даўгія, шыя тоненькая... ці то крыльле, ці то ногі с капытамі і рукі кіпцятыя... Чырвоныя вугалі адлетаюць, трашчаць і пырскаюць... Собака завуў у лясніковым дварэ з жахам, ціха, баючыся...

Нічога німа... Думкі у цямноці пад шалёным ветрам.

Хто можаць знаць, аткуля жыцьцё? Адразу было многа людзей, ці з аднаго пайшло? як? Чаму ён не пераказаў унукам, аткуля ён, першы, узяўся?

Сьцюдзена дзеду... Што й то жыцьцё? на што жылося? А жадаіцца жыць.. Нічога зразумелаго, усё няведама... Усё незразумелым мінаіцца... А іншаю парою ўспомніцца сівы, таўсты генерал у домі распусты... Плачыць .. «пійця, маю, мае... людзі мае! Нудна мне, смутна мне, а Божа мой...»

* * *

. Думы мае, думкі, кусашчыя пчолкі, крылатыя птушкі, лятучыя болкі? Гдзе згубілі жало гдзе страцілі крылкі, гдзе дажджом зляцелі?

Хто пакалечыў вас? Хто, які злосьнік скрывіў вас без жалю, на шкоду, у дрэнны бок, на адзін бок?

Паўзудь бязкрылыя, памоклыя, зморэныя па пустой дарозі у сівым пылу...

Чаму ні джыгасты?

Думы мае, думкі, лятуценья мае...

.
Усе людзі спаць паляглі, а яму... як яго?.. а Янды ня сьпіцца.

Сядзіць ён, адзінота, у закончаным куту пад закончанымі абразамі і чорную кнігу чытаць. А вецер, вецер у коміні: „Гугу-за-гублю-у"... знай, пяець, як выць, ды бярозавым гальбём над вакном аб мокрыя сьцены

бьець, сьцѣбаіць ды шастом хістаіць, гутаіць, усё: „Драб-драб... скі-гі...“ безперэстанку бушуіцца. А дожджык асенні безупынны аб балонкі барабаніць, як нябошчык, стукаіцца і плачыць мутнымі дробнымі сьлязьмі.

Чорна на дварэ, а нійдзе сьветла ужо німа, а поўначы ўжо. Чорную кнігу чытаіць Янка, дабіваіцца-шukaіць адгадкі на пытаньня-дамаганьня свае... І чуіцца яму часам, — не, ня чуіцца, а думаіцца, што сярод цішы у ноччы гукі без канца жывуць, што ня вецер у коміні гудзець, а дзіцёнак то нехрашчоны, бо задавіла яго матка — дзяўчына, смутна-прыгожая грэхаводніца любоўная, няўмысная, задавіла цясёмкаю чырвонаю і пахавала каля шляху без сьвятога крыжу, што гэта ён плачыць-стогніць у коміні, крыжа просіць.. І чуіцца-думаіцца Янцы, што ня вецер барозавым гальлём аб сьценку бьець, а скрабецца той страшны чараўнік, што пры жыцьцю ваўком бегаў і па начох кажаном лётаў ды чалавецкую кроў ссаў у сонных немаленнікаў, што гэта ён скрабецца у хату, бо ні маіць спакою на тым сьвеці. І чуіцца-думаіцца Янцы, што ня дождж за вакном сьлёзы льлець, самагубца страшны малітвы праведнай, да Бога даходнай, просіць, што гэта ён енчыць там...

Жах на Янку лезіць, ды не паддаецца ён, знайдзіць ён захаванае, знайдзіць тое, што ў кнізі чорнай шукаіць...

Пасядзеў яшчэ каліва і адважыўся. З-за столу устаў, жупан надзеў і шапку віславуху. Узяў нож-складанчык асьвячоны, што у лубцы лежаў, калі паску пасьвячалі, узяў грамніцу і праскурку жалобную-памінальную і на дыбачках за парог пайшоў. Зачыніў дзьверы ціхінька,

сенцы запёр і за варты, па двару, на гарод к гумну пайшоў.

Чорна і цёмна. Сьцюдзёны вецер і прыкры дождж — а са ўсіх бакоў, і пятахі ні пяюць, і сабакі сьпяць, ня брэшудь.

Глядзіць Янка па бакох,—нічога не відаць, але страшнейць яму неяк... А можа аттаго, што нічога не відаць?

Ху! Нехта цёмны баўтануўся з-за старыя ігрушы... Не, гэта сьліўка там кіўнулася.

Далі к гумну ідзець Янка, а на галаве скура халадзеіць..

Узыйшоў на гумно. Цяпер толькі да асці.

Ступіў колькі сігоў, на саху налез, пупнуўся. Ашчупаўся—павесялеў.

Во й падасецьця. Падыймаіць дошку... — «А ці ні вярнуцца шчэ? Ці ня кінудь усё гэта? Сьмеяўся ж некалі, вясёлы быў... Што я вытвараю, што я вытвараю?»

Ад'ехала дошка на бок, палез у падасецьця... Цёмна, ціха копацьцю пахніць гуменнаю.

Адна прыступка, другая... Абшаснуўся на трэцьцяй у поцемку, скокнуў адразу на под, а земля з няшчыльнай сьценкі: «Гур-р-р...» пасыпалася...

Сэрцэ закалацілася. Прысеў да зямлі і, хапаючыся, проскуркаю круг абводзіць пачаў. «Што там па чорнай кнізі? Як там па ёй?»—Зашэптаў ня чутна: «Сіла таёмная-чорная, сіла бязплотная-грэшная, сіла нячыстая Анціхрыстава, на паслухменства гукаю цябе раз, у другі, у трэцьці!»

Раз ужо перэказаў і абвёў проскуркаю Янка і якбы супакоіўся, а ізноў: «Шпяк!» зваліўся камок зямлі са сьценкі каля жэрала. Пасьцюдзянела сьпіна, рукі і ногі. Грамніцаю сьвятою пачаў абводзіць, шэпчыць хрыпата: «Люцыпар,

Сатано, Арымане, Чорны Бог! Спасылай мне драбязу тваю на паслухменства кажу раз, у другі і ўтрэ!..»

Таўхануў нехта пад локаць, ці то здалося яму, ці то ён толькі падумаў, ці то сам няўмысьля за стоўп, што столь дзяржыць, зачапіўся?

— «Напэўна, што зачапіўся; нічога німа».

І давёў другі раз і ужо нож асьвячоны узяў.

— «Што я вытвараю?» ізноў думка бліснула, але і нажом круг павёў.

Вядзець, вядзець... Раптам: «дзынг...» зазвінела у вушах... Што гэта?

Крыкнуў, мяўкнуў хто на таку?..

Маланкай схапіўся Янка і кінуўся вылазіць с падасецьця... Круга ве давёў... без памяці схапіўся за прыступкі і палез... Скочнуў на верх, а там з-заду пасыпалася земля, загурчэла сьце на подасецьця..

Бяжыць, бяжыць Янка па таку; валасы на галаве ежуцца, пад каленямі занямела.

Выляцеў з гумна, па гароду нясецца, шапку дзяржыць. Вецер дзьмець у рот, дождж у вочы хлешчыць.

Дабег да пуні, агоўтаўся, прыстоіў.

— «Чаго ж я пабег? Нічога ж німа? Спужаўся... І нож, і грамніца, і праскурка там. Не спраўдзіла чорная кніга»...

Затужнуў... І зноў думы цягучыя, смутныя.

— „Ня вытрываў... Не прыйшлі сілы чорныя. А можа б і спраўдзіла кніга чорная-чараўніцкая? А што хто знаіць? Не казалі б таго, не выдумлялі б. Пабег, спалохаўся, упудзіўся, як конь малады»...

Бязмоўныя дрэвы чарнеюць невыразна уначы, вецер веіць часінаю.—«Так было, так есьць,

так будзіць, і німаведама, аткуля яно гэта ўсё, хто гэта даў, і што будзіць пасья сьмерці? Памёр, згніў... а сілы таёмнае? Ніхто нічога не ба-чыў... С таго сьвету ніхто ні казаў. Можа й та-го сьвету німа? Дык што ж тагды, як тагды? На што ж такі сьвет стварыў?»

Цёмна, глуха сонна...

Чараўнікі сучасныя! Скажыця, як нячысьці-кам душу прадаць, каб толькі спытацца нешта? Ня йдуць нячысьцікі, бо знаюць, паганые, у іх душа мая, нешчасная...

На што даў жудасны кірунак у падасецця лезьці? На што?

Вера, вера! Вера малая! — Німа веры ні ў тое, ні ў гэта, а жудасны кірунак ёсьць, ёсьць ён, прокляты... На што мне далі яго, на што?

А быў ж я некалі вясёлы, сьмеяўся ж я...

* * *

— Дурны, дурны...

Разумныя людзі дурным завуць.

Не спрэчацца, бо ўсё роўны дурна ён на людзкі розум.

А перш быў хлопцам пахмурным, пасья «варонаю», далей прыдуркаватым, потым стаўся дурным.

— Дурны, дурны...

А ён хочыць па-свойму быць. Дурны...

Але крыўда ў чым? Што баліць яму? У чым туга-вуда яго дурная?

Не цяюць хіба таго звычайна-разумныя людзі.

А чаго б, можа, пажадаў! Дурэнь, дурэнь!.. Самі яны усе дурныя... Ці ж не дурныя?

Хаваюцца толькі, тоюцца. Якбы так разумным і патрэбна жыць? Не, дурныя, дурныя...

Іх многа. Яны усе завуць яго дурным. Уся парахвія. І паны. А ён адзін; з яго сьмяюцца людзі, калі ён гукнець каго дурным. Людзі. . іх многа. А яму аднаму ня можна зваць іх дурнымі. Матка плачыць, бацька маўчыць, большы брат б'ецца, а братава сварыцца на дурнога, што ходзіць нячыста, і ня хочыць кашулю дурному памыць.

А ён па-свойму хочэ быць Па-свойму...

А дзеці плююцца і пылам у вочы сыплюць... Праўда — ня ўсе. А наругаюцца дурному.

Ідзець за гумнамі, за гародамі, па дарозі і кладзець крыжы на абодвы бакі; ксціць і поле, і бярозу, і сіня-залатога жука, і мятлушку нейкую, і жаўну, што крычыць там вун у гайку.

Дожджык прайшоў. Пыл прыбіў. Зеленай-веселай шчэ невялікія лісточкі бярозавыя, руць веселейшая, чысьцейшая, шнурамі калышыцца, абмылася, папрыгажэла. Якое лёгкае паветра. А гаёк зялёнянькі-зялёнянькі, і птушачкі так ахватней пяюць.

Прайшоў дожджык, прыбіў пыл зямельку пасвяжыў, траўку абмыў.

Кладзець крыжы, бо яму так хочыцца... Паветра такое прыемнае.

С-пад лесу едуць... Паня Іванецкая там едзіць. Вараныя коні шпарка бягуць, стаеннікі. Сядзіць у чорнай, бліскучай калясцы, як звычайны дурны чалавек, з-зя шырокай Мінкавай сьпіны выглядаіць па баках німа ведама што, яго угледзіла. Прыплюшчыла вочкі, выняла з мяшочку паркалёвую пахучую хвустачку, ківаіць пальцамі:

— А—а! Поді сюда, дурачок! Ково это ты благослоўляеш? благослові, дружок, меня...

Ні стаяць коні. Разумнейшы Мінка цягніць вожкі, цішыць іх, азірнуўся і на дурнога усмехацца, расставіўшы таўстыя, сытыя, чырвоныя губы.

А дурны моўчкі на іх пазіраіць, не выдаець сьмеху свайго.

— «Дурныя! думаюць, што нештачка ўжо й ведаюць... Сьмяюцца, бо нагарыдзіліся у Цёмным Лесі, а прыкры як, бо перакуліваюць від свой у разумны, дурні...

А ён відзіць, чаго яны ездзюць у лес, на гэта не дурныя.

Прыстаўляюцца перад дурным. «Што яе бласлаўляць? Ад яе распустай сьмярдзіць, яна прыкідываецца, што разумная, што у жыцьці нешта ведаіць. Сказаць ей»...

— А Мінка у лесі... гы-гы-гы...

Адразу пачырванела, дураты паменьшала і грошкы ізноў схавала. «А ніхай ні даець, дзеці адбяруць».

— Что ты пледэш, дурак? Проч пашол, сумашэдшы! Міна, трогай!..

Пакацілі...

Засьмеяўся і пайшоў на гай сядзець, на могілкі. «Трэба тую магілу пераксціць, гдзе жывога закапалі».

Задумаўся...

Сьмеху каля гэтай пані. Сьмеху й грэху. Паглядзіш на жыцьцё яе і замаркоцішся. І памерці хочэцца.

Жыцьцё жыцьцё, ці ж ты вартае таго, каб жыць? Вось паня живець... А можа так і лепі. А весялей то напэўна. Але калі успомніш усю

праўду жыцьцявую — сорам, сорам! Прылівамі мяккімі, цёплымі кроў да шчок коціцца,—чыр-вона.

Братава сварыцца і кашулі ня мыць. Памёр бы, ды сьмерць не прыходзіць. А трэба нажыцца да даволі, каб не шкадаваць памёршы.

Трэба крыж пакласць на магілку, гдзе жы-вога закапалі.

Прашнуўся, ачуняў, шчуп... сьценкі са ўсіх бакоў, а ніводнай шчэлачкі. Дыхаць трудна. Крычаць — толькі хрып аддаецца, праз зямлю ні пачуюць. На сажэнь пад зямлёю цяжкаю, паветра німа, сьмерць. Валасы шуркаюць на скуры зморшчэнай. Дыхаць, дыхаць — німа, німа... Ай, хры...

Грыз, мусіць, рукі, галавою біўся, скорчў-ся, выкапіў вочы, усё. Ні пачулі разумныя людзі, дурному веры ні далі, жывы пад зямлёю... У вя-лікіх муках сканаў.

Згніў. Дух выйшоў. Які дух! Яму не хапіла духу, паветра не было, памёр. Паветра гэта дух яго.

Трэба пераксціць тую магілку... «Дурны, дурны»... А хачу па свайму быць... Я хачу па паветру хадзіць... Хачу... Хопь малюпацінскую часіначку... Чаму ня можна, чаму ня можна? На што цягніць земля да сябе? Мне не падабаіцца тут у лажчынах, сярод плятнёў, тынаў, платоў, загародаў, не... Чорта ня відна...

Чорта, чорта, чэрцяночка... І я чорт. «Дурны, дурны»... Папову батрачку у балота завёў. Плакала, плакала Рыпінка Непатступная... Ці я ведаю, на што было так?

Дурны, дурны...

* * *

Янка-чараўнік хварэіць, а не паміраіць.

Выскачыў с патпечча сінянькі аганёк і па-
бег па хаці... Каціўся, каціўся і белым дымам сый-
шоў. С таго дыму малюпаткі старычок у чорнай
маргелцы выскачыў, у руцэ нейкую торбачку чыр-
воную меў, кійком патпіраўся..

Аткуль ён, нячысьцік, узяўся?

Расчыніў торбачку, выхапіў нейкіе відэль-
цы і адразу к Янцы патскочыў.

Што яму тут, што яму тут?

Зубы ў момэнт расьцяў, с сатанінскім імпа-
там відэльцы ў рот садануў..

— Сотэр... Оропотоцівет... перакруціў...—за-
хрыпеў Янка, таёмны знак на паветра паклаў,—
і знік раптам нячысьцік, як скрозь донья пра-
валіўся. Серкаю і падлаю-тухляцінай па ха-
ці запахла, туман разляцеўся, і нічога німа.

Трэба, трэба Янцы уміраці, а ня йдзець ду-
ша с цела за ведзьмарства яго. Мукі непамер-
ныя, страхі вялікія..

На хаці, на страсе: «Скраб, скраб»... Скра-
бедца быццым кот неўгамонны-збродлівы... Лезіць,
разгрэбаіць страху.

Безупынку скрабець кіпцямі, безперэстань-
ня грызець войстрымі зубамі, рэзцамі-шыльцамі..

— Стралайце з майго дзядоўскага заклата-
го ружжа па страсе, — хрыпіць чараўнік.

Баяцца, усе баяцца, аткуль страх гэты вя-
лікі у цямноту ночы бярэцца?

— Патрывайце, во набой... — сказаў і з ро-
та чорна-гнілы зуб... не, ня зуб — галушачку
хваць! Даець сыну-Васілю.

Анямеў Васіль, узяў зуб і ад вялікай болі крыкнуў бязумна; як агнём пеканула яго руку ад той галачкі... Пальцы пачарнелі і гарам заняліся.

Схапіў Янка сына за руку, пачаў над ёю шэптаць, падуў, пахукаў, уклаў галачку яму у руку. Ні пяэца цяпер...

— Ні палохайся, Васіле! Набій старую дрынкую стрэльбу і тахні па страсе у яго, таго.. Дык ня буду па начох прыходзіць дзяцей тваіх грызці... Чуіш? — захрыпеў злосна-сатанінска.

Выбег Васіль на двор, ноч цёмная, а ні зорачкі на небе далёкім, толькі тучы-хмары чорныя ідуць, як горы вялікіе, страшэнныя, як таёмная грамада асілкаў-пужалоў...

Набіў ружжо Васіль, прыцэліўся-прымеціўся на самы вільчык у страху, сказаў ці памысьліў: «Памажы Божа Госп...»

Ірванула стрэльбу, кахнула, зыкнула, пасыпалася іскар'я каля воч, зарагатаў на страсе...

.....
О досыць мне, досыць мне, даволі ужо... Што я пішу? Людзі сьмеяцца будуць Усе будуць сьмеяцца с пісанья майго: І таварышы-студэнты, што беларусам с-пад пучшы завуць мяне, і таварышы хлопцы-шахцёры, што прыдуць к Міколі Вясеняму з Юзаўкі і пачуўшы ад мяне песьню маю адвечную, скажуць мне. «Ці ня ходзіш ты часам і маліцца за асець? Заплесьніў ты у Багадкаўцы... Пойдзім у восень да Юзаўкі, пабудзіш паўварсты пад зямлёю, паламаіш каменя—забудзішся троху на чэртаўню сваю, радзенькі будзіш вышці, закусіць ды на кірмаш пайці. Вясе́лы будзіш...

Забабоны мае! Аткуля вы? Я ж ведаю, што нічога таго няма... чаго... А ці ж ведаю? Не! я дзеткам кажу аб прыродзі па навучнаму, рэдка расказу ім страшнае. Любые дзеткі.

Думы мае! Аткуля вы? Калі тое было, што дзядуля-нябошчык (ніхай сьвяты ляжыць!) казкі мне страшныя казаў, можа ды мышэшай пужаў. Думы мае, аткуля вы?

У чым яго крыўда?

I

Да яе.

12-го студня 1910 г.

Ці здарова ты, мая даражэнькая, мая прыгожынькая, мая любінькая Ганначка!

Каб ты ведала, як многа-многа чаго маю напісаць табе! Аж ні знаю, с чаго й пачаць...

Усе нашы вучні зъехаліся і хваляцца каляднымі навінамі, як хто атсвяткаваў. Пансіон у-вечэры гудзіць і грыміць: той на балалайцы брынчыць, той скрыпку наводзіць, той пець, іншы галёпаіць — мазурку вучыцца скацаць, іншы, грэючыся каля грубка, гаворыць, як у-дварэ на йгрышчы хадзіў (укруг яго груд клапцоў, і ўсе рагочуць, аж столь у залі дрыжыць і агонь у лямпі мітусіцца), іншы у сталовай кілбаскі ўбіраіць ды пампушачкі розныя смакуіць, успамінаючы Калядкі — сьвятны вечаркі, а каторы, схваўшыся у куток дзе-небудзь, пісьмы пішыць, пішыць...

Хаджу я, хаджу, як непрытульны, з вугла ў вугал, па ўсяму пансіону хаджу, ці ў вакно

пажурася, як там так рана невясёла цямнеіць, а сьнег сыпкі бялеіцца, зьверху круцюцца усё сьняжынкі, дэмець замятуха касякамі па дарозі ат паркану, і нудна ж, нудна мне...

Тут, сярод гэтаго клуму і гоману, куды б я ні пайшоў, у вачах стаіш ты, Ганулька! Ня пьецца мне тут і не есца мне тут. Я дайжэ драгоны, і пірагі, і усё, што мама напекла і нарыхтавала мне сюды, прыехаўшы, аддаў таварышам, каторыя на сьвяткі удвору ня ездзілі. Сам толькі паедаў—дзеля гадзіся. Усё думаю й думаю аб табе, калі-то увіджу?.. Доўга як ждаці.

І ці ведаіш, сянняя на ўроку хіміі так залятуціўся, што й ня чуў, як вучыцель, паглядзеўшы, што я ня слухаю, торк! знецяўку да мяне, аж сэрцэ маё закалацілася: «Повторите, господинъ Зарембо, какъ, слѣдовательно, получается эта кислая фосфорно-кислая соль?» Я пачырванеў, ускочыў і пачаў лупаць, вытрышчыўшы вочы. — «Не слухаеце?» сказаў ён і-ткі атстаў.

А вуроки такіе ж доўгіе, цягнуцца-цягнуцца, званка жджэш не дажджэшся.

Пасьля гэтаго вуроку таварышы жартавалі і прыставалі ка мне: «Не слухаеце? А-а, улюбіўся, панічок! Замаркоціўся, копя-варкоця! Так, так, хлопчэ... Ну, а якая ж яна? Чэрнявінская? Як зоркі вочкі, крэмяны шчочкі... Вучыцца гдзе? Ай ды Касьцюк!» Як слова, ведалі, якая ты супраўды. А што ты ня ўчылася, то німа нічога, друкаванае ж ты разбіраеш, толькі пішыш ня дужа ладна. Ня думай, што ў грамаце усё шчасьця. Ат, каб можна было вучыцца, дык бы вучылася, праўда?

І цяпера-цька, каб напісаць табе гэту пі-

сульку, я залез у парожні клас, абгарадзіўся партамі і пільную, каб хто часам не падгле-дзіў. Лямпачка прада мною ціха і змрочна сьве-ціць жаўтавата, у коміні вецер паціхеньку сьвіш-чыць, у нізу, у першым паверсі на гітары ігра-юць, і тужлівыя, прыгожыя, густыя гукі так і ле-зуць з нейкай ціхай пакутай і ў вушы і ў сэрца, лезуць і жмуць пад грудзьмі...

Божа мой, Божа мой! Чаму я гэтакі шчась-лівы, што спазнаўся с табою, Ганнуся мая, і не-шчасьлівы, што жыву далёка-далёка? Здаецца, каб нейкая лятучая машына, ці кавёр-самалёт, як гаворыцца у казках, дык бы выўчыў вуроці, сеў і паляц-еў бы да Ганначкі, хоць бы на адну-адну мінутачку. Ах! Ніразу не забудуся я на тое ігрышчэ.

Як то жывеш ты цяпер? Ці здаровінька? А ці бываюць вечарынкi. Ці прыезджалі к на-шым дзеўкам сваты? А можа хлопец каторы наш дзеравенскі высватаўся? І як, ці-ткі бярэць Мі-халка Аўгінью, ці ўсё німа шчэ ладу? А к Ба-надысёвам у-супрадкі ты, Божа крыі, не хадзі: іхны батрак, як усе кажуць, прыкры хлопец, мне ён надта не спадабаўся, такі буян. Мала за чым не пабіўся на заручынах у дзядзькі з бельскімі хлапцамі. Што яму вадзіла, што яны прыйшлі пагуляць? А гарэлкі ж наглытаўся! І мяне дзі-віць, што ты з ім так любіш скакаць польку... Ці мала лепшых мальцаў ёсьць? А дылі ты не падумай чаго-якога, гэта я толькі так, к таму, што ён чэлазек ня то, што «не рахмань», як ты гаварыла, а дрэнны, скрыўдзіць як, і што ты яму такаму?

Прыпішы мне, што кажуць людзі аб дзядзь-

кіным вясельлі? Як жывуць нашы: тата, мама?
Як маладая дзядзіна?

Марку я табе пасылаю у гэтым заказным
пісьме; паперы возьмеш у Мэндаля, у яго ж і на-
пішы пісьмо сама, адрэс напішыць табе Мэндал-
лёўна Этка; павестку табе перэдасьць таксама
яна, а дзеўкам нічога не кажы... І майго пісьма
Этцы чытаць не давай, а чытай сама, я пішу
табе чытэльна.

Ну, а затым і бывай здаровінька, мая кра-
сачка, мая журавіначка! Ні нудзіся, прашу ця-
бе, — што сказаў таго не забуду, дай Бог толькі
скончыць школу, ужо ня доўга!..

А людзі, калі сьмяюцца, ніхай сьмяюцца, ці
каму закажыш? І аб жыдаўчыцы, с каторай
быццым то відзіў мяне слабадзкі Піліп у Га-
радзкім саду, як езьдзіў у Богумільска, — брэхня,
і не давай ты веры, можа катораму злосьніку
зайздросна.

Ты у мяне адна, Ганя, мая першая і апош-
няя. Лепей за цябе ні знайдзіцца мне ў сьведзі.

Цалую цябе, Ганя, на ўсю сілу... Абшча-
піўшы за шыйку, жалею-мілую на ўсю сілу...

Званок на вячэрнюю малітву... Дабранач,
Анюта! Ганя!

На векі-вечныя твой
Касьцючок Зарэмба.

Р. С. (Пасьля пісана). Пішу пасьля малітвы.
Прысылай пісульку скоранька па адрэсу: горад
Богумільск, Могіслаўскай губ., пансіён такога-то
вучылішча, такому-то. Мне вучыцель за каляд-
нае сачыньне па псіхалогіі (такая навука)

«Чуўство сымпаціі» паставіў чатыры с палаві-
наю.. Дабранач!..

Твой Касьцючок.

Цалую цябе! Люблю...

II

Таварышу.

13 студня 1910 г.

Насьмешлівы Андрэю!

Віншаваць з Новым Годам у гэтым пісьме
ня буду, бо я табе паслаў сваю картачку яграз
28 сьнежня (здоровіў цябе), ці дайшла яна,
ай не?

Як атсьвяткаваў я удварэ, пісаць ня хо-
чэцца—сам добра ведаіш, як я жыву у дзярэўні,
калі прыезджаю з вучылішча.

Ведаіш... Не, браце, насьмешлівы Андрэю,
не дагадаішся, што стала с тваім Кастусём: ён
цяпер саўсім другі чэлавек!

Я цяпер і сам дзіўлюся, як гэта мог я ра-
ней, у тые гады, прасядзець у сваёй хаці цэлыя
Каляды, не паказываючы нікуды носу? Помніш,
бывала: у цэркву ня еджу (хоць і тошна тым
крьўдзіць бацькоў), бо «сучасная вера — ашу-
канства;» к радні не еджу, бо радня мая —
с хамскімі поглядамі, бачыць у ва мне «канды-
дата у немалыя паны,» і прыкра тым выстаўля-
іцца; на ігрышчы не хаджу, бо «што я там
знайду?— тупых дзевак, буянаў хлапцоў, мацерш-

чыну і усякую брыдоту, карты, гідкае скалазубства, насьмешку над маімі славамі аб лепшым людзкім жыццю;» і так далі, і так далі, і так далі. Валяюся сабе тыдні тры у хаці за кніжкаю у гордай адзіноці і тушу маладыя здравыя кірункі свае горкімі думамі: «Такая доля мужыцкага сына з дзярэўні, што пайшоў вучыцца».

Кніжкі, кніжкі й кніжкі. У-вечары хіба прайдуся да лесу па дарозі занесенай сьнегам, з маленькім брацішкам ды й ізноў у хату.

Матка пачанець: «Сыночак! Трэба-ж-ткі табе сядзець у хаці цалюткі дзень!.. Прайдзіся ты хоць к дзядзькіным, калі ня любіш сядзець на вечарынках з дзеўкамі, прачытаў бы што дзядзіні, як бывала маленькі, яна ж дужа любіць слухаць цябе. І дзеўкі гукалі, кажуць, што гэта з ім, з вашым Касьцюком зрабілася, — людзей баіцца.» А я мамі па кніжнаму і так надуўшыся: «Што я там, на вечарынках, знайду?» А дрэнна было на душы, а цяпер успомню—чырваню.

А бацька: «Ня любіш дэравенскай гульні, — к настаўніцам бы з'ездзіў... Ты ж вучышся... і ім бы весялей...»

А я тату: «Ага, паеду... Як слова я ў іх лепшае шчасьця знайду, чымся на ігрышчах... Яны с паненятамі крудзюцца, зьвязжыся я — скажучь нашы: І Касьцючок, наўчыўся на сабаччы нюх — запанеў, да мужыкоў а ві блізка, пан»... Знаю я.

Змоўчыць бацька, а кіпіць, бо ні на яго выходзіць

Так бывала й пакутую «горкую долю селянскага хлопца, што вучыцца». Скваруся сам у сабе, не бачучы сьледу...

Вось была філазофія!

Чырваню цяпер: Госпадзі, які я дурус быў.

І адна злая уцеха у мяне: «Ці я адзін такі задаўся? Многа у нас такіх дурусаў. І ты, насмешлівы Андрэйка, і ты... помніш? Цяпер, жывучы у горадзі, забыўся хіба на тое? А цікава ведаць, якіе у цябе думкі цяпер на гэтыя пытаньня. Напішы хоць трошку, а хацеў бы убачыць цябе. Ці зразумеіш мяне — здольны дэмакратычны працаўнічэ? Ня ведаю... За сваімі шырокімі грамадзянскімі поглядамі маіх маленькіх, вузенькіх, беларуска-сялянскіх не ўбачыш. Многа маю пагаманіць с табою.

Я адрадзіўся! У мяне *новая пляцформа*... толькі, Андрэйчык, ня сьмейся, што я шчэ вучэнь. Як ты сам, помніш, кідаўся у розныя бакі і сварыўся з дзядзькамі, прыезджаючы у вёску на вакацыю.

Я адрадзіўся!

А с чаго пайшло? — Адзін раз, у сьвяты вечар, к нам у нашу хату прыйшлі і хлопцы й дзеўкі, і старыя, і дзяцёвішча — гуляць. Набухтылася поўная хата.

Тата скрвіўся на іх быццым то, бо я меў дзікі від.

А потым, а потым... Разыйшоўся я, і ўся мая старая філазофія к чорту!

А ўсё знаіш хто? — Ганулька Леваноўначка... Толькі ты ня сьмейся: ну я, здаецца, улюбіўся... і ўсё

Бліжэй, бліжэй — пасядзеў я за ёю, пагаманіў, — якая слаўная дзяўчынка. Як я раней таго ня відзіў? Заклуміў галаву кніжкамі сам сабе, праз тое хіба.

А цяпер... (кніжкі то чытаю, ня бойся)... на йгрышчы хаджу, у цэркву езджу, к свату ў госьці колькі разоў бегаў і с хлопцамі ў дрывы езь-

дзіў. Вясёла! Мама рада. Толькі тата троху не разумеіць мяне...

У гэтым уся паэзія нашага народу! Толькі мы гадуімся на чужым грунці і забываемся добра разумеіць свой грунт. Ня сьмейся, што я — вучэнь.. Як пазнаўся я з Ганулькай, я многа уцяміў. Каб нам, ведаіш, свой беларускі прарок, каторы б прамыў нам вочы, у чым наша істота. паэзія жыцьця, прыгажосьць жыцьця. Ато што: тое, лепшае чэлавецка-беларускае, што узгадувала ва мне сямья (не ўся сямья наша, а мама, дзядзіна, цётка, дзед, дзядзька і яшчэ той гэты) тое выкарэняла доўгі час школа. І мой вучыцель першы быў — беларус! Які сьляпы! Мала адукаваны, мала асьвячоны.. Ці наўчыла нас, слухай, наша школа любіць сваё беларускае, шанаваль прыгажосьць роднай прыроды, пранікнуцца гармоніяй родных зьяў? Чаму нас вучылі!

Во й вісі паміж двух магнітаў. Ці выкарэняй роднае карэньня і адрэкайся роднай хаты, ці уцекай ад панскай апраўкі і цягайся за прыміцёнаю дзядоўскаю сахою .. хвароба на...

А як я з Ганулькаю? Ды што табе... Я ж скрытны беларус! Толькі ж ты мне блізкі, Андрэй, ты мяне зразумеіш і не прасьмяеш..

Божа мой! До пісаць. Заўтра у мяне рэпэтыцыя па тэхналогіі, трэба зубрыць.

А шчэ граюць у вушах скамарохі, шчэ пяюць дзеўчаткі родныя песьні, прад вачамі так і мітусяцца хлопцы й дзеўкі у скоках. А той міг! Сяджу я у вугольчыку на судніку з ёю. Заступілі нас сьпінамі гулянікі, дзівячыся на танцораў, гамонім мы.. Ня горш нашы дзевачкі, с каторымі мя вырасьлі, за перашпіленых ненатуральных гарадзкіх паненак. Ай што я.. і там ёсьць

слаўныя дзяўчынкі... Дык вось... Сажмала мне ў атказ маю руку Ганулька і на пытаньне маё хлапецкае змуцілася, схіліла галоўку: «Ага... ты ж бачыш»... кажыць. Зашчымела, зашчымела маё сэрца!

Я і скакаць наўчыўся; з ёю польку скакаў; танцы ужо не такі грэх...

Толькі табе хвалюся, даражэнькі Андрэй: люблю я Ганулька і яна мяне любіць. Ніхто ня ведаць..

Чэраз два гады паскачыш, дружэ, на вясельлі, бо Ганні у наскім быце ня можна доўга жадаць. Калі я і ў вышшае пайду — нічога, рукі ёсьць, спэцыяльнасьць будзе, абы здароўе, пражывём.

Працаваць і вучыцца! Так браце. Што там хавацца, будзім самі сабою, будзім самі здабываць сваё жыцьцё і долю. Працаваць і вучыцца. Не хачу я хлусіць; калі я палюбіў і даў слова, яна мая прад Богам і прад людзьмі. І што ты пішэш, як цяпер у вялікім горадзі у вас: сыйшоўся, зьвёў, канцы схаваў, хоць бы й проціў старой праўды, і кінуў яе, калі абставы і варункі жыцьця сучаснага замянаюць — брыда гэта, і гідасьць і подласьць. Ваша гарадзкая моладзь сама творыць жыцьцё, дык сорам ёй зваліваць віну на ненармальнасьць сучаснага сацыяльна-грамадзянскага жыцьця.

Сорам ім, сорам. Ты выйшоў з народу і разумеіш, дык будзь чэлавекам, разьбірайся у ісьцінна паступовым. Праўда? Ай, каб я с табою увідзіўся, ато на паперы выходзіць ня тое.

О, трудна, брат Андрэй, нам, мужыцкім сынам. Мы выпаўзаім са сваіх хат і па-праўдзі (толькі ня сьмейся!) маім жэ нейкую зямельную сілу ў сабе, гэта не мая навіна, але хаваімся са сваімі ідэаламі, нясьмела азіраімся на новай да-

розі, шукаім вачыма прыпынку і, не патрапіўшы і не даўміўшыся зьдэнацца і пайці сваім шляхам, расплываімся патроху у гнілом балодзі згрэзеных мольлю чорных сьвітак...

Выўчыліся! Выйшлі «ў людзі!» Сталі панамі. Я не хачу так!

Ня ўжо ж табе не прыходзіла у галаву думка на паньскім балі: «Вось я, пан, гуляю тут, забыўшыся на калішніе жаданьня, а не магу прывясьці сюды свайго бацьку — селяніна (лёкая, рабочаго, дворніка), матку — вясковую кабэцінку (прачку, кухарку, швачку), братоў, сястрычак і др., бо яны — простыя?»

Ведаіш, тут у нас у клубі на вечарынцы за буфэтам падавала гімназістачка, дачка буфетчыка; яе папрасіў на вальс адзін студэнт «І што-ж! Падыйшоў сярод залі старшыня клубу і папрасіў дзяўчынку выйці з залі, альбо не працаваць за буфэтам. Што ты на гэта думаіш?»

А у нашымвучылішчы 80% селянскіх дзяцей...

Дык гдзе ж дзьверы да жыцьцёвай праўды, як жа жыць.

Ня ведаю... Ня ведаю... А толькі я так не хачу!

А як будзе, як то будзе?

Ну аб жыцьці нашым вясковым пісаць многа ня буду. Ведаіш, сам жыў... Таксама усё чыста, як раней. Толькі троху быццым-то варушацца: хутары, коопэрація, земства... Але мала разумеюць, мала знаюць, — ой патрэбна праца!

У вучылішчы у нас жыцьцё старое, грэснае. Вучымся, вучымся... Многа часу лабараторыя адбіраіць. Вучыцелі на вуроках сьпяць, хоць і Каляды не даўно былі. Вучні, брат, на шкоду многіе, на прыватных кватэрах асабліва, пьюць

гарэлку, гуляюць у карты. Ня дужа даўно аднаго уволілі за п'янства, у другога адабралі стыпэндзію за карты, сам дырэктар аб 11-й гадзіне паехаў і застаў. Нядобра, ведаіш, што гэтыя гаротныя гулякі — хто? селянскія дзеці; адзін з Міншчыны с-пад Ігуменя, другі з Могілёўшчыны з Горэцкага павету. Як яны будуць цяпер? Той, што адабралі у яго стыпэндзію, атрымліваець ад бацькі рублёў 5 ў месяц, а рубл. 5—7 прысылаець яму брат вучыцель. А што, калі нам забараняюць рабіць вечарынкi, агульныя чытаньня і т. д.; цяпер і самі хлопцы, праўда, ужо ня дужа цікавюцца... Эх, жыцьцё.

Ну бывай здароў. Во распісаўся я. На 2 сямікапеечн. маркі... Пісьмо гэта напісаўшы прачытаваць ня буду, бо баюся, што, прачытаўшы, не адважуся паслаць табе яго, па скрытнасьці сваёй беларускай... Толькі ты ня сьмейся, Андрэйчык! Ня сьмейся, напішы незабавам атказ, будзь здаровінік і не забывайся на твайго сьмешнаго Косьцю Зарэмба.

III

Дамоў (аткрытка).

Студня 14 1910 г.

Добры дзень тату ў хату! Як жывіце? Як маіцеся? Я здароў. Даехаў аж надта добра й ладна. Вучуся. Смуціўся троху, што выезджаючы так заюшыўся, што не схадзіў к дзядзькіным папрашчацца. У дзядзінкі старэй прашу прабачэньня, што мала чытаў ёй на Каляды, яна ж мне маленькаму столькі казак казалала. І мамі вялікае-

вялікае спасібачка за ўсё, што мне напекла і нарыхтувала. Ехаў — не хацеў браць, а цяпер у пансіоні дык любя. А як маладая дзядзіна? Усім кланяюся, жычу здароўя і ўсяго добрага. Пішыця, якіе навіны ёсць і ўсё, усё... Ніхай Паўлік пішыць і Нінка дадасьць, як вучуцца і т. д. Ну бывайця здаровы і вясёлы, мае дарагіе! Татка, прасьціце, што ў Каляды было тое-сёе...

Ваш Кансьцянецкі.

IV

Я му ад бацькі (пакарочэннае).

Дарагіе сыноч!

Паведамляю цябе, што ў хаці, дзякуй Богу, усе цяпер здаровы. Праўда, на тэй нядзелі, матка, ішоўшы з абедні, троху прастудзілася і прахварэла дні са тры, але цяпер, хвала Богу, палепшала і каля печы сама упраўляіцца. Ато дзядзька твой малады з дзядзінаю ужо выехаў на службу к пану у Пнеўшчыну, Антон жупаны хадзіў шыць у Міхасёўку, прабыў с паўмесяца, Панас канаплі ад Іцкі Броўды у Смаленска вазіў, — адрабляў, што набралі у Крамі, — а Паўлі з Нінкай цэлы дзень німа — зраньня у школу пойдучь, дык я астаўся адзін с хвораю маткаю, хоць ты вазьмі ды як хаця кіруйся. І вады прынясі, жывёлі падавай, дроў німа — дроў насячы, у погрэб злетай — проста хоць гвалту крычы. Каровы галоднымычаць, воўцы бляюць, свіннінкі скігочуць, — ну не дай Божа яйжэ і бабскую работу спраўляць. У сераду гукнуў старую Міхасіху печ тапіць; дык яна як выпаліла, рана юшку зачыніла, напусьціла чаду паў-

нюхтыньку хату. Як на ліха, я уллучыў вольную часінку, прыйшоў у цёплую хату з марозу і пачаў задоўку віць. Чую смурод, вазу матцы: „Ідзітка ты памалу, напрануўшы шубу, к дзядзьвіным, ато на хворую галаву учадзеіш саўсім“. Выйшла яна, а я, шапку надзеўшы, сяджу, думаю — ня возьміць мяне. Але к вечару як заламала у мяне галава, як пачало мяне доргаць, на сілу агоўтаўся, думаў — жыў ня буду. Прыйшоў змрекам Юры Іванавіч са школы з Нінкаю і Паўлікам, кніжак тваіх у мяне прасіць. (Узяў некаторыя беларускія а таксама журналы і „Вайну і мір“ Талстога). Дык ужо ён мяне ратуваў. І вуксусам віскі цёр і чаім паіў. Да-душы, думаў—ня вытрываю.

.....
.....
Навін вялікіх німа. Паўля, здаецца, нішто сабе вучыцца, Нінка тож па арыфмэтыцы маіць «пяцёрку», чытаіць ужо гладка, адно дрэнъ, ніяк ня можа наламацца гаварыць правільна *). Як закулдыячыць: адно слова кніжнае, а дзесяць нашскіх хатніх... Але настаўніца яе шкадуіць, наўчыла вышываць. І за мову ня дужа-то школіць.

Слаўноўскага папа жонка у захвіцэнню **) была доўга, троху за чым жывую не пакавалі. .

.....
Андрэй с Пецярбургу дзядзькам ліст прыслаў. Ён далёка сігаіць: працуіць у нейкай рэдакцыі, ня дрэнна жывець. Вось і маламожнага бацькі дзіцёнак, сірата, а у людзі вышаў. Ці пішыць

*) па расійску.

**) у летаргічным сьне.

ён табе? І дзядзькі яго, як прыслаў паўсотні грош не кажучь, што скруціць галаву, у турму патрапіць...

Паны ізноў нашым людзям за падзёншчыну грошны не аддалі. Вось паны! Судзіся з імі, чыркайся! Лес чысьценька зводзюць да рэшты: і каля нашага поля Гаёк аднавокаму Хвальзону аддалі за даўгі.

Мясьпечковыя жыды краму Саўчанкову спалілі, каб не перабіваў гандэль ім. Аднаго засадзілі у вайстрог, але што ж, нічога ня будзіць. А Саўчанак саўсім зжыўся: надзел прадаў, грошы, якіе былі, на тавар пусьціў, усё дымам пайшло. Вось ты казаў: «Каб нам такіх людзей, як Саўчанак, ды паболей. Каб нам ды сваіх гандляроў...» Куды ўжо там! Вось і натаргаваў, наскакаўся твай хвалёны Саўчанак.

Пішы, як жывеш, як вучэньня? Можа у грашах тугавата, можа дрэнна кормяць ў пансіёні—пішы, прышлю. А матка табе шкарпэткі і вязёнкі сплела. Шкарпэткі то ладныя, цёплыя, а вязёнкі—ня ведаю, мусіць пасаромішся насіць у горадзе. Далёка нашым бабам да матак тых латышоў, што, як ты казаў, і ў вучылішчы нашым у даматканых дужурках ходзюць. Толькі ты за гэта ня гневайся: што праўда, то праўда... Ну яны такіх маргелак ці валенак не звалюць, як наш Юстын.

У Хлімона воўк аўцу с пуні вывалак. Ваўкоў к нам панабегла с Цёмнаго Лесу — беда! А забабонныя голавы кажучь тут, што гэта ехаў вясельны поезд каля чараўніцкага двору гдзе бы то ды й абмінуў закінутага зайца, не пачаставаўшы ведзьмака. Вось ён іх усіх і пракляў, і увесь поезд пабег воўкалакамі, с таго й ваўкоў

многа. Дуруць людзі галаву. А Паўлік ужо аб гэтым і казку ад дзядзіны запісаў, хацеў пасылаць табе, ды я грошы на марку не даў, нечэга яму, маламу, многа знаць ды грошы на глупства траціць.

Газету, добра, што выпісаў. Нінцы я не даю чытаць, мала яна шчэ, а глаўнае, каб па расейску наламалася. А Паўлік ладна чытаць; старыя, вечарком калі, так уважна слухаюць. Шкада, што хаця мала-мала, адылі ёсць не нашкіе словы. Расталкуй нам у пісьме, што гэта такое: павэдлуг, кольвек, жэгнацца?

Кланяюцца табе усе, бывай здароў. Вучыся, будзь вясёлы, ні смуціся.

Твой бацька Міхась.

Са слоў Вашаго таты пісаў і Вас прывітаю
Юрка Алехновіч.

24 студня 1910 г.

Усё гэта з маіх слоў спісаў, дзякуй яму, Юры Іванавіч, калі быў у нас. А цяпер па майму загаду пішыць Паўлік, бо я не хацеў пры Алехновічу пісаць. Што ты гэта уздумаў такія пісьмы пісаць дзеўкам? Заказное! Ці прыслаў нам хоць калі заказное? І гдзе твае вочы? Ці тут разумеюць што. Ведамо дзеравенская дурата. Адно—людзі сьмяюцца і аб дзеўцы і аб табе гаворка пойдзіць. Разлахаюць па ўсей воласьці. І мне будзіць стыдна, скажуха—да чаго даўчыў сына Каб у другі раз не пісаў. Падумай сам. Даволі таго, што ты па мужыцку гаворыш, (дурэнь другі падумаць, як бы ня ўмеіш па кніжнаму) і нійдзе за ўсе Каляды сярод паважнейшых людзей носу не паказаў, быццам то, што мы жывём у дзярэўні, дык ужо пушчэйшыя за другога

куртузаго панка ці лапцёваго шляхціца. Аду-
майся, Касцьцюк; нешта ты, чым далей тым го-
рэй. Алехновіч па просту гаворыць толькі з ве-
тыльсці к табе.

V

Яму.

(Аткрытка з абразьлівай карцінкай на другім боку).

Pocztowa ja pisulka. Почтовая писулька.

Atviras laiškas. ПОСЗТОВАКА. ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО.

Калі ты дурак, дык ня
бегай за вясковымі, а хапіць
с дабе гарадзкіх. А то на
Вялікадня перадамаім табе
ногі і напішэм зьверху таго
дырэктару у вучылішча.

Наклон з насьмешкаю
ад Ганны.

6 к.
Доплатить

мясьцінка
на
марку.

Г. Богумильскъ

Могил. губ.

Пансіонъ Химико-тэхніческаго
Училища.

Касцяницину Зарэмбі.

3 кл.

VI

Пісьмо ад Паўліка.

Брато Косьця! Здароў!

Тата ня ведаіць, што я табе пішу ды шча

па-беларуску. А пішу я табе на тое, каб ты не прысылаў болі пісем Ганьні Леваноўні. Ато толькі сьмяюцца і гавораць аб табе дрэнна. быццым ты які благі чалавек. Тата сярдаіт. Толькі мама й дзядзіна, як даведаліся, дык сьмеяліся.

Калі прыслалі павестку, Ганна блізка што лётала, а не хадзіла. Усім чыста, якбы не наўмысьля, паказывала яе і пачынала тужыць і хваліцца. А даждалася сьвята, гукнула дзевак і Цімоха, муршчыкаваго сына, каб прачытаў. бо ён пісьменны, і пайшлі у мясьдечка к абедні і ў воласьць за пісьмом. Прышоўшы у-двору усім паказала, як бы ня хочучы, закрываючыся хвустачкаю і чырванючы. І бацька й matka Ганьніны тое пісьмо слухалі. Лявоніха адну палавінку адабрала у дачкі і носіць за кабатом на грудзёх. І цяпер тое пісьмо хлопцы чыталі колькі разоў у Лявона на ўсю хату. Ганьні наругаюцца, кажучь: «Кусьцюкова жонка». Адзін раз я дакладраваў Ганьнінай сястрэ маленькай Маньцы ажно цэлую сьпісаную цетрадзь, што вучыцель мне аддаў, каб толькі прынесла мне тваё пісьмо, дык яна перш згодзілася, а потым пачала праціць кніжку з людзьмі. Я не даў. Калі-небудзь выхаплю гэта пісьмо і падзяру, толькі ты болі не пішы, ато мяне Ганьніным дзевярочкам дражняць хлопчыкі і дзеўкі.

А Ганна й ня дужа ладная дзеўка; у яе руках кароста. Адно што прыгажэйшая троху і байчэйшая за нашых другіх дзеўчынак, а любіць сварыцца і дужа ілжэць. Толькі ты ня сердзіся, я праўду кажу.

Лявоніха пабіла каля калодежа вядро старому Хомцы, што казаў ёй: «Ня возьміць Кась-

цюк твае курносаі Гінесі, знайдзіць у горадзі
пад брыльком сабе».

І сьмеху й граху.

.....
У нас атлега. Вучыцель даваў нам свае
лыжы па сьнягу бегаць.

.....
І да т. пад. (пакарочэна).

.....
Твой брацішка Паўля Зарэмбо.

27 лютаго 1910 г.

VII

Яму ад яе.

Рука пісала, ня ведала каму, а сэрдэнька
сказала, што міламу свайму. Пішу пісьмо ад
сярдзечнай мукі, ляці пісьмо, міленькаму ў рукі.

Пісьмо ад Анны Лявонавай Валюжынiч ня-
цэннаму другу, у першых страках маёго пісьма,
што зьвешчаю вас, як люблю, паважаемы Кансь-
пянцін Міхайлавіч, і што жыва і здарова і аб
тым і вам зычу ад Госпада Бога і усяго усьпеха
у руках і дзелах вашых. А цяперыцька мы пра-
дзём найболі у сваёй хаці, то на Банадысёва ба-
трака не сумневацца, патаму как мы панімаем,
што ж ён, как сібе хаціш. Аб тым васельлю усё
ладна, і ўсе гаворуць або водкі было даволі і усі
здоровы так што з мяне сьмяюцца, куды ж мне
как мы няўчоная мужычка і болі нічаво. А мне
на тое неспакой і што вы сумысьля усё гэта і па
дзеравенску гаворыця, а вы наўчоны, і каб можа
пасьмеяцца за тым вас цалую і думаю як аба

мене і ці будзіць с таго што. У вас ёсць прыга-
жэйшыя і багатые.

Астаюся любя

Анна Лявонава Валюжыніч.

24 феверала 1910 г.

VIII

З яго пісьма да бацькоў.

..... Паўля, кніжэк не шка
дуй. Чытай сам і другім давай. І кніжачку
з людзьмі якую небудзь ад'жалеі.....

К Вялікадню я хіба што не прыеду. Экса-
мены зара пасья сьвятак; трэбе рыхтавацца...
Пагуляю у-летку.

К. Зарэмбо.

18 марца 1910 г.

Ізноў таварышу.

Насьмешлівы і праўдзіва-разумны Андрэю!
Дужа, дужа прашу цябе: калі захаваў маё
пісьмо, што я пісаў табе пасья Каляд (доўгае
такое), то ці спалі, ці падзяры, ці—што найле-
пей—прышлі мне яго. Не дзіві і ня сьмейся; су-
стрэцімся калі,—раскажу ўсё.

Скрыўджоны жыцьцём К. Зарэмбо.

18 марца 1910 г.

Змест.

	Стр.
Рунь	3
У лазьні	20
Атрута	29
Роднае варэньня	42
Страхацьцё	76
Красаваў язьмін	79
У панскім лесі	87
Лірычны сьцэвы	88
Што яно?	96
У чым яго крыўда?	117

Пошукі
вышэйшага сэнсу

Значнай падзеяй у гісторыі нашай дакастрычніцкай літаратуры стала ўжо самая першая кніга Максіма Гарэцкага — зборнік аповяданняў «Рунь», выдадзены ў 1914 годзе Беларускаім выдавецкім таварыствам у Вільні. Гэтая кніга, надрукаваная, дарэчы сказаць, у друкарні таго самага «пана Марціна Кухты», якога добрым словам успамінаў у сваім перадсмяротным вершы Максім Багдановіч, была прыхільна сустрэта сучаснікамі і папалечнікамі аўтара. Газета «Наша ніва» адгукнулася на «Рунь» добрабычлівай рэцэнзіяй, у якой адзначалася, што зборнік Максіма Гарэцкага вылучаецца глыбінёй і багаццем думак, моўным характвам і дасканаласцю, уносіць вялікі ўклад у беларускую літаратуру. Звярнуў увагу на кнігу маладога празаіка і Максім Багдановіч — наш першы выдатны крытык. У артыкуле «Беларускае адраджэнне», напісаным для часопіса «Украинская жизнь» у ліпені 1914 года, ён прыгадваў «Рунь» сярод іншых цікавых твораў тагачаснай літаратуры.

Перачытваючы адно за адным аповяданні са зборніка «Рунь», і сёння дзівішся, як далёка сягала аналітычная думка гэтага пісьменніка.

У сваіх падкрэслена бытавых па ўсёй знешняй фактуры творах празаік умеў ставіць самыя складаныя грамадска-сацыяльныя праблемы свайго часу, даводзіў, паводле слоў акадэміка Карскага, псіхалагічны аналіз «да дэталёвай анатомікі, да фатаграфавання атамаў», і ўвогуле, застаючыся ва ўсім самабытным мастаком, мысліў маштабна, па-філасофску.

Беларуская дакастрычніцкая проза і раней, да таго як выступіў у літаратуры Максім Гарэцкі, умела маляваць побыт селяніна, рэалістычна адлюстроўваць яго працоўную

дзейнасць, на ўсё галас гаварыць пра яго самыя галоўныя жыццёвыя патрэбы. Аўтар «Руні» пра ўсё гэта таксама пісаў з глыбокай перакананасцю і сапраўдным поспехам. Але ён даў беларускай дакастрычніцкай прозе і нешта іншае.

Творы пісьменніка ўносілі ў нашу тагачасную літаратуру тую вялікую праблемнасць, да якой не заўсёды ўзнімаліся яго папярэднікі і часткова нават паплечнікі па літаратурнай ніве.

Высокае напружанне інтэлектуальнай, філасофскай думкі, якая выяўляецца праз каларытныя і дакладныя побытавыя малюнкi,— вось што адрознівае дакастрычніцкую творчасць Гарэцкага ад бяскрытых у сваёй этнаграфічна-бытавой заземленасці твораў так званых падножнага рэалізму.

Сапраўдная інтэлігентнасць у герояў Гарэцкага пазнаецца перш за ўсё па тым, што яны ў любых абставінах застаюцца вернымі свайму народу і гатовыя для бацькаўшчыны пайсці на самыя цяжкія выпрабаванні. Аднак канкрэтныя шляхі да плённага служэння вялікай народнай справе і для герояў гэтага пісьменніка былі часта няясныя. Ім таксама звычайна даводзілася вобмацкам шукаць сваю дарогу, найбольш спадзеючыся на свой глыбокі, у лепшым сэнсе слова мужыцкі дэмакратызм ды яшчэ на сваю сялянскую цягавітасць і настойлівасць у дасягненні мэты.

...Героі пісьменніка не толькі клапоцяцца пра кавалак хлеба надзённага, які ім, дарэчы сказаць, даецца дужа нялёгка, але і ўпарта шукаюць ісціны, адказаў на адвечныя, часта філасофскія пытанні, разважаюць пра сэнс жыцця, зноў і зноў задумваюцца: «адкуль свет, адкуль што», «не толькі як яно, але і адкуль яно», «адкуль усё і што яно». І гэта, вядома ж, не праявы бязвольнасці або ўсяго толькі інтэлігентскай раздвоенасці «індывідуумаў», якія не маюць «пэўных, акрэсленых ідэалаў», як яшчэ не так даўно сцвярджалі некаторыя нашы даследчыкі. У гэтых пошуках выяўляецца не прыбітасць, прыніжанасць ці нейкае не-

зразумелае дзівацтва пазбаўленых выразнай практычнай мэты людзей. Якраз наадварот. Тут добра адчуваецца своеасаблівае бунтарства герояў Максіма Гарэцкага, іх упартасць у вялікім чалавечым імкненні да пазнання свету, да разгадкі яго таямніц і загадак. Адным словам, за гэтымі пошукамі вышэйшага сэнсу людскога існавання праглядаецца моцны характар асобы, якая прагне духоўна-інтэлектуальнай змястоўнасці і не баіцца сягнуць далей за штодзённы жыццёвы клопат, бо здагадваецца, што нельга «калодаю гнілою жыццё пражыць і нічым не цікавіцца».

Будучы паводле складу свайго таленту пераважна пісьменнікам-аналітыкам, пісьменнікам-псіхолагам, Максім Гарэцкі даследаваў у сваёй дакастрычніцкай творчасці складаныя і часта супярэчлівыя характары такіх шукальнікаў ісціны і сэнсу жыцця з іх высокімі інтэлектуальнымі парываннямі і ўнутранай, душэўнай непакорлівасцю. Пісьменніка надзвычай цікавілі бунтаўнікі па натуре, па духу, якія, як той праставаты з выгляду, але надзелены жыватворчым скептыцызмам мужыцкага філосафа і рызыкаўнай смеласцю, нават дзёрзкасцю, Гаўрыла-пячкур з апавядання «Страхацце», адважваліся кінуць выклік людской палахлівасці і забабоннасці.

І на гэтую цікавасць былі свае важкія прычыны. Па-першае, такія характары скрозь нараджала тагачасная беларуская рэчаіснасць, нягледзячы на жорсткі сацыяльны і нацыянальны ўціск з боку царызму. А Гарэцкі, як пісьменнік-рэаліст, заўсёды быў уважлівы да жыцця і яго патрэб. Па-другое, людзі такога душэўнага складу прываблівалі Максіма Гарэцкага яшчэ і тым, што глыбокае даследаванне іх характараў сродкамі мастацтва якраз давала магчымасць зранаць вялікую і складаную інтэлектуальна-філасофскую праблематыку, якой менавіта і не ставала беларускай дакастрычніцкай літаратуры, асабліва нашай прозе той пары, пераважна бытавой.

Імкненне ж да гэткай праблематыкі было для пісьменніка, яшчэ раз паўторам, прынцыпова важнае, бо ён, вельмі

нагадваючы ў гэтых адносінах Максіма Багдановіча, свядома ставіў перад сабою задачу ўсімі сіламі ўзбагачаць нацыянальную мастацкую традыцыю, узнімаць нашу літаратуру да ўзроўню больш развітых тады літаратур суседніх народаў і ўвогуле клапаціва рыхтаваў глебу для таго, каб і перад нашай літаратурай адчынілася «агульналюдская скарбніца векавечных здабыткаў культуры і цывілізацыі».

Дзмітрый Бугаёў

Літаратурна-мастацкае выданне

Гарэцкі Максім Іванавіч

Р У Н Ь

Апавяданні

Рэпрынтнае выданне

Адказная за выпуск *І. Л. Качаткова*

Пап. да друку 29.03.94.
Фармат 60x84¹/16. Папера афс. Афсетны друк.
Ум. друк. арк. 8,37. Ум. фарб.-адб. 8,83.
Ул.-выд. арк. 4,96. Тыраж 16 500 экз. Зак. 728.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура»
Міністэрства культуры і друку
Рэспублікі Беларусь. Ліцэнзія ЛВ № 3.
220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга
паліграфкамбінат МВПА імя Я. Коласа.
220005, Мінск, Чырвоная, 23.

Г 8820600000—068 133—94
М 302(03)—94

ISBN 5-340-01315-4

МІНСК «МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА» 1994

Усе, каму дорага і блізка справа жыцця і адраджэння Беларусі і Беларусіаў, выпісвайце, чытайце і шырце беларускую газету

„НАША НІВА“

гэта душа думак і патрэб Беларусі.

Цэна с перасылкай да хаты: на 1 год—2 р. 50 к., на 6 м.—1 р. 25 к., на 3 м.—65 к., на 1 м.—25 к.
Заграніцай: на 1 г.—4 р., на 6 м.—2 р., на 3 м.—1 р.

Пробныя нумэры высылаюцца дарна.

Адрэс: Вільня, Віленская вул. № 29.

Падпіску прымае такжэ „Беларуская Книгарня“,
Вільня, Завальная 7.

Беларуская Выдавецкая Суполка Загляне сонцэ і у нашэ Вақонцэ.

Прымае да друку усякіе беларускіе рукапісы. Выдае кніжкі навучныя, балетрыстычныя і інш. Цяперака выпускае у сьвет часопісь „Маладая Беларусь“, таўстыя 4 шыткі за 3 рублі, аддзельна кожны шытак па 1 р; вышла з друку ужо тры шыткі.

Новыя сябрукі прымаюцца у „Суполку“ за згодай усіх цяперашніх поўнапраўных сяброукоў; сябруцкі уанос ня меней 50 руб. за раз. У супольнікі можа кожны запісывацца, хто унясе адразу ня меней 10 рублёў.

Адрэс „Суполкі“: С. Петербург, В. О., 4 лінія д. 45,
кв. 16.

Приймаецца падпіска на першы сельска-
гаспадарскі мясячнік

„САХА“

Падпісная цэна с перасылкай: на 1 год—1 р. 20 к.; на
6 м.—60 к. Цэна асобнай кніжкі 8 к., с перасылкай 10 к.

Падпіска прыймаецца с кожнага мясяца.

Адрэс: Мінск, Александроўская вул. № 25.

Рэдактар-Выдавец А. Уласоў.

Падпіску, прымае такжэ „Беларуская кнігарня“
Вільня, Завальная 7.

„ЛУЧЫНКА“

Літарат.-навуковы мясячнік Беларускай Моладзі
Выходзіць што месяц кніжкамі ад 32—48 стр. у ко-
жнай; падпісная цэна с перасылкай: на 1 год—2 р.;
на 6 м.—1 р., на 3 м.—50 к. Цэна асобнай кніжкі —
15 кап., с перасылкай—17 к.

Падпіска прыймаецца с кожнага мясяца.

Адрэс Рэдакцыі: Мінск Александроўская вуліца № 25.

Рэдактар-Выдавец А. Уласоў.

Падпіску прымае такжэ „Беларуская кнігарня“,
Вільня, Завальная 7.

„ІСКРАЧКА“

Беларускі мясячнік для дзяцей, выходзіць кніжкамі
ад 16 страіц.

Падпісная цэна с перасылкай: на 1 г. 60 к., на 6 м.
30 к. Цэна асобнай кніжкі 3 к., с перасылкай 5 к.

Адрэс: Мінск, Александроўская вул. № 25.

Рэдактар Выдавец А. Уласоў.

Ad paczatku 1918 roku wychodzić u Wilni tygodnio-
waja katolickaja hazeta

„ВІЕЬАRUS“

Kosztuje na, hod 1 r. 50 k. na 6 m. 80 k. Asobny numer
3 k., s pierasyłkaj 5 k. Probnuje numery wysyła-
jucea DARMA. Adr.: Wilnia, Wilenszaka wulica 18—6.